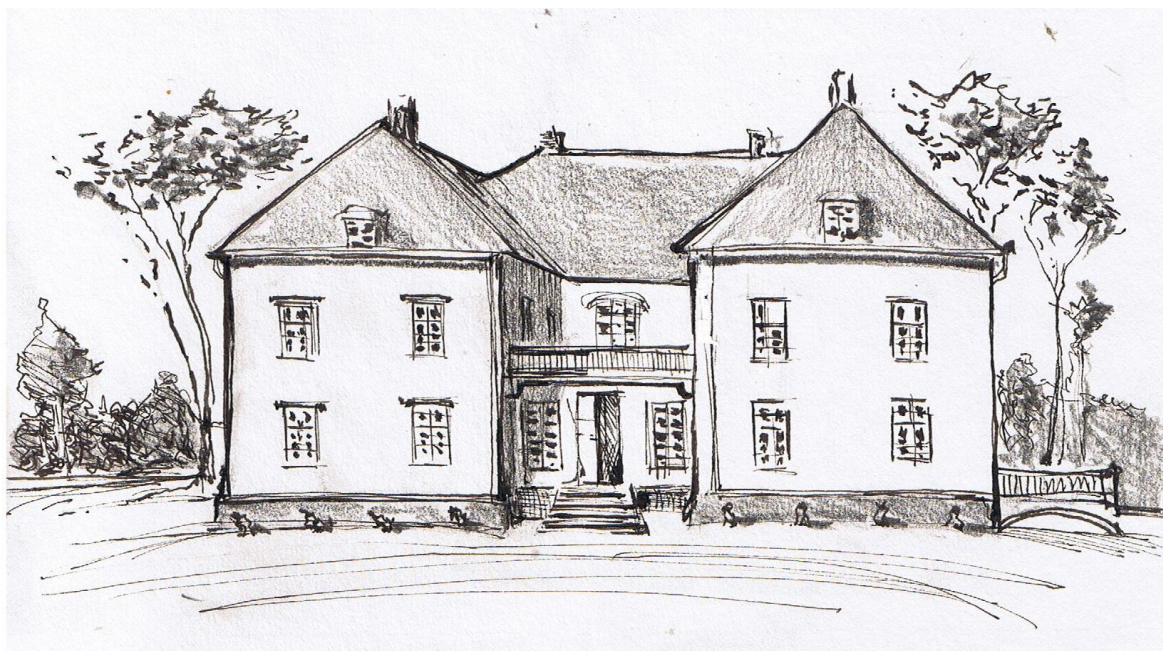

Nasjonal Samling og 1814-grunnloven

En undersøkelse av Nasjonal Samlings syn på den norske grunnlovstradisjonen under okkupasjonen 1940-1945

Anna Christine Schøyen

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Veileder: Professor Odd Arvid Storsveen

Universitetet i Oslo

Vår 2012

Innholdsfortegnelse

I Innledning	1
<i>Presentasjon og problemstilling</i>	1
<i>Avgrensning. Tid og emne</i>	2
<i>Historiografi</i>	3
<i>Kilder</i>	5
<i>Metode og teori</i>	7
II Nasjonal Samling: Ideologi og politisk visjon	10
<i>Fiendebilde</i>	10
<i>Nasjonalisme og internasjonalisme</i>	13
<i>”En handlekraftig riksregjering”</i>	14
<i>Historiesyn og symbolbruk</i>	15
<i>Sammenfatning</i>	17
III Kritikk av den liberaldemokratiske samfunnsorden	19
<i>1814 og fremveksten av demokratiet</i>	19
<i>Liberalismen og frihetsprinsippet</i>	21
<i>Liberalismen og det kulturelle forfallet</i>	25
<i>Liberalismen og jødene</i>	27
<i>Demokratiet i historien</i>	28
<i>Demokratiet og filosofene</i>	31
<i>Folkevilje og massepsykose</i>	33
<i>Sammenfatning</i>	37
IV Grunnlovsverket og dens virkningshistorie	38
<i>Det første frigjøringsverket</i>	38
<i>Den politiske Peer Gynt</i>	44
<i>Parlamentarisme og partiuvesen</i>	47

<i>Det andre frigjøringsverket</i>	49
<i>Konstitusjonens idé og ånd</i>	51
<i>Sammenfatning</i>	55
V NS og statsinstitusjonene	57
<i>Stortingets makt</i>	57
<i>Stortinget og partiene</i>	59
<i>Nyordning av statsmakten</i>	63
<i>Riksting eller Storting?</i>	65
<i>Kongedømmet</i>	68
<i>Kong Haakon VII – fra landsfar til landsfiende</i>	71
<i>Rettsvesenet</i>	75
<i>Domstolene og Høyesterett</i>	77
<i>Sammenfatning</i>	80
VI Grunnloven i Nasjonal Samlings propaganda	81
<i>Grunnlovsbrudd</i>	81
<i>Grunnlovskonservatisme</i>	84
<i>Revolusjon eller restaurasjon?</i>	88
<i>Sammenfatning</i>	89
VII Sammendrag og konklusjon	90
<i>Sammendrag</i>	90
<i>Konklusjon</i>	95
VIII Kilder og litteratur	97
<i>Trykte kilder</i>	97
<i>Aviser og tidsskrifter</i>	98
<i>Litteratur</i>	99
<i>Internett</i>	101

I Innledning

Presentasjon og problemstilling

Min oppgave tar for seg Nasjonal Samling (NS) og forholdet til Grunnloven, med hovedvekt på perioden 1940-45. Målet med framstillingen er å vise hvordan NS forholdt seg til prinsippene i Grunnloven og hvordan de mente Grunnloven var blitt forvaltet. Helt konkret innebærer dette partiets syn på liberalismen, folkestyret og statsmaktene samt forholdet til parlamentarismen og partiordningen. Jeg skal også se på hvordan NS-propagandaen framstilte frigjøringsverket på Eidsvoll i 1814 og i all korthet synet på unionsoppløsningen i 1905. Videre vil jeg belyse hvilke alternative statsinstitusjoner NS opprettet og påtenkte organer som Rikstinget, næringstinget og kulturtinget. Med dette vil jeg undersøke om NS sto i en norsk politisk tradisjon som kan føres tilbake til 1814.

Oppgaven har følgende problemstilling: *Hvordan så Nasjonal Samling på Grunnloven av 1814 og hvordan stilte de seg til dens virkningshistorie?* I hvilken grad knyttet et nasjonalsosialistisk parti som Nasjonal Samling seg til Eidsvollsverket av 1814 - året vi forstår som startpunktet for det moderne demokrati? Denne oppgaven vil belyse sider av forholdet mellom grunnlovstradisjonen og nasjonalsosialismen, sett fra NS' ståsted.

Problemstillingen konkretiseres deretter gjennom disse delspørsmålene: Hvilket syn hadde NS på de politiske ideene som lå til grunn for Eidsvollsgrunnloven? Hvordan ble frigjøringsverket av 1814 fremstilt i propagandaen, hvordan ble den politiske utviklingen i tidsrommet 1814-1940 skildret og hvordan tolket partiet Grunnlovens idé og ånd? Hva var synet på Stortinget, kongemakten og domstolene? Hvilken rolle fikk det statsbærende partiet og hvilke roller skulle det påtenkte Rikstinget, kulturtinget og næringstinget ha i et fremtidig NS-styre? Spørsmålene jeg har stilt besvares gjennom oppgavens hovedkapitler III-VI. Kapittel II er et bakgrunnskapittel som tar for seg NS' ideologi og politiske visjon fra partiets opprettelse i 1933 til krigsutbruddet på det europeiske kontinentet i 1939.

Avgrensning. Tid og emne

Tidsrommet jeg tar for meg er årene 1940-1945, et avsnitt i norsk historie da Norge lå under tysk nasjonalsosialistisk herredømme. I denne tiden fikk Vidkun Quisling¹ og hans parti en viktig sivil maktposisjon og muligheten til å realisere sitt nasjonalsosialistiske omformingsprosjekt. Det er blitt hevdet at ikke i noe annet tysk-okkupert land fikk kollaboratørpartier så stor myndighet som det NS fikk i Norge.²

Det jeg spesielt skal se på, er NS' tilknytning til norsk politisk tradisjon. Mitt hovedfokus vil dermed ligge på det politiske systemet og den idémessige bakgrunnen for dette. Grunnen til at jeg har valgt dette emnet, er at NS' syn på 1814 ikke har vært systematisk utforsket. Partiets historiske røtter til vikingtiden og middelalderen er et godt belyst tema, mens det har vært forsket lite på NS' syn på staten og forvaltningen. Min oppgave er således et bidrag til å fylle ut et forskningsmessig tomrom.

Kildene er forholdsvis lette å finne fordi NS og tyskerne hadde kontroll over propagandaapparatet og jobbet for å ensrette samfunnet etter eget ønske og i et stort format. Jeg har sett bort fra kilder som representerer de pangermanske strømningene i partiet, som for eksempel *Ragnarok*, og i stedet fokusert på den nasjonalistiskrettede propagandaen.³ Avgrensningen er gjort fordi nasjonalismen var den dominerende ideologien i partiet og er mer relevant for mitt perspektiv, men den er også gjort fordi den pangermanske ideologien er et rimelig godt utforsket felt. I tillegg har jeg tatt hensyn til arbeidsmengden.

---

¹ Vidkun Abraham Lauritz Quisling (1887-1945): Bakgrunn som offiser og nødhjelpsarbeider i Sovjetunionen samt forsvarsminister i to Bondeparti-regjeringer i perioden 1931-1933. Sammen med blant annet Johan Bernhard Hjort stiftet han Nasjonal Samling i 1933. Den 9. april 1940 begikk Quisling et mislykket statskupp i forlengelse av det tyske angrepet. Men to år etter, gjennom Statsakten på Akershus slott 1. februar 1942, ble han utpekt som ministerpresident over en ren NS-regjering. Den 24. oktober 1945 ble Quisling henrettet for landsforræderi.

² Dahl, Hans Fredrik: "Quisling-rollen i komparativt perspektiv", i Stein Ugelvik Larsen (red.), *I krigens kjølevann*, Universitetsforlaget, Oslo 1999: 110.

³ Pangermanisme: En tankeretning innenfor nasjonalsosialismen som hadde som mål å samle den germanske rasen i ett rike og under en fører. Pangermanismen la stor vekt på raseideene og anså de germanske folkeslagene for å ha størst verdi. Ideologien utviklet seg først innenfor det tyske SS (fra 1940), og i Norge ble den representert gjennom Germanske SS Norge (fra 1942) og miljøet rundt tidsskriftet *Ragnarok* (utgitt 1934-45). Tanker om et germansk fellesskap fantes også i Norge på 1800-tallet. Kilde: Dahl, Hans Fredrik m/fl.: *Norsk krigsleksikon 1940-1945*, J. W. Cappelens Forlag, Oslo 1995.

Historiografi

Det finnes mye litteratur om NS og Quisling i årene 1933-1945. Jeg vil her nevne noen bidrag som har vært sentrale i denne sammenheng. Når det gjelder temaet for denne oppgaven, blir dette imidlertid bare behandlet sporadisk i enkelte verker.

To standardverk jeg har støttet meg på er, *Norge under okkupasjonen* (1983) av Ole Kristian Grimnes og *Den norske nasjonalsosialismen* (2009), utgitt første gang i 1982, av Hans Fredrik Dahl, Bernt Hagtvet og Guri Hjeltnes. Grimnes' oversiktsverk gir en generell innføring i emnet norsk okkupasjonshistorie og setter Quisling og hans parti inn i en kontekstuell sammenheng. Et annet viktig bidrag som omhandler NS' stats-ideologi i 1930-årene er Thomas C. Wyllers avhandling "Hovedtrekk av Nasjonal Samlings idéer om stat og samfunn 1930-40" (1953) trykt i det svenske *Statsvitenskapelig Tidsskrift*. I tillegg er Wyllers bok *Fra okkupasjonsårenes maktkamp* (1953) sentral for å forstå NS' korporative nyordningsforsøk fra 9. april til statsakten 1. februar 1942.

Det har foregått en forskningsutvikling i norsk okkupasjonshistorie som særlig var tydelig fra slutten av 1980-tallet. Ny kunnskap om den tyske okkupasjonen har gitt oss en ny forståelse og et bredere og mer nyansert bilde. Uheldige aspekter som tidligere var nedtonet, ble hentet fram, og det noe endimensjonale bildet av Quisling og hans parti ble mer utvidet. Enkelte historikere tok til orde for en større distanse og mindre følelsesmessige bindinger til forskningsobjektene.⁴ Tidligere forskning er blitt kritisert for å ha framstilt Nasjonal Samling som en avviker-gruppe utenfor det nasjonale fellesskapet, som stod sammen om å forråde landet. Partiets leder, Vidkun Quisling, ble framstilt som en stakkarslig figur og en taper uten politisk begavelse.⁵ Senere bidrag har imidlertid gitt et mer nyansert bilde og tatt Quisling mer på alvor som ideolog. I den forbindelse er Hans Frederik Dahls Quisling-biografier (1991/92) sentrale. I første bind, *En fører blir til*, betraktes Vidkun Quisling i et mer intellektuelt perspektiv, og den gryende parti-føreren blir løftet fram som en gjennomført nasjonalistisk tenker og ideolog. Bind to, *En fører for fall*, er også en viktig kilde, og særlig for min forståelse av Quisling som parti- og statsleder under krigen. Dahl viser i det hele tatt en mer

---

⁴ Enkelte historikere, som Øystein Sørensen og Nils Johan Ringdal, har markert seg med kritikk av det som er blitt kalt "Skodvin-skolen" i norsk okkupasjonshistorie. En ny generasjon historikere så blant annet behovet for en større distanse til forskningsobjektene. Kilde: Corell, Synne: *Krigens ettertid. Okkupasjonshistorien i norske historieboker*, Scandinavian Academic Press, Oslo 2010.

⁵ Corell 2010.

sammensatt person enn tidligere forskning har vist og han tar også i bruk nytt kildemateriale som underbygger dette.

Øystein Sørensen *Hitler eller Quisling* (1989), *Solkors og solidaritet* (1991) og *Verdenskrig og velferd* (1993) er også viktige verk som har bidratt til et utvidet syn på NS. I boken fra 1989 belyser Sørensen de ideologiske stridighetene innenfor partiet, med fokus på konflikten mellom de nasjonalistiske og pangermanske strømningene. Det som tidligere har blitt oppfattet som en enhetlig blokk, blir nå mer komplekst: ”Nasjonal Samling under okkupasjonen var et sammensatt fenomen. Innad i partiet var det ulike standpunkter, ulike strategier, det var rivalisering, strid og konflikter på en rekke felter og på mange nivåer”.⁶ Sørensen ideologistudie har en nøktern tone og tar NS’ virkelighetsyn på alvor. Dette gjør også ettbindsverket *Norsk krigsleksikon 1940-1945* (1995), redigert av H. F. Dahl, Guri Hjeltnes, Berit Nøkleby, Nils Johan Ringdal og Øystein Sørensen.⁷ I dette første leksikonet om norsk okkupasjonshistorie får NS-aktører og relaterte fenomener en betydelig plass. Framstillingen av Quislings egenskaper og karaktertrekk skiller seg også her i stor grad fra tidligere verker.⁸

Blant hovedoppgavene jeg har støttet meg på, er Jannicke Søhoels *Historien som argument* (1997). Denne oppgaven gir en framstilling av NS’ historiesyn og deres viktigste forbilder blant norske historikere. Søhoel opplyser at partiets historieforståelse i stor grad sammenfalt med nasjonalistiske tradisjoner fra 1700 og 1800-tallet. Her kommer det frem at Quisling var inspirert av blant annet Henrik Wergeland, Rudolf Keyser, P.A. Munch og Ernst Sars i sine forestillinger om norsk historie.⁹ I hovedoppgaven *Nasjonal Samling 1937 – 1940* (1994) analyserer Ivo de Figueiredo partiets ideologiske og politiske utvikling fra - ”masseparti” til ”eliteparti” – i tiden juli 1937 til april 1940. Disse formative årene i NS’ historie er viktige for å forstå partiets forutsetninger for å bli et kollaboratørparti under krigen.

---

⁶ Sørensen, Øystein: *Hitler eller Quisling. Ideologiske brytninger i Nasjonal Samling 1940-1945*, Cappelen Forlag, Oslo 1989:11.

⁷ Krigsleksikon 1995.

⁸ Corell 2010.

⁹ Inspirert av tanken om at det fantes en allmennånd på tvers av klasser og tid; at det ville komme en ny og skjebnebestemt storhetstid med Guds hjelp; nasjonen og folket som en organisme og deres uforgjengelighet; nordmenn som de høyeste og reneste blant alle germanere; nordmenns historiske oppgave som kulturspredere; selvstendighetstapet som en indre brist i folket; odelsbonden som bærer og bevarer av den norrøne kultur; historien som en fremadskridende utvikling der store omveltninger er resultat av gradvise forandringer; den historiske utviklingen som forutbestemt; og politikken som et resultat av en intellektuell og moralsk utvikling i folket. Ifølge Søhoel er disse tankene felles for flere historikere, og indikerer at det har eksistert en lang nasjonalistisk tradisjon i norsk historieoppfatning. Kilde: Søhoel, Jannicke: *Historien som argument*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1997: 153-158.

Når det gjelder året 1814 og grunnlovstradisjonen, har jeg anvendt både gammel og ny litteratur.¹⁰ Kunnskap om norsk statsutvikling har jeg fått gjennom Hans Petter Hermansens *Uten 1814 er du fortapt?* (2010) og Trond Nordbys *I politikens sentrum* (2004). Boken *Jakten på det norske* (1998), redigert av Øystein Sørensen, har også gitt meg verdifull innsikt i emnet norsk nasjonalisme. Sørensens *Ideer om frihet* (1986) og *Tre essays om liberalisme* (2008) har dessuten vært sentrale for å forstå liberalismens grunnideer. Andre viktige sekundærkilder er ført opp i oppgavens litteraturliste.

Kilder

Kildematerialet jeg har benyttet er hovedsaklig funnet på Universitetsbiblioteket i Oslo (UB) og Nasjonalbiblioteket (NB). Dette består av bøker, avisartikler, taler og andre NS-dokumenter. Jeg har først og fremst sett på utadvendt kildemateriale, fordi dette på en god måte viser hvordan propagandaen framstilte partiet og hvordan NS selv ønsket å bli forstått. Med mere tid til rådighet ville det også vært interessant å se på internt materiale. Tidsrommet jeg har hatt til disposisjon har imidlertid gjort dette vanskelig.

En viktig kilde som jeg har gått igjennom, er NS' hovedorgan *Fritt Folk*. Avisen ble utgitt en gang i uken fra 1936-39 og ble dagsavis i perioden 1940-45. Avisen var preget av sterke propagandistiske innlegg og var som alle andre aviser underlagt *Presseabteilung*.¹¹ I tillegg har jeg gjennomgått tidsskriftet *NS Månedshefte* som ble utgitt månedelig fra 1941-45. Tidsskriftet inneholdt hovedsaklig ideologisk orienterte artikler og en fast spalte som het "Stillingen i dag". Fremtredende NS-skribenter var blant annet fylkespropagandaleder Bjarne Steff,¹² propagandaleder Osmund Thorsnæs,¹³ propagandaleder Christian Preuthun,¹⁴

---

¹⁰ Se bibliografien til Odd Arvid Storsveen: <http://www.nb.no/baser/1814/histori.html>.

¹¹ Tysk presseavdeling ble opprettet i april 1940 for å nyordne norsk presse. Tanken var at all presse skulle styres politisk, akkurat som det ble i Tyskland. Tyskerne hadde siste ord over alt som ble utgitt av informasjonsstoff. Kilde: Krigsleksikon 1995.

¹² Bjarne Steff (1910-1999): Fylkespropagandaleder i Vestfold og Buskerud. Etter krigen ble han dømt til tvangsarbeid i fem år og rettighetstap i ti år. Han ble også dømt til å betale 13 500 kroner i erstatning. Kilde: Aftenposten 1. november 1947.

¹³ Osmund Thorsnæs (1917-1985): Propagandaleder fra 1934-37 og senere kretsleder for Stavanger NSUF. Thorsnæs fikk midler til å studere presse og kringkastingsproblemer samt propagandafag i Tyskland. Fra oktober 1940 til april 1942 var han ansatt som pressesekretær i kulturdepartementet. Senere samme år ble han ansatt som kontorsjef i NS Rikspropagandaledelse og som sjef for Foredragssentralen. Kilde: avisartikkel signert "Lunde 16. februar 1942."

¹⁴ Christian Preuthun (1891- 1982): Advokatsønn kjent som ingeniør, flyfabrikant og flyger. Preuthun hjalp det tyske militæret blant annet teknisk allerede fra april 1940. NS-medlem fra september 1940 og ble propagandaleder i Slemdal lag. Preuthun skrev også en rekke artikler i *Fritt Folk* og *NS Månedshefte*. I 1948 fikk han en landssvikdom på åtte års tvangsarbeid. Kilde: Aftenposten 14. september 1948; Pryser, Tore: *Svik og gråsoner. Norske spioner under 2. verdenskrig*, Spartacus forlag, Oslo 2010.

kretsfører Hallvard Tveiten¹⁵ og fylkesfører og redaktør Gunnar Næss.¹⁶ Dette var sentrale propagandister som satt i viktige posisjoner, men som har vært lite fremme i norsk okkupasjonshistorie.

I trebindsverket *Kampen for Norge* (1941-43) er talene til NS' fremste ideolog, Gulbrand Lunde,¹⁷ samlet. Lunde var en utpreget nasjonalist og omtalt som partiets nasjonalistiske sjefsideolog. Hans propaganda har derfor en sentral plass i mitt materiale. Andre viktige kilder er Quislings taler og foredrag, samlet i firebindsverket *Quisling har sagt* (1940-43), redigert av Halldis Neegaard Østbye.¹⁸ I tillegg har Gunnar Næss' *De politiske ideene* (1944), Carl-Martin Kramers¹⁹ *Grunnlovens ånd* (1941), Sverre Riisnæs'²⁰ *Den nye rettsstat på nasjonalsosialistisk grunn* (1941) og *Nasjonal Samling og lovverket* (1942) vært betydningsfulle for mitt arbeid.

---

¹⁵ Hallvard (Halvor) Tveiten (1901-1976): Lagfører i Notodden NS 1934-36 og kretsfører/tilsynsmann i NS Øst-Telemark 1936-45. Også kjent som forfatter, ordfører og skolestyrer på ulike fylkesskoler. Under krigen skrev Tveiten en rekke artikler i blant annet *Tidens Tegn*, *Nationen*, *Fritt Folk*, *Ragnarok* og *NS Månedshfte*. I tillegg utarbeidet han studieplaner for *NS studeringer* (se kildeliste). Ble dømt til fengsel etter krigen. Kilde: Kvisler, Ottar: *En diktergigant. Hallvard Tveiten – Liv og diktning*, J. Saabyes forlag, Oslo 1971; Ekker, Mette m/fl. (red.): *Nasjonal Samling. Møteprotokoll 1934-1945*, Riksarkivet, Oslo 2011.

¹⁶ Gunnar Harald Asbjørn Næss (1905-1994): Hovedfag i historie, NS fylkesfører i Østfold 1939-40, redaktør av *Den nye tid* i 1940, 1941 redaktør av *NS Månedshfte* og redaktør av *Eidsvoll Blad* 1943-45. Næss var også kommissarisk leder av Norsk Lektorlag 1941-45. Kilde: Ekker m/fl. (red.) 2011.

¹⁷ Gulbrand Lunde (1901-1942): Utdannet kjemiker, NS-medlem fra 1933 og rikspropagandaleder fra 1935. Kommissarisk statsråd for Kultur- og folkeopplysningsdepartementet fra september 1940 og fortsatte som minister under Quislings nasjonale regjering fram til sin død i oktober 1942. Lunde regnes som partiets nasjonalistiske sjefsideolog. Som kulturminister skulle Lunde skaffe kontroll over åndslivet, og han forfektet mer enn noen annen i NS en radikal nasjonalistisk visjon. Lunde var først og fremst en representant for norsk selvstendighet, men også for den såkalte Europa-tanken. Sistnevnte gikk ut på at Europa måtte betraktes som en (økonomisk) enhet. Kilde: Krigsleksikon 1995: 258; Sørensen 1989.

¹⁸ Halldis Neegaard Østbye (1898-1983): Journalist og NS-medlem fra 1933. Propagandaleder i NS kvinneorganisasjon fra 1934 og leder for NS presse- og propagandakontor i Oslo fra 1935. Samme år dannet hun Nasjonal Samlings kvinnehird i Oslo og ble samtidig landsleder for kvinnehirden. Da krigen startet ble hun fratatt alle verv og gikk i stedet over til forfattervirksomhet. Ideologisk var Østbye utpreget antisemitt og åpen for tysk innflytelse.

¹⁹ Carl-Martin Kramer (1918-1961): Leder for den nazistiske studentorganisasjonen fra 1940-45. Etter krigen ble han idømt over tre års tvangsarbeid og alminnelig rettighetstap i ti år, samt tap av retten til å praktisere som sakfører i fem år. Kilde: Aftenposten 10. oktober 1947; Skodvin, Magne m/fl. (red.): *Studentene fra 1935*, bokkomiteen for studentene fra 1935, Oslo 1960.

²⁰ Sverre Parelius Riisnæs (1897-1988): Advokat og NS-medlem fra juli 1940, leder for justisdepartementet 1940-45 og nestleder i Germanske SS Norge (GSSN). Som ideologisk leder i GSSN og med boken *Nasjonalsosialistens livssyn* fra 1943, vitnet Riisnæs om en sterk pangermansk tilknytning. Foredraget *Den nye rettsstat på nasjonalsosialistisk grunn* fra 1941 vitner også om innflytelse fra tysk nasjonalsosialistisk rettsteori. Riisnæs var hovedmannen bak Folkedomstolen, utnevnelsen av nye høyesterettsdommere og i tillegg arkitekten bak Politiets særdomstol. Riisnæs ble innlagt på Reitgjerdet sykehus etter krigen og unnslopp dermed dødsstraff. Kilde: Hansen, Jan-Erik Ebbestad (red.): *Norsk tro og tanke*, bind 3, Universitetsforlaget, Oslo 2001: 61; Krigsleksikon 1995.

Til slutt vil jeg nevne *Straffesak mot Vidkun Abraham Lauritz Jonssøn Quisling* (1946) som en viktig kilde til Quislings tankeunivers i en ny setting.²¹ Nasjonalsosialistene hadde tapt krigen, og den tidligere statslederen, Vidkun Quisling, stod i Eidsivating lagmannsrett overfor alvorlige tiltaler der han risikerte dødsdom.

Metode og teori

Mitt forskningsopplegg er basert på en empirisk undersøkelse. Jeg har lest og analysert historiske tekster som så er satt inn i en større problemkontekst. I denne prosessen har jeg arbeidet ut fra kildekritiske prinsipper som blant annet innebærer å forstå den historiske bakgrunnen, klargjøre hva slags kilde en står ovenfor og hva slags formål den har hatt. Talene, artiklene og bøkene jeg har undersøkt, kan i stor grad karakteriseres som propagandastoff. Dette materiale har vært viktig å få fram og har derfor fått en stor plass i min undersøkelse. I *Norsk krigsleksikon* blir ”propaganda” definert på følgende måte:

Påvirkning gjennom massekommunikasjon for å manipulere mottakernes holdninger med sikte på atferdsendring, ble i stor skala drevet av alle parter under 2. verdenskrig. Propaganda mot fienden tok sikte på å undergrave stridsmoral og lojalitet; propaganda i hjemlandet skulle mobilisere befolkningen og motivere den til å utholde stadig større press og ofre. [...] I Norge ble det meste av propagandaen ledet fra Kultur- og folkeopplysningsdep.²²

Videre har det vært viktig å finne kilder som er representative for NS-bevegelsen. Jeg har hovedsaklig undersøkt kilde-beretninger fra ledende medlemmer som Quisling og hans nærmeste krets, samt NS-utgivelser som *Fritt Folk*, *NS Månedshefte*, *Det nye Norge* og *Norges nyreisning*. Vidkun Quisling var den øverste premissleverandøren for partiets ideologi, og spesielt i perioden 1940-45. Kulturminister Gulbrand Lunde var også fram til sin bortgang i 1942 en av de viktigste leverandørene til partiets nasjonalistiske profil. Justisminister Sverre Riisnæs, NS Generalsekretær Rolf Jørgen Fuglesang²³ og politiminister Jonas Lie²⁴ var også sentrale representanter, men da særlig fra den pangermanske leiren av

---

²¹ *Straffesak mot Vidkun Abraham Lauritz Jonssøn Quisling*, Eidsivating lagstols landssvikavdeling, Oslo 1946.

²² *Krigsleksikon* 1995: 330-331.

²³ Rolf Jørgen Fuglesang (1909-1988): Generalsekretær i NS 1934-45, statsrådssekretær fra 25. september 1940, partiminister under Quisling fra 1942 og kulturminister etter G. Lunde fra november 1942-45. Fuglesang utgjorde et viktig bindeledd mellom parti og stat, og var en trofast tilhenger av Quisling. Ideologisk var han også inspirert av pangermanismen, men markerte en nasjonalistisk profil etter 1943. Etter krigen ble han dømt til tvangsarbeid på livstid, men slapp ut i 1956. Kilde: *Krigsleksikon* 1995.

²⁴ Jonas Lie (1899-1945): Forfatter, jurist og politiminister 1940-45 samt leder for *Germaniske SS Norge* fra 1941. Omtalt som den viktigste enkeltpersonen i NS etter føreren selv. Lie var den først som meldte seg til front-

partiet. Vi skal heller ikke utelukke Halldis Neegaard Østbyes innflytelse, da hun var propagandamedarbeider før krigen og redaktør av en rekke NS-utgivelser under krigen. Østbye stod for en sterk antisemittisk og tyskvennlig profil.

Vi må ta høyde for at enkelte NS-folk kan ha gitt uttrykk for avvikende syn fra partiets offisielle propaganda. Likevel må man anta at ledelsen hadde god kontroll over det som ble publisert. Selv om det var åpning for nyanser, fremstod NS under krigen som en monolittisk organisasjon gjennomsyret av Førerens vilje. Videre var NS et okkupasjonsstyre underlagt det tyske rikskommissariatet.²⁵ Det er derfor viktig å være bevisst hvilken påvirkning okkupasjonsmakten hadde og hvilke rammebetingelser denne gav. Men dette forholdet er komplisert og kan ikke diskuteres i sin fulle bredde her.

Det teoretiske rammeverket for min oppgave er i hovedsak fascisme/nasjonalsosialisme i sin internasjonale form,²⁶ liberalisme som ideologi og nasjonalisme som politisk doktrine.²⁷ NS-bevegelsen har tradisjonelt blitt oppfattet som en lokal variant av en internasjonal fascistisk-nazistisk strømning. Hans Fredrik Dahl slår likevel fast at NS ble stiftet på et selvstendig grunnlag.²⁸ Men smitteeffekten var stor, og formene var påtagelig like. Fram til 1935 var NS først og fremst påvirket av fascistiske strømninger fra Italia, men etter hvert ble innflytelsen fra den tyske nasjonalsosialismen sterkere. Når det gjaldt de nordiske nasjonalistbevegelser, hadde disse alltid hatt liten kontakt seg i mellom, og særlig var dette tydelig under okkupasjonen av Norge.²⁹

I hvilken grad betraktet Nasjonal Samling seg selv som del av en norsk tradisjon med røtter tilbake til 1800-tallet? Dette er et interessant spørsmål i forhold til at NS gjerne er blitt

---

tjeneste fra 1941 og var en sentral mann bak vervingskampanjen til tysk krigstjeneste. Han avla også en personlig troskapsed til Adolf Hitler. Døde antagelig av sykdom og stress i 1945. Kilde: Krigsleksikon 1995.

²⁵ Rikskommissariatet: Utgjorde den tyske (sivile) delen av okkupasjonsregimet. Lederen var rikskommissar Josef Antonius Heinrich Terboven (1898-1945) som stod direkte under Hitler. Terboven hadde den øverste politiske myndighet i Norge under okkupasjonen. Kilde: Grimnes, Ole Kristian: *Norge under okkupasjonen*, Aschehoug, Oslo 1983: 24.

²⁶ Krigsleksikon 1995; Dahl 1999; Dahl, Hans Fredrik m/fl.: *Den norske nasjonalsosialismen. Nasjonal samling 1933-1945 i tekst og bilder*, Pax Forlag, Oslo 2009.

²⁷ Sørensen, Øystein: *Ideer om frihet*, Cappelen Forlag, Otta 1986; Sørensen, Øystein m/fl.: *Tre essays om liberalisme*, Civita, Oslo 2008; Sørensen, Øystein (red.): *Jakten på det norsk. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*, Gyldendal, Oslo 1998; Østerud, Øyvind: *Hva er nasjonalisme?*, Universitetsforlaget, Oslo 2007.

²⁸ Dahl 1999: 102.

²⁹ Dahl 1999.

oppfattet som et rent kollaboratørparti.³⁰ Ifølge historikeren Ole Kristian Grimnes kan samhandlingen mellom NS og den tyske okkupasjonsmakten kalles for ideologisk og politisk kollaborasjon.³¹ NS og de tyske nasjonalsosialistene delte det nazistiske tankegodset og samarbeidet var derfor ideologisk betinget. Det jeg skal forsøke å belyse, er imidlertid NS' forhold til norsk politisk tradisjon og hvordan denne sto i forhold til den internasjonale nasjonalsosialismen. NS-bevegelsen bygde både på totalitære ideer fra nasjonalsosialismen i Europa og på mer konservative, nasjonalistiske ideer knyttet til norsk historie og tradisjon. Hvordan prøvde NS å forene disse ideene? Med denne oppgaven vil jeg undersøke i hvilken grad NS hadde en norsk fortolkningshorisont med røtter til 1814 og hvordan denne tradisjonen kom fram i propagandaen.

---

³⁰ Kollaborasjon: ”innebar at norske statsborgere stilte seg til tjeneste for okkupasjonsmaktens politikk, at de forsøkte å gjennomføre en nasjonalsosialistisk omforming av stat og samfunn i ly av tyske bajonetter, eller at de utnyttet den samme situasjon til personlige fordeler.” Kilde: Fure, Odd-Bjørn: ”Norsk okkupasjonshistorie. Konsensus, berøringsangst og tabuisering”, i Stein Ugelvik Larsen (red.), *I krigens kjølevann*, Universitetsforlaget, Oslo 1999: 32-33.

³¹ Grimnes, Ole Kristian: ”Kollaborasjon og oppgjør”, i Stein Ugelvik Larsen (red.), *I krigens kjølevann*, Universitetsforlaget, Oslo 1999: 48.

II Nasjonal Samling: Ideologi og politisk visjon

Nasjonal Samling var et høyreautoritært fascistisk orientert parti, stiftet i mai 1933.³² For partiets grunnlegger og fører, Vidkun Quisling, var ikke NS et parti på linje med andre partier som kjempet for sine interesser, men en samlingsbevegelse, med en samfunnsomveltende visjon. På tross av partiets antiparlamentariske profil prøvde det i første omgang å vinne innflytelse gjennom demokratiske kanaler, i hvert fall frem til slutten av 1930-årene. Fram til valget i 1936 hadde NS tatt sikte på å bli et masseparti med representanter på Stortinget. Men valgseirene uteble, og NS fortsatte å være et parti uten makt og innflytelse gjennom hele mellomkrigstiden. Fra omkring 1937 skjedde det så en ideologisk radikaliserings.³³ Fra da av gikk partiet nærmest fra å være i oppløsning til å bli et sekterisk ”eliteparti”, med nye organer og en sterkere ideologisk profil.³⁴ Det ble nå stilt spørsmål om den parlamentariske strategi var veien å gå for NS. Ifølge Quisling-biografen, Hans Fredrik Dahl, foretok NS et hamskifte: ”fra masseparti til revolusjonær ventegruppe.”³⁵ Denne ”ventegruppen” fikk så sin sjanse 9. april 1940 da Norge ble okkupert.

Dette kapittelet vil ta for seg NS’ ideologi og politiske visjon frem til okkupasjonen. Tiden er sentral for å kunne forstå bevegelsens indre forutsetninger for å bli et kollaboratørparti under krigen. I siste avsnitt presenterer jeg NS’ historiesyn som er nært forbundet med partiets ideologi. Dette er tanker som utviklet seg gradvis mellom årene 1933 og 1945, med tyngdepunkt i tiden 1935-1940.

Fiendebilde

Til grunn for NS’ ideologiske orientering lå en deterministisk historieforståelse og et omfattende fiendebilde.³⁶ Ut fra partiets fortolkning var verden inne i en materialistisk tid og i en dyp alvorlig krise som kom til uttrykk i tidens åndelige omveltninger. Videre trodde de at den gamle epoken snart skulle avløses av en ny idealistisk tidsalder. I ”innledning” til NS’

---

³² Stiftelsen av Nasjonal Samling kan tidfestes til 13. mai 1933. Den offisielle datoen var imidlertid 17. mai.

³³ Bakgrunnen for radikaliseringsen var den dårlige valgoppslutningen og en intern partisplid. Kilde: de Figueiredo, Ivo: *Nasjonal Samling 1937-1940. En analyse av partiets politiske og ideologiske utvikling fra juli 1937 til april 1940*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1994: 7.

³⁴ De tre nye organene var Partiretten, Kamporganisasjonen (KO) og Fellesutvalget i Stor-Oslo.

³⁵ Dahl, Hans Fredrik: *Vidkun Quisling. En fører blir til*, Aschehoug, Oslo 1991: 431.

³⁶ Ideologi: Dreier seg om menneskers oppfatning av virkeligheten, hvorfor verden er som den er og hvordan den bør være. Kilde: de Figueiredo 1994: 44-45.

program sto det følgende: ”Sitt krasseste uttrykk har denne åndelige krise fått i den fremherskende egoistiske materialisme som dreper idealitet, tro og offervilje, og skaper uro i samfundslivet og i menneskesinnene.”³⁷ I henhold til NS var marxismen, den kapitalistiske liberalisme og jødedommen grunnfestet i materialismen. Disse ideologiene hyllet den individuelle egoismen, grupperes særinteresser og den enkeltes lykke, målt i rikdom og penger. Fellesskapet, åndelige verdier og ideelle mål ble dermed satt til side.³⁸

Bekjempelsen av marxismen og klassekampen var en av de viktigste oppgavene for NS. En av hovedfiendene var i dette henseende Det norske Arbeiderparti, som etter NS’ mening jobbet for en marxistisk revolusjon og en innføring av klassesdiktatur. Frykten for kommunismen bunnet særlig i Vidkun Quislings egne erfaringer som blant annet var kommet til uttrykk i boken *Russland og vi* fra 1930.³⁹ Ut fra partiets tolkning utgjorde marxismen den største faren for landets sikkerhet og en hovedtrussel mot verdenssamfunnet. Når det gjaldt de borgerlige partiene, var hovedanklagen at de ikke gjorde nok for å bekjempe marxismens fremmarsj, at de førte en ”la-skure-politikk”, og at de bidro til å opprettholde et handlingslammet styringssystem. Etter NS’ mening hadde de borgerlige partier helt enkelt utspilt sin rolle i norsk politikk.

Kritikken mot det norske statssystemet var særlig knyttet til to elementer, nemlig parlamentarismen og partivesenet.⁴⁰ Ifølge NS hadde parlamentarismens gjennombrudd i 1884 åpnet opp for levebrødspolitikere og organisert interessepolitikk til skade for landet. I tillegg grep nasjonalforsamlingen mer og mer om seg, mens regjeringmakten ble tilsvarende svekket. Etter NS’ mening var partivesenet i ferd med å overta hele statsapparatet og det med de største konsekvenser. Mindretallsparlamentarismen klarte ikke å skape en langsiktig krisepolitikk og behovet for et systemskifte var prekært: ”Norge er nådd derhen at

---

³⁷ ”Innledning” til NS’ program (1934), gjengitt i Einar Syvertsen, *Også dette bør være sagt. Supplement til okkupasjonshistorien*, bind IV, A/S Historisk Forlag, Oslo 1982: 211.

³⁸ de Figueiredo 1994: 48.

³⁹ ”Russland og vi” ble utgitt som en artikkelserie i *Tidens Tegn* og kom senere ut i bokform. Her beskrev Quisling de store lidelsene som kommunismen hadde påført Russland og hvilke tilsvarende lidelser en kommunistisk revolusjon ville koste Norge. Kilde: Dahl, Hans Fredrik m/fl. 2009: 34-35.

⁴⁰ ”Antiparlamentarisme” var en del av norsk politisk tradisjon som gikk tilbake til slutten av 1800-tallet. Øystein Sørensen snakker om et ”neo-elitistisk nasjonsbyggingsprosjekt” fra rundt århundreskiftet. Prosjektet fikk støtte i høyreorienterte kretser. Et karakteristisk trekk var ønsket om en kulturell og politisk elite i Norge og skepsis mot det parlamentariske, politiske demokratiet. Etter 1905 gjorde ideene seg bemerket i *Frisinnede Venstre og Fedrelandslaget*. Kilde: Sørensen, Øystein: ”Hegemonikamp om det norske”, i Øystein Sørensen (red.), *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*, Gyldendal, Oslo 1998: 37-38; Dahl m/fl. 2009: 49-52.

partipolitikken og den gamle tingenes uorden må opgås, og samfundsutviklingen legges om etter de linjer som er trukket op av Nasjonal Samling.”⁴¹

En annen del av partiets fiendebilde var jødedommen. Det offentlige angrepet på jødene kom imidlertid ikke før i 1935 og ble deretter intensivert fra 1938. Troen på den jødiske sammensvergelse var svært omfattende og ble knyttet til både høyre- og venstresiden i politikken. I tillegg ble både liberalismen, kapitalismen og den internasjonale kommunismen sett på som jødiske skapninger. De antisemittiske holdningene ble begrunnet i økonomiske forhold så vel som politisk, biologisk og kulturelt, og de ble vanlig stoff i NS-pressen etter 1935. En som mer enn noen annen bidro til en jødefiendtlig profil, var propagandaleder i 1930-årene Halldis Neegaard Østbye. Etter hennes mening eksisterte det et jødeproblem i landet og hun ønsket av den grunn et innvandringsforbud og en adskillelse av de som allerede var i landet.⁴²

De antisemittiske holdningene som utviklet seg i andre halvdel av 1930-tallet kan ha vært inspirert av tysk raselære, hvor troen på den nordisk-germanske rases overlegenhet var fundamental.⁴³ Men rasebevisstheten var også til stede helt fra starten av og stod i sammenheng med tidens ”rasehygiene”.⁴⁴ Ifølge Jannicke Sjøhoel var det en utbredt oppfatning i NS at det var behov for å holde ”det norske folks blod” rent for å bevare den høyverdige kulturen.⁴⁵ Dette gjaldt ikke bare jøder, men også sigøynere, ”negre”, kinesere og polakker ble stemplet som mindreverdige folk.⁴⁶ Under krigen ble rasehygiene et sentralt element i partiets helse- og sosialpolitikk. Rase-tanker var også til stede i andre partier i mellomkrigstiden og var ikke nødvendigvis et spesielt oppsiktsvekkende element. NS’ forsterkede rasisme med utslag i antisemittisme pekte imidlertid i retning av Hitler Tyskland, og fikk mange til å ta avstand fra partiet.

---

⁴¹ En erklæring til det norske folk 27. juli 1935. Kilde: Ekker m/fl. (red.) 2011: 36.

⁴² Bruknapp, Dag Olav: ”Ideene splitter partiet”, i Rolf Danielsen og Stein Ugelvik Larsen, *Fra idé til dom. Noen trekk fra utviklingen av Nasjonal Samling*, Universitetsforlaget, Bergen 1976: 23-24.

⁴³ Raselæren: Gikk i korthet ut på at menneskeheten var inndelt i raser og at disse rasene hadde ulike evner, anlegg og verdi. Den nordiske og germanske rasen lå øverst i hierarkiet. Kilde: Krigsleksikon 1995: 321.

⁴⁴ Rasehygiene: En forestilling om at menneskenes arveanlegg har vital betydning for samfunnet.

Rasehygieniske ideer var utbredt i Norge i mellomkrigstiden. Kilde: Ibid 341.

⁴⁵ Sjøhoel 1997: 44.

⁴⁶ Bruknapp 1976: 24.

Nasjonalisme og internasjonalisme

Nasjonalismen var det viktigste ideologiske grunnlaget Nasjonal Samling bygde på.⁴⁷ Nasjonalismen hadde ifølge historikeren Øystein Sørensen ubestridt ideologisk hegemoni i partiet inntil april 1940.⁴⁸ Ifølge NS skulle materialismens tideverv erstattes av en ny nasjonalistisk verdensorden som skulle legge grunnlaget for fred i verden. Det var også viktig for NS å presisere at de nye nasjonalistiske bevegelsene i Europa hadde oppstått uavhengig av hverandre, men at de alle var et varsel om en ny tidsalder.⁴⁹

NS fremsto som et ultranasjonalistisk parti med en visjon om å samle og gjenreise nasjonen. I NS' partiprogram fra 1934 ble partiets mål uttrykt på følgende måte: "Nasjonal Samlings mål er; Nasjonal enhet uten klassemotsetninger og partier, et solidarisk norsk folkesamfund bygget op organisk på yrkeslivets grunn, med et sterkt og stødig styre: Et faglig folkestyre."⁵⁰ De nasjonale idealene ble konkretisert på ulike måter både i partiprogrammet og gjennom nasjonale symboler. Ofte ble begrepene nasjon, stat og folkesamfund brukt synonymt.⁵¹ Som en del av partiets nasjonale visjon sto også tanken om at Norge skulle gjenerobre sin rettmessige (geografiske) stilling.⁵² Under okkupasjonen ble visjonen siktet inn mot gjeninnføring av Norges frihet og selvstendighet gjennom en fredsavtale med Tyskland, noe som ble partiets offisielle politikk gjennom hele krigen.

En del av partiets nasjonalistiske ideologi var forestillingen om nasjonen og folket som en levende organisme. Ifølge NS stod nasjonen og folket over enkeltindividet og med mål langt utover de enkeltes særinteresser: "En nasjon er *en organisk enhet*, og et folkesamfund har leverett og mål utover de enkelte personer og grupper".⁵³ For Quisling var nasjonen også et moralsk begrep knyttet til det dypeste i tilværelsen.⁵⁴ I juli 1933 uttrykte han følgende: "En nasjon fødes naar befolkningen vaakner og føler sig som en enhet, som ett folk og ikke et

---

⁴⁷ Nasjonalisme: En doktrine om uavhengighet og selvhevdelse for et kollektiv, en nasjon. Kilde: Østerud 2007: 15.

⁴⁸ Sørensen 1989: 27.

⁴⁹ de Figueiredo 1994: 57.

⁵⁰ "Program for Nasjonal Samling" (1934), gjengitt i Einar Syvertsen, *Også dette bør være sagt. Supplement til okkupasjonshistorien*, bind IV, A/S Historisk Forlag, Oslo 1982: 212.

⁵¹ Wyller, Thomas Chr.: "Hovedtrekk av Nasjonal Samlings idéer om stat og samfund 1930-40", i *Statsvitenskapelig tidsskrift*, Fahlbeckska stiftelsen, Lund 1953.

⁵² Høidal, Oddvar: *Quisling. En studie i landssvik*, Universitetsforlaget, Oslo 1988: 154.

⁵³ "Innledning" til NS' program 1934: 212.

⁵⁴ Foredrag av Quisling i Schøyenlunden 02.07.33. (ms.fol.3920), Nasjonalbiblioteket, håndskriftsamlingen.

splittet folk.”⁵⁵ Organismetanken kan ha vært inspirert fra den internasjonale fascismen, men kan likeså mye vært hentet fra norske historikere.⁵⁶

Parallelt med ideen om den nasjonale enhet var det også en forestilling om at de enkelte land en dag ville samles i et større forbund. Som Ivo de Figueiredo har påpekt, fantes det paradoksalt nok et internasjonalt aspekt ved NS' nasjonalisme, noe som særlig kom fram mot slutten av 1930-tallet. Ifølge NS-propagandaen ville nasjonalismen noe mer: ”Den vil ikke bare samle det enkelte folk til en nasjonal enhet, men også etterhvert samle de enkelte land i ET FORBUND AV NASJONALE ENHETER.”⁵⁷ Det internasjonale aspektet skulle særlig under okkupasjonsårene bli en utfordring mot nasjonalisme-hegemoniet, da i form av pangermanske strømninger.⁵⁸

”En handlekraftig riksregjering”

NS ønsket en samfunnsordning basert på korporativismen, som i henhold til politisk teori går ut på å gi politisk representasjon til landets fag- og næringsorganisasjoner. Ideen var importert dels fra Italia, dels fra Sovjetunionen og dels fra Tyskland og Østerrike. I den forbindelse ønsket partiet å opprette et korporativt statsorgan, Rikstinget, som i utgangspunktet skulle avlaste Stortinget med de næringspolitiske oppgavene. Rikstinget skulle bygges opp av laugsgrupper bestående av arbeidere og arbeidsgivere og skulle inneholde to kamre, et næringssting og et kulturting. I partiprogrammet sto det følgende:

Nasjonens kultur- og næringsliv organiseres i selvstyrende legaliserte yrkeslag (laug) som danner bindeledd mellom den enkelte og staten, under statens kontroll. Et riksting av yrkeslagene organiseres og gis innflytelse på rikets styre.⁵⁹

For Quisling var tanken å rydde opp i rotet som partisystemet hadde ført med seg, samt å innskrenke det politiske maktområdet slik at man fikk en ”handlekraftig riksregjering”.⁶⁰ Gjennom en korporativ oppbygning av arbeidslivet var tanken å styrke fagstyret, sikre

---

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Sjøhoel 1997: 150.

⁵⁷ Fritt Folk 04.03.37.

⁵⁸ Pangermanismen innebar et ideologisk brudd med nasjonalismen i det den fastholdt at den germanske rasen måtte samles i ett enkelt rike. Kilde: Krigsleksikon 1995: 321

⁵⁹ Program for NS 1934: 213.

⁶⁰ Ibid.

næringslivets innflytelse og motvirke klassekampen.⁶¹ Ifølge Hans Fredrik Dahl foregikk det imidlertid en radikalisering etter valgnederlaget i 1936 som særlig kom til uttrykk ved at Quisling ville avskaffe Stortinget.⁶²

Fører- og ansvarsprinsippet var en uløselig del av den styringsmodellen som NS forfektet og ble styrket etter 1937. Detaljene omkring førerprinsippet var utformet av fylkesfører, hirdsjef og partiets forfatningsideolog, Johan Bernhard Hjort.⁶³ Prinsippet gikk ut på at førerne på de ulike nivåene hadde full beslutningsmyndighet nedover og fullt ansvar oppover.⁶⁴ I tillegg inneholdt førerprinsippet et kvalitets-element: Kollektivets beslutninger skulle vike for den kompetente fagmannen på det aktuelle området. Selv om ordningen også åpnet for rådgivere, var det til slutt føreren som sto alene om å ta avgjørelsene. En god illustrasjon på dette er at det antagelig var Quisling og Hjort alene som skrev partilovene i 1934, og som illustrerende nok forpliktet medlemmene til full lojalitet og lydighet oppover.⁶⁵

For enkelte lå det en hel ideologi til grunn for førerprinsippet. Ifølge Quisling hadde prinsippet dype røtter i norsk historie og var på ingen måte importert fra kontinentet. Blant annet var dette en del av en historisk utviklingsprosess, der førere opp gjennom tiden hadde spilt en viktig rolle i å lede og opplyse folket. For NS-bevegelsen var Vidkun Quisling nasjonens nye Fører, og intet mindre enn en forutbestemt arvtaker etter tidligere tiders høvdingsskikkelser.

Historiesyn og symbolbruk

NS opererte med tre epoker i Norges-historien: En storhetstid i fortiden, en lang forfallstid og en ny storhetstid i fremtiden. Storhetstiden gikk tilbake til vikingtiden og høymiddelalderen, og ble også kalt for *Norgesveldet*. Perioden startet med rikssamlingen under Harald Hårfagre og kuliminerte med Håkon Håkonssons Norgesvelde. Karakteristisk for Norgesveldet var det

---

⁶¹ de Figueiredo, Ivo: *Fri mann. Johan Bernhard Hjort – en dannelseshistorie*, Aschehoug Profiler, Oslo 2004: 147.

⁶² Dahl 1991: 416.

⁶³ Johan Bernhard Hjort (1895-1969): Advokat og en av NS-stifterne fra 1933, NS fylkesfører i Akershus og hirdsjef 1934-37. Ved siden av Quisling var Hjort partiets viktigste forfatningsideolog. I skriftet *Veien ut av kaos* fra 1934 redegjorde Hjort for den forfatningsmessige utviklingen i Norge. Ifølge Ivo de Figueiredo lå grunnlovskonservatismen "som en bjelke i tenkningen hans." Hjort dannet imidlertid etter hvert sin egen fraksjon innenfor partiet og meldte seg ut i 1937. Kilde: de Figueiredo 2004: 147-151.

⁶⁴ En inngående analyse av førerprinsippet under NS-regimet kan finnes hos Borge, Baard H.: *NS og makten. En studie av den norske førerstaten 1940-1945*, hovedoppgave i sammenliknende politikk, Universitetet i Bergen 1992.

⁶⁵ Dahl 1991: 335-336.

store geografiske omfanget og en sterk kulturvilje. I tillegg var dette en periode med storhet i seg selv, som oppstod i kraft av nordmennesenes medfødte evner samt gjennom den nasjonale enhet som var oppnådd under rikssamlingen.⁶⁶ Med Olav den hellige var også landet blitt samlet religiøst og hadde fått en plass blant de andre kristne nasjonene.

Den andre epoken utgjorde en forfallstid som strakte seg fra senmiddelalderen og hele veien fram til krisen i 1940. Nedgangen hadde startet i borgerkrigsperioden og akselerert fra midten av 1300-tallet. Virkningen var tap av politisk selvstendighet, noe som igjen bidro til ytterligere forfall både materielt, åndelig og moralsk. Videre førte det nasjonale forfallet til en splittelse i folket mellom en norsk bygdekultur og en fremmed dansk bykultur. Ifølge Quisling hadde splittelsen av den nasjonale enhet også bakgrunn i reformasjonen, da den universelle kristenhet ble brutt. Bunnpunktet ble nådd på 1900-tallet da impulser som liberalisme, kapitalisme, kommunisme, demokrati, afroamerikansk musikk og psykoanalyse kom inn og fordervet den urgamle folkesjelen.⁶⁷

Ifølge Sjøhoel mente NS riktignok at det foregikk en nasjonal oppvåkning i perioden fra 1700 til 1905 på grunnlag av bondekulturen. Dessuten hadde begivenhetene i 1814 vært et viktig skritt i retning av en ny storhetstid.⁶⁸ Men etter partiets mening hadde frigjøringsverket på Eidsvoll falt sammen på grunn av brist hos folket, falske førere og unasjonale krefter som fantes i samfunnet. Det generelle forfallet hadde vist seg ikke bare gjennom svikt i det politiske systemet, men like mye gjennom folkets dårlige moralske karakter. Det hele hadde toppet seg med utbruddet av andre verdenskrig og den tyske invasjonen 9. april 1940. Året 1940 kom imidlertid til å innlede den tredje epoken i Norges-historien. Dette var fremtidens NS-Norge hvor nasjonen skulle gjenreises og folket igjen skulle føle seg som *ett*. I henhold til NS' historiesyn skulle nasjonens stolte fortid gjenskapes og urkreftene i den norske folkesjelen skulle vekkes til live. Quislings samlingsbevegelse skulle bygge det nye Norge på norsk grunn og skape fremtidens Stor-Norge.

Drømmen om en åndelig gjenfødelse kom til uttrykk hos Quisling allerede i 1933: "Naar situasjonen er blitt slik som den er i dag trenger nasjonen en gjenfødelse. Vaart folk må lære

---

⁶⁶ Sjøhoel 1997: 48.

⁶⁷ Ibid 61.

⁶⁸ Ibid 60.

aa komme tilbake til sig selv og finne grunnlaget for sin eksistens, sin kraft”, sa han, og fortsatte:⁶⁹

Vi nordmenn er et særpreget, nordisk folk men vi maa faa igjen det aandelige syn paa tilværelsen og landet vaart som Olav den hellige hadde og det var Hellige Olaf som la det første og virkelige grunnlag for det norske samfund. Og det er disse aandelige røtter i vaar kraft vi som nasjon maa pløie og fremelske.⁷⁰

Nasjonal Samling var kjent for sine nasjonalistiske uttrykksformer. Partiet definerte seg som rotnorske og benyttet urnorske symboler fra vikingtiden og middelalderen. Mest i øynefallende var solkorset, solørnen, den rød-gule fanen og hilsningen ”heil og sæl”. Videre brukte partiet viking-uttrykk som *ting* og *hird* og det ble holdt sammenkomster på historiske plasser som Hafrsfjord, Stiklestad og Borrehaugene. Som nasjonalromantikere⁷¹ fremhevet NS-folkene også bondekulturen og hentet fram gamle norske historikere som P.A. Munch og Ernst Sars, og diktere som Bjørnstjerne Bjørnson og Henrik Ibsen. Under okkupasjonen ble det imidlertid brukt mer typiske fascistiske symboler som blant annet hakekors, militær uniformering og en sterk førerkultur.⁷² Disse tyskinspirerte formene hang sammen med de daværende maktforholdene og med de pangermanske strømningene som preget partiet.

Sammenfatning

NS-ideologien inneholdt et omfattende fiendebilde og en deterministisk historieforståelse. De store fiendene var liberal-kapitalismen, marxismen, parlamentarismen, partiveldet og jødedommen, som alle tilhørte den materialistiske tid. Propagandaen forkynte at endetiden var nær og materialismen snart et tilbakelagt stadium. Foran lå et nytt tideverv grunnlagt på nasjonalismen og åndelige verdier.

---

⁶⁹ Foredrag av Quisling i Schøyenlunden 02.07.33.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Nasjonalromantikken var en kulturstrømning på 1800-tallet som hadde i oppgave å finne det skjulte, ”egentlige Norge”. Et karakteristisk trekk ved romantikken var idealiseringen av bondekulturen. Strømningen hadde også likhetstrekk med det Øystein Sørensen kaller ”det patriotiske prosjektet før 1814.” Det patriotiske nasjonsbyggingsprosjektet ble ført an av en elite av intellektuelle nordmenn rundt 1770-årene: ”Det viktigste anliggendet i patriotenes prosjekt var å avdekke nordmennes egenart, i datidens terminologi den norske nasjonalkarakter.” Kilde: Sørensen 1998: 23-24 og 28.

⁷² Thaule, Jimi: *På nasjonal grunn. Nasjonal Samlings bruk av ritualer og historiske symboler 1933-45*, masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo 2007: 104.

Partiets ideologi og politiske visjon var bygget på nasjonalismen, korporativismen og førerprinsippet. Den nasjonale visjonen ble konkretisert i partiprogrammet fra 1934 og innebar en radikal samfunnsomveltning. Som en del av omformingsprosjektet skulle parlamentarismen, partiveldet og klassekampen bekjempes og med det gi rom for en sterk riksregjering og en korporativ samfunnsordning. Gjennom en nasjonal gjenreisning skulle NS' få landet ut av krisen og innlede en ny storhetstid.

NS' historiesyn inneholdt tanken om Norges storhetstid i fortiden, en lang forfallstid og en ny storhet i fremtiden under NS' lederskap. Partiet sto i en nasjonalromantisk tradisjon og svermet for norsk vikingtid og middelalderhistorie og brukte norrøne symboler. Men selv om partiet dyrket særnorske tradisjoner og hevdet å være en selvstendig bevegelse, finner man allerede i 1930-årene sterke likhetstrekk med den internasjonale fascismen, noe som spesielt kom fram under okkupasjonen.

III Kritikk av den liberaldemokratiske samfunnsorden

Aldri før hadde de liberaldemokratiske verdier i Norge vært så truet som under okkupasjonsårene 1940-1945. Landet lå under tysk nasjonalsosialistisk herredømme, og styret over det sivile samfunnet var overlatt til Nasjonal Samling. Vidkun Quislings kollaboratørparti forfektet et autoritært statssystem som sto i motsetning til de prinsipper og verdier som var nedfelt i 1814-grunnloven, og som den norske stat var bygd opp på. Demokratiet, friheten og rettsstaten var under angrep. Dette kapittelet skal behandle NS' syn på liberalismen som ideologi og demokratiet som styringssystem, men først vil jeg ta et tilbakeblikk på det norske demokratiets utvikling.

1814 og fremveksten av demokratiet

I 1814 inntraff det en politisk revolusjon i norsk historie. Dette året ble et konstitusjonelt folkestyre etablert. Den nye Grunnloven anerkjente folkesuverenitetsprinsippet⁷³ og maktfordelingsprinsippet, to viktige elementer i liberalismens ånd.⁷⁴ Med dette ble det slått fast at folket hadde rett til å styre seg selv og at folkeviljen skulle representeres gjennom en folkevalgt forsamling. Med Montesquieus teorier som grunnlag skulle statsmakten deles mellom et lovgivende, et utøvende og et dømmende organ. Videre ble balanse-mekanismer mellom statsorganene bygd inn i konstitusjonen for å stanse maktmisbruk. Med denne statsmodellen skulle friheten sikres og maktkonsentrasjon og tyrannisk maktutøvelse forhindres.⁷⁵

Ideen om menneskerettigheter kom også til uttrykk i Grunnloven og var ment som vern for enkeltindividet mot overgrep fra statsmaktene.⁷⁶ Bestemmelsene kom med under innflytelse av læren om individets ukrenkelige rettigheter og har sammenheng med naturrettslæren fra

---

⁷³ Folkesuverenitetsprinsippet: En politisk læresetning som går ut på at all legitim statsmakt stammer fra folket selv. I Norge ble dette prinsippet stadfestet på det såkalte stormannsmøtet i februar 1814, da det ble insistert at valg av konge skulle skje gjennom en folkevalgt nasjonalforsamling.

⁷⁴ Liberalisme: En politisk ideologi som betoner friheten, rettsstaten og det enkelte menneskets egenverdi og ukrenkelige rettigheter. Med året 1814 slo det liberale tankegodset konstitusjonell rot i Norge. Kilde: Sørensen 2008: 1 og 12.

⁷⁵ Nordby, Trond: *I politikkens sentrum. Variasjoner i Stortingets makt 1814-2004*, (2. utg.),

Universitetsforlaget, Oslo 2004; Hermansen, Hans Petter: *Uten 1814 er du fortapt? En historisk introduksjon til det norske politiske system*, bind 1, Læringsforlaget, Stjørdal 2010: 95.

⁷⁶ Uttrykket ”menneskerettigheter” ble ikke brukt i Grunnlovens opprinnelige form, men en rekke bestemmelser i Grunnlovens siste kapittel stilte opp regler til vern for individet mot overgrep fra statsmaktens side. Grunnloven satte imidlertid visse innskrenkninger i religionsfriheten, idet § 2 satte forbud mot jesuitter, munkeordener og jøder. Kilde: Andenæs, Johs.: *Statsforfatningen i Norge*, (8. utg.), Universitetsforlaget, Oslo 1998: 43 og 339.

det 17. og 18. århundre.⁷⁷ Eksempler på dette er prinsippet om trykkefrihet, forbud mot tortur og grenser for retten til fengsling og husundersøkelse. Enkeltindividets rettigheter skulle få sin beskyttelse gjennom rettsvesenet. Når det gjaldt stemmerettsreglene, var disse knyttet til eiendom og stilling, men var vide etter samtidens målestokk. Stemmeretten ble gradvis utvidet fra og med 1884 og skulle senere legge grunnlaget for et bredere folkestyre.⁷⁸ Alminnelig stemmerett for menn kom imidlertid ikke før i 1898 og for kvinner først i 1913. Dette var viktige skritt i demokratisk retning.

At Grunnloven var åpen for fortolkning, skulle bli avgjørende for de folkevalgtes rolle overfor kongemakten og embetsstanden. I den sammenheng ble riksrettsdommen i 1884 en avgjørende seier for de folkevalgte. Venstres mobiliseringsbølge resulterte i embetsmannsstatens fall. Fra nå av måtte kongens personlige valg vike for statsråder utgått fra Stortinget, og dette var et viktig skritt i utviklingen mot et parlamentarisk system der regjeringen må bøye seg for Stortingets vilje. Dette brøt imidlertid med Grunnlovens maktfordelingsprinsipp, og maktbalansen ble sterkt forskjøvet. Med unionsoppløsningen i 1905 ble i praksis den uavhengige kongemakt fjernet, og prinsippet om uavkortet ministeransvar ble akseptert. Videre ble ordningen med indirekte valg avløst med direkte valg fra 1906, og det moderne demokratiet begynte å ta form.

I dag er det vanlig å se partisystemet som en del av demokratiet. Men ordningen ble ikke nevnt i Eidsvollsgrunnloven, og lenge så man med skepsis på partikonstellasjoner.⁷⁹ Dannelsen av partiene Venstre og Høyre skjedde derfor ikke før i 1884. Ordningen skulle imidlertid få mye å si for folkets innflytelse i staten, ikke minst ved stortingsvalgene. Partiene representerte fra starten av særlige gruppeinteresser, men skulle etter hvert bli større folkepartier med bredere engasjement. Spesiell betydning skulle Det norske Arbeiderparti få, som i andre halvdel av 1930-årene klarte å få til en integrering av arbeiderklassen i det norske politiske systemet.

Det politiske styringssystemet som ble grunnlagt i 1814, var likevel ikke spesielt demokratisk sett med dagens øyne. Bare om lag 7,5 prosent av befolkningen hadde stemmerett og det var

---

⁷⁷ Læren om menneskerettighetene ble særlig formet av opplysningstidsfilosofene på 1700-tallet, men har også sine røtter i naturretten som igjen har aner helt tilbake til antikken. Først ut med å stadfeste disse naturlige rettighetene var Amerika og Frankrike, med sine menneskerettighetserklæringer fra 1776 og 1789.

⁷⁸ Bortsett fra endringen i 1821, som gav reindriftssamer stemmerett. Kilde: Borgersrud, Lars: *Årstall og holdepunkter i Norgeshistorien*, Spartacus Forlag, Oslo 2010: 98.

⁷⁹ Andenæs 1998: 110; Hermansen 2010: 115.

indirekte og offentlig valg.⁸⁰ I tillegg lå regjeringsmakten lenge i embetsmennesenes hender, en utdannet elitegruppe som i perioden 1815-1884 fylte setene i statsrådskollegiet. Når det gjaldt nasjonalforsamlingen, var denne fram til 1871 kun samlet hvert tredje år og i tre måneder i sammenheng. Utover dette hadde kongen oppløsningsrett og samtidig stor personlig makt. Eidsvollsgrunnloven ga derfor bare uttrykk for et begrenset folkestyre, der embetseliten i stor grad ble favorisert.

Som jeg har vært inne på, inneholdt Grunnloven også demokratiske elementer som skulle bli betydningsfulle for embetsmannsstatens fall og for fremveksten av det moderne demokrati. Konstitusjonen representerte et kompromiss mellom folkestyre og enevelde. Med Hans Petter Hermansens ord: ”Med en egen norsk grunnlov, nasjonalforsamling, regjering, statsminister og høyesterett på plass var premissene for utviklingen av det moderne norske politiske system lagt.”⁸¹ Året 1814 kan derfor betraktes som folkestyrets fødsel.

Liberalismen og frihetsprinsippet

Den klassiske liberalismen satte fokus på menneskets naturlige rettigheter, der særlig retten til frihet stod i sentrum. Statens lover ble dermed sekundære i forhold til den naturlige lov om menneskenes ukrenkelige rettigheter og egenverdi. Liberalismens mangfoldige ideer kom til uttrykk på forskjellige måter i både den amerikanske uavhengighetserklæringen av 1776, den franske menneskerettighetserklæringen av 1789 og i den norske Grunnloven av 1814.⁸² Hva var så NS’ syn på denne ideologi?

De norske nasjonalsosialistene rettet et kraftig angrep mot de liberale ideene som preget Eidsvollsgrunnloven. NS-propagandaen la blant annet stor vekt på å forklare hvorfor liberalismen var et onde i sin kjerne, som i sin virkning ville lede til nye samfunnsønder. Historiker og redaktør Gunnar Næss tok i skriftet *De politiske idéene* fra 1944 for seg ideologiens historie gjennom en skisse fra oldtidens dager til hans egen samtid.⁸³ Poenget var å vise hvorfor nasjonalsosialismen var en nødvendighet i motsetning til de gamle ideologiene som hadde virket som en sykdom på samfunnet. Ifølge Næss hadde liberalismen frembrakt

---

⁸⁰ Omkring 40 % av den mannlige befolkning over 25 år fikk stemmerett. Retten gjaldt for embetsmenn, eiere eller leiere av matrikulert grunn (bønder og leilendinger), for folk med borgerskap og eiere av hus eller grunn av en viss verdi. Kilde: Hermansen 2010: 101; Borgersrud 2010: 98.

⁸¹ Hermansen 2010: 203.

⁸² Sørensen 1986: 17.

⁸³ Næss, Gunnar: *De politiske ideene. En historisk skisse*, NS opplæringsavdeling, Oslo 1944.

demokratiet, sosialismen og marxismen, og samlet hadde den dermed bidratt til elendigheten i verdenssamfunnet.

Ifølge Næss så liberalistene med beundring på antikkens folkestyre og drømte om å gjenopprette den athenske og den romerske republikk. Det germanske Europa derimot var karakterisert ved føydalisme, adel og kongedømme og sto i kontrast til ideene om frihet og folkestyre. For liberalismens menn var likevel England et forbilde med sin ”liberal-demokratiske tradisjon.”⁸⁴ Næss skildret også ideologiens store forkynnere: John Locke, Charles Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau, Voltaire og sist, men ikke minst Adam Smith som hadde skapt liberalismens økonomiske tankesystem.

Ifølge Næss hadde liberalismens forsvarere hevdet at alt var godt til å begynne med, og at problemene først oppstod da restriksjonene kom. Hvis man bare fjernet autoritetene ”og lot alt få utvikle seg «naturlig», ville likevekten gjenopprettes.”⁸⁵ Liberalistene trodde videre at mennesket var et skikket og fornuftig vesen, og at kreftene derfor burde frigjøres. Og med setningen ”enhver er sin egen lykkes smed” mente de å ha løst det som måtte være av ulikheter mellom mennesker. Næss skrev: ”Liberalismen så nettopp idealet i «kreftenes frie spill», som måtte føre til harmoni, i samfunnslivet så vel som i naturen. Liberalismens slagord ble «La skure!»”⁸⁶

Gunnar Næss gav riktignok liberalismen berettigelse som et overgangsfenomen og som en frigjøring av enkelte positive krefter. Men først og fremst hadde den mørke skyggesider. I den sammenheng framhevet han grunnideen om menneskets godhet, demokratiet og frihetsprinsippet. Næss mente nemlig at all erfaring viste at mennesket var en sammensatt skapning med gode og dårlige sider som kjempet om makten over sjelen. Han forklarte:

Ved å forkaste autoritet og kontrollerende inngripen er liberalismen som gartneren som vil si om haven: her gjelder det for enhver pris om ikke å gripe inn med lusing, men la alle plantene få utvikle seg fritt. Da vil de gode plantene florere, mens ugraset dør bort av seg selv.⁸⁷

---

⁸⁴ Ibid 63.

⁸⁵ Ibid 64.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid 65.

Næss presiserte videre at liberalismen var autoritetsfiendtlig, og at den hadde til hensikt å virkeliggjøre friheten ved å fjerne autoritetene: ”Friheten var for den «ingens herredømme over noen.»”⁸⁸ Det var imidlertid en lov at utviklingen ikke kjente noe maktmessig vakuum, hevdet han. Fjernet man statsmakten, ville det bare komme andre makter til, og kanskje i andre og uheldige former.⁸⁹

Verre gikk det med arbeidslivet, mente Næss. Industrialiseringen hadde medført redselsfulle tilstander som liberalismen gav liv til ved å forkynne egoismens prinsipp. Han skildret det på følgende måte:

Noen mennesker bor i et solid hus, der tak og vegger beskytter dem, og husfaren sørger for deres ve og vel. Da finner de det ufritt under taket, de begynner å kritisere huset og dets ordning, og en vakker dag slår de ihjel husfaren og river taket av huset. Endelig ånder de fritt. Men så trekker det opp til uvær, det regner og sner ned i huset. De rikeste kjøper seg straks paraplyer og finner ly, hver under sin paraply. Men de fattige har ikke råd til det, og de lider svært under nedbøren, mange blir syke og dør. Da er det en som finner på råd. Han foreslår at de fattige skal slå seg sammen og kjøpe seg en fellesparaply, og slik gjør de.⁹⁰

Konsekvensene av de skrekkelige arbeidsforholdene var utviklingen av sterke klassebånd og dannelse av fagforeninger. Og med arbeiderbevegelsens inntog i politikken fulgte liberalismens ultimate motsvar, nemlig marxismen.

Næss poengterte også at liberalismens frihetsnorm i virkeligheten hadde betydd frigjøring fra verdiene, det vil si en løsrivelse fra alle de tradisjoner og plikter som menneskene hadde vært bundet av. I tillegg påpekte han at liberalismen var den ideologien som best la til rette for fremmed infiltrasjon og etter hvert kontroll ”over de forhold som betinger et folks livskår og skjebne.”⁹¹ Ifølge Næss’ fortolkning var samtidens verdenskrise et bevis på liberalismens onde karakter. Han avsluttet avhandlingen med de beste grunner for nasjonalsosialismens nødvendighet, som en ”veg til evig sunnhet og lykke.”⁹²

---

⁸⁸ Ibid 66.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Ibid 74.

⁹² Ibid 81.

Quislings justisminister, Sverre Riisnæs, konstaterte at liberalistene hadde lagt for stor vekt på forstandens betydning. Menneskets intelligens var ikke så uvurderlig og høyverdig som det liberalistene skulle ha det til, hevdet justisministeren til *Germaniske SS Norge (GSSN)*⁹³ under noen foredrag i Kongsvinger vinteren 1942-43.⁹⁴ Liberalistene hadde dyrket individet og deres særretter, og de hadde trodd at friheten var et umistelig kulturgode. Men det hele var en villfarelse, mente Riisnæs: ”Den pidestall som liberalistene reiste for det enkelte mennesket, brakte det likevel ikke nærmere stjernehimmelen.”⁹⁵ Fortsatt sto individet maktesløs overfor de store livsgåter og var heller ikke kommet noe nærmere livets mysterier enn de eldste forfedrene, fastslo han. Poenget var at det også fantes andre og viktigere sjelsevner enn intellektet, noe de norske nasjonalsosialistene ville vektlegge. Den frie tanke synes å ha representert en trussel for NS, som ønsket en ideologisk ensretting av samfunnet.

I liberalismens univers var alle individer like, påstod Riisnæs videre: ”Hans avgud var det enkelte menneske [...]. Det var ham prinsipielt likegyldig hvilken av jordens mange raser og folk den enkelte tilhørte.”⁹⁶ Konsekvensen var at nasjonalfølelse og nasjonal tankegang var fraværende hos disse. I motsetning til nasjonalsosialistenes syn på folk og ætt var til og med et folks ettermæle betydningsløst for dem. For germaneren derimot var ettermæle ”et av de kostbareste klenodier i slektens og folkets skattkammer,” forkynte justisministeren. Mannens ære var like mye folkets ære, og bevarelsen av ætten, folket og rasen var ikke mindre enn selveste urdriften som Gud hadde skjenket mennesket. Riisnæs hevdet at med liberalismens tankesett ble politikkenes mål kun å skaffe den enkelte borger størst mulig frihet til å handle som de ville, eller ikke handle, etter eget forgodtbefinnende. Hensynet til folket og ætten kom i annen rekke, og med alvorlige konsekvenser. Den liberale ideologien kom dermed til å virke som en skadelig pestsykdom som fordervet folk og land, forkynte Riisnæs.⁹⁷ En grunntanke hos nasjonalsosialistene var derimot å se på samfunnet som et *folkefelleskap*. Dette ville etter Riisnæs’ syn si at enkeltindividet var underordnet folket som helhet, og dette kom til uttrykk i prinsippet ”fellesnytte foran egen nytte”. For justisministeren var det en kjensgjerning at virkelig sivilisasjon bare var mulig ved at individene ble en del av helheten.

---

⁹³ NS’ særorganisasjon *Germaniske SS Norge* ble opprettet 21. juli 1942, under ledelse av politiminister Jonas Lie. Organisasjonen bygde på pangermanismen som la stor vekt på raselæren. Tilknyttingen til Allgemeine SS førte også til rivaliseringer mellom GSSN og hirden, den mer nasjonalorienterte delen av NS.

⁹⁴ Riisnæs, Sverre: *Nasjonalsosialistens livssyn. Vårt grunnlag og vår pakt med naturlovene*, Kamban, Oslo 1942/43: 10 og 11.

⁹⁵ Ibid 10.

⁹⁶ Ibid 17.

⁹⁷ Ibid 19 og 20.

Fellesskapet ble med andre ord alle tings målestokk og gjaldt også for universelle menneskerettigheter. I et foredrag i *NS Studentfylking* i mars 1941 fortolket Riisnæs menneskerettighetene på følgende måte:

De rettsgoder og det vern den enkelte borger nyter må derfor ikke sees som utslag av en hellig og ukrenkelig subjektiv rett, men ut fra den synsvinkel at man i den enkelte ser en del av folkefellesskapet, som for folkefellesskapets skyld bør beskyttes.⁹⁸

Retten til personlig frihet gikk dermed ut på: ”at han får *del i folkefellesskapets liv* og får fylle de oppgaver som fellesskapet gir ham.”⁹⁹ Folkefellesskapet var det primære, og det var for helhetens skyld at den enkelte fikk beskyttelse. Anklagene om at partiet ville avskaffe menneskerettighetene, ble derfor besvarte på følgende måte: ”[...] vi vil et folkefellesskap som det er verd et menneske å leve i. Vi søker først og fremst – ikke menneskerettighetene – men *livsretten* for enkeltmann og fellesskap.”¹⁰⁰

I skriftet *Rasehygiene og sosialpolitikk* fra 1944 satte Rolf Jørgen Fuglesang liberalismen opp mot moderne arvelighetsforskning, som hadde bevist at menneskene var født ulike og at deres karakter, evner og anlegg var bestemt av arv. Erkjennelsen av disse naturlovers gyldighet ville ”rive grunnen bort under både liberalismens og marxismens ideer og livssyn,” mente Fuglesang.¹⁰¹ ”Likhetsmakeriet” og ”individets uhemmede frihet” som liberalismen fremdyrket sto dermed i direkte motsetning til naturlovene. Et samfunnsstyre basert på liberaldemokratiske prinsipper ville på bakgrunn av dette bli et dårlig, eller i beste fall et middelmådig styre, ifølge Fuglesang.

Liberalismen og det kulturelle forfallet

I et foredrag for NS’ Håndverkergruppe i september 1941 poengterte kulturminister Gulbrand Lunde at liberalismen også hadde skapt vansker på det kulturelle området.¹⁰² Især hadde de liberale ideer gått ut over den norske håndverkstradisjonen. Før forfallstiden startet, hadde håndverksarbeidet vært en viktig kilde til norsk kultur, framholdt kulturministeren. Det hadde

---

⁹⁸ Riisnæs, Sverre: *Den nye rettsstat på nasjonalsosialistisk grunn*, Nasjonal Samlings Rikstrykkeri, Oslo 1941: 7.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Fuglesang, Rolf Jørgen (1944): ”Rasehygiene og sosialpolitikk”, i Jan-Erik Ebbestad (red.), *Norsk tro og tanke*, bind 3, Universitetsforlaget, Oslo 2001: 93.

¹⁰² Lunde, Gulbrand: *Kampen for Norge II. Foredrag og artikler 1940-1941*, Kommissjon hos Gunnar Stenersens Forlag, Oslo 1942: 113.

levd avsondret blant bøndene oppe i fjellbygdene og kom på den måten til å representere noe av folkets egenart. Lunde understreket at håndverket hadde hatt høy anseelse i Norge, og at vi hadde hatt ”de herligste forbilder i vårt gamle nasjonale håndverk, i våre steinkirker og stavkirker, vikingskip og byggekunst”.¹⁰³ Håndverkeren hadde vært en viktig kulturbærer og hans håndverksarbeid en viktig kulturfaktor. Det var imidlertid symptomatisk at det kulturelle forfallet hadde startet etter frigjøringsverket i 1814, mente kulturministeren.¹⁰⁴ Eidsvollsgrunnloven var nemlig bygd på resultatene av den franske revolusjon og dens liberale ideer. Som en konsekvens av liberalismens frihetsideal ble håndverket henimot ødelagt, både kvantitativt og kvalitativt, mente han.¹⁰⁵ Med den uinnskrenkede næringsfriheten ble håndverket kun en produksjonsfaktor og håndverkeren bare en arbeider. I tillegg gikk man til angrep på håndverkslaugene som hadde beskyttet den norske kulturen, og resultatet ble konkurranse og masseproduksjon i stedet for tradisjon og kvalitet: ”Med lovene av 1839 og 1866 ble laugene faktisk opphevd. Den garanti som der lå i de gamle laug når det gjaldt kvalitetsvarer, kultur og tradisjon gikk derved tapt,” forklarte Lunde.¹⁰⁶ Det gikk til og med så langt at svenneprøven og dugelighetsattesten ble opphevet, sa ministeren videre.

Som et resultat av det hele var norske kvalitetsvarer blitt byttet ut med billige og dårlige standardvarer, hevdet Lunde:

Det vakre norske innbo på gårdene, utført av håndverkere eller av bøndene selv med sikker nasjonal sans, forsvant etter hvert. Pinnestoler og plysjsofaer vandret inn isteden. I stedet for norsk treskurd, norske tinn- og sølvsmedarbeider kom masseproduksjonens porselensgjenstander på hyllene og kommodene i bondestuene.¹⁰⁷

Dette var nasjonens dypeste forfallstid, understreket Lunde i sin tale til håndverkerne.¹⁰⁸ Elendigheten var så stor at utviklingen som hadde ført til krisen i 1940, ikke var til å undres over.¹⁰⁹ Dommen fra kulturministeren var derfor nådeløs. Liberalismens virkninger på landets kultur hadde vært fatale. Han hevdet likevel at skapende krefter fortsatt fantes i folket og at det nå lå store oppgaver framfor dem. Kulturen skulle gjenreises og det med kamp ”for

---

¹⁰³ Ibid 123.

¹⁰⁴ Ibid 121.

¹⁰⁵ Ibid 120.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Ibid 121.

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Ibid 122.

norskdøm og nasjonal kultur, for særpreg og personlig og nasjonal egenart,” forkynte Lunde.¹¹⁰

Liberalismen og jødene

Nasjonal Samlings fører Vidkun Quisling satte også likhetstegn mellom liberalismen og jødene. I en tale under NS' fylkesstevne i Rakkestad i juni 1941 framholdt han at det var jødene som hadde vært drivkreftene i den franske revolusjon.¹¹¹ Quislings argument var at revolusjonens ideer hadde åpnet for jødernes frihet og likestilling og deres vei inn til makten: ”*Liberalismen ble jødernes veg til makten i samfunnene*, og hele det såkalte demokrati ble underlagt den internasjonale jødedoms diktatur. Det liberalistiske og det jødiske livssynet er i virkeligheten ett og det samme,” forkynte han.¹¹²

I en tidligere tale holdt i Colosseum¹¹³ 12. mars samme år, hadde Quisling skildret de liberale tankene som ”fremmede og fordervelige” og ”grunnfalske og onde” i sitt indre.¹¹⁴ De hadde ingenting med norsk egenart å gjøre, understreket han. En av konsekvensene var opphevelsen av den såkalte ”jødeparagrafen” i 1851 og den påfølgende jøde-migrasjonen. I en tale i Frankfurt noen uker senere forklarte han følgende:

Efterhånden som de liberalistiske ideer trengte igjennom også i Norge, var imidlertid ikke annet å vente enn at den norske jødeparagraf før eller senere måtte falle. Etter mange års motstand mot ethvert forslag om å gi jødene adgang til landet, blev jødeparagrafen endelig sløifet av stortinget i 1851, hvilket altså er årstallet for jødernes emansipasjon i Norge.¹¹⁵

Det var ikke ende på hvor store skjebnesvangre følger dette hadde fått for det norske ”ariske” folk, mente føreren, og tordnet videre: ”De giftet sig inn i norske familier, fordervet deres blod og virket i det hele tatt som de ødeleggende basiller slike fremmede jødeelementer er for et arisk folk.”¹¹⁶

---

¹¹⁰ Ibid 124.

¹¹¹ Quisling, Vidkun: *Quisling har sagt - IV. Mot nytt land*, I kommisjon hos Blix Forlag, Oslo 1944: 9.

¹¹² Ibid.

¹¹³ Under krigen ble Colosseum kino benyttet som møte- og foredragssal for nasjonalsosialistene.

¹¹⁴ Quisling, Vidkun: *For Norges frihet og selvstendighet*, I kommisjon hos Gunnar Stenersens Forlag, Oslo 1942: 84.

¹¹⁵ Ibid 106.

¹¹⁶ Ibid 107.

Partiet Nasjonal Samling avviste generelt slagordene fra den franske revolusjonen, ”Frihet, likhet og brorskap”. Disse begrepene hadde i sin liberalistiske versjon vært et selvbedrag med de mest fatale konsekvenser, mente man. Gulbrand Lunde hevdet likevel i en tale i september 1940 at det norske folk måtte forstå at den demokratisk-liberalistiske veien tross alt bare var ”et ganske lite tidsrom i vårt folks liv sett med historiske øyne.”¹¹⁷ Gjennom NS’ fortolkning hadde de liberalistiske ideer virket fordervende på alle samfunnsområder. Men nå var de døende og snart eliminert en gang for alle.

Demokratiet i historien

I *De politiske ideene* fra 1944 forsøkte Gunnar Næss å beskrive antikkens samfunnshistorie ut fra to ideologiske synsvinkler; den aristokratiske og den demokratiske.¹¹⁸ Ikke overraskende var det de aristokratiske ideologier representert gjennom førerstyre eller tyranni, som kom best ut. De demokratiske prinsippene var derimot skjebnesvangre, og dette ble eksemplifisert gjennom en beskrivelse av det athenske samfunnssystemet.

Næss startet med en kort karakteristikk av de aristokratiske ideologiene og sammenlignet dem med demokratiet. I et førerstyre så man styreoppgaven ut fra et arbeidsdelingssynspunkt.¹¹⁹ Hver mann hadde sin arbeidsoppgave, og ledelse var et fag på lik linje med andre fag: ”like litt som den ene fagmann kan yte noe på dens annens fagområde, like litt kan fagmenn flest (og enn mindre massene) befatte seg med det spesifikke fag *politikk* – dertil må det nettopp en spesialist,” forklarte Næss.¹²⁰ Videre baserte førerstyret seg på et kvalitetsynspunkt. Dette innebar at kun de beste og mest opplyste menn skulle lede staten. Det vi her fikk presentert var NS’ elitetenkning, noe som særlig var fremtredende i partiet under okkupasjonen. I mørk kontrast til førerstyret sto demokratiet, et statssystem som så styreoppgaven ut fra et rettighetssynspunkt, ifølge Næss. Kvalitet og effektivitet kom dermed i bakgrunnen for prinsippene om likhet og rettigheter, og kravet om folkets andel i statsstyret ble det viktigste: ”Helst skal hele mannskapet opp på kommandobroen. [...] En anser flertallet for å innebære kvaliteten: flertallets mening er som regel den riktige,” skrev Næss.¹²¹ Kvalitetsforskjellen mellom de to styringsmodellene var åpenbare.

---

¹¹⁷ Lunde 1942: 169.

¹¹⁸ Næss 1944.

¹¹⁹ Ibid 25.

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ Ibid.

Et illustrerende eksempel i dette henseende var styringssystemet i oldtidens Hellas. I den greske bystaten Athen ble kongedømmet etter hvert avløst av adelsstyre. Dette førte til undertrykkelse av folket og store økonomiske motsetninger, og Athen ble utsatt for revolusjonsforsøk fra tyranner og andre grupperinger. Næss forklarte at med Solons reformer ble makten igjen flyttet fra adelen til en økonomisk overklasse, og nye demokratiske styreorganer ble innført. Dermed åpnet man veien for partivesen og partifraksjoner i et fra før egoistisk rikmannsvelde.¹²² Med Peisistratos kupp i 560 f.Kr. fikk imidlertid Athen sin første tyrann og ”den første som på demokratets grunn revolterer mot demokratiet”.¹²³ Næss påpekte her at ”tyrann” i utgangspunktet var et nøytralt begrep, men noe som den demokratiske tradisjon hadde svertet ved å gi en nedsettende betydning.¹²⁴ I den sammenheng viste han til den danske professoren Johannes Østrups¹²⁵ verdenshistorie:

Blant tyrannene, navnlig i den eldre periode, fantes i virkeligheten en rekke høytbegavete menn, som skapte lykkelige tider for sine stater, navnlig da for befolkningens underklasse, som de naturlig støttet seg til i motsetninger til de adelsklikker, hvem de hadde fravristet makten. Sosial betydning fikk tyrannene ved i en rekke tilfelle å virke til den så godt som trellbundne bondestands befrielse. På åndslivets område innla de seg fortjeneste som gavmilde og forstandige beskyttere av kunst og vitenskap; billedhoggere, arkitekter og diktere har til alle tider funnet bedre vilkår ved et hoff enn i en folkeforsamling.¹²⁶

Som historikere flest var enige om, var Peisistratos elsket av det athenske folk, hevdet Næss. Under tyrannen og hans etterkommere hadde bystaten opplevd stor kulturell fremgang. Paradoksalt nok var det to tyrann-mordere som ble gjort til helter da demokratiet ble gjenopprettet i ettertid, bemerket Næss.¹²⁷

Demokratiet sto i kontrast til det autoritære prinsipp, fortsatte Næss.¹²⁸ Athens politiske utvikling var en demonstrasjon på dette. Det gikk i den retning at forvaltningsorganer med førerkarakter ble svekket, mens folkeforsamlingen ble styrket. Det var Kleisthenes som hadde

---

¹²² Ibid 24.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Ibid.

¹²⁵ Johannes Østrup (1867-1938): Dansk orientalist og professor i islamsk kultur ved Københavns Universitet fra 1918.

¹²⁶ Sitatet er hentet fra Østrup, Johannes m/fl.: *Gyldendals illustrerede verdenshistorie*, bind 1, Nordisk forlag, København 1919: 300-301. Næss var trolig inspirert av J. Østrups historiefortolkning. Kilde: Næss 1944: 25-26.

¹²⁷ Ibid 27.

¹²⁸ Det autoritære prinsipp/ autoritetsprinsippet, betyr ifølge Næss den maktoverlegenhet (åndelig, politisk, militært osv.) som folket tillegger staten som følge av et arbeidsdelingsprinsipp og den naturlige kjensgjerning. Kilde: Ibid 18 og 28.

innført demokratiet, og med frykt for nye tyranner var ostrakismen som institusjon blitt utviklet.¹²⁹ Etter hvert ble Athens landbruk mer og mer forsømt, og den demokratiske sjømakt ble stadig mer imperialistisk, med ”undertrykkelsen og utsugingen” satt i system, forkynte han.¹³⁰ Ifølge Næss betydde dermed de første ordene om frihet og folkestyre i realiteten ”utbytting, tvang og den virkelige makt i hendene på alskens ufolkelige instanser, først og fremst kapitalen.”¹³¹ Han forklarte videre: ”Den utvikling som hos oss Johan Sverdrup innledet med ordene: «All makt skal samles i denne sal!» har sitt forbilde i det som skjedde i Athen i stigende utstrekning i disse år.”¹³² Med Perikles ved statsroret fra 462 f.Kr. gled makten igjen ut av folkeforsamlingen og inn til retorikerne. Dette var parlamentarisme, propaganderte Næss. Det var også en referanse til det hjemlige folkestyret, som etter NS’ tolkning var et skalkeskjul for de egentlige makthaverne, nemlig partipolitikerne.

Myten om athenerne som ”et fritt og selvstyrt folk” ble avslørt av denne ”hulheten” ved demokratiet, fortsatte han.¹³³ Den greske politen var i stedet preget av lokale stridigheter, usaklig sensasjonspolitikk og spill for galleriet. Den kulturelle skaperevnen ble svekket, og de store personlighetene ble bannlyst av menneskemassene: ”Også Perikles selv endte med å falle som offer for den folkemening han hadde opphøyet til øverste gud i samfunnslivet,” bemerket Næss.¹³⁴

Snart endte det hele med et stort militært og moralsk nederlag, og årsaken var den demokratiske ånd. De demokratiske grunnprinsipper hadde ”korrumpert førerskap og folk,” agiterte historikeren.¹³⁵ Han presiserte at storheten hadde vært størst da det var minst demokrati, mens ”massestyret hadde påført landet skam og ulykker”.¹³⁶ Det var derfor naturlig at Sparta med sitt karakteristiske samfunn gjennomstyret av soldatånd, autoritet og ansvarsfølelse, seiret over Athen i Peloponnes-krigen fra 431-404. Den doriske bystaten ville ”verge seg mot forfallssmitten fra demokratiene – og med held: Spartanernes stat bestod

---

¹²⁹ Ostrakisme: ”Hvert år skulde det nemlig forelegges folket spørsmål om hvorvidt etter dets mening noen borger syntes å være farlig for staten og derfor burde forvises. Ble det da avgitt minst 6000 stemmer (stemmesedlen var et potteskår, gr. ”ostrakon”), måtte den, hvis navn forekom oftest, gå 10 år i landflyktighet.” Kilde: Ibid 28.

¹³⁰ Ibid 29.

¹³¹ Ibid.

¹³² Ibid.

¹³³ Ibid.

¹³⁴ Ibid 30.

¹³⁵ Ibid 31.

¹³⁶ Ibid.

urokkelig i 500 år”.¹³⁷ Samfunnsproblemene i den romerske republikken hadde symptomatisk nok også oppstått under flertallsstyret, fortsatte han.

Propagandistens forklaring var at da massestyret overtok etter det autoritære og aristokratiske førerstyret, fulgte undergangen med. Og for Romerrikets del var det først da de ”råtne folkeelementer” var ryddet vekk at den store keisertiden kunne starte.¹³⁸ Tilbakeblikket på oldtidens statssamfunn hadde avslørt umoralen i menneskesinnet, mente Næss. Det lå i demokratiets vesen å være liberalt innstilt overfor de egoistiske krefter: ”Demokratiet betyr ikke organisering av menneskers livskamp og kulturkamp med høyeste virkningsgrad for øye. Det betyr tvert imot manglende organisasjon, planløshet og oppløsning.” Og han fortsatte: ”[...] demokratiet likefram legger forholdene til rette for alle asosiale makters ødeleggende virksomhet, blodig urett, frekk egoisme, utplyndring, parasittisme.”¹³⁹

Gjennom Næss’ fortolkning var frihet, folkestyre og toleranse kun kamuflasje overfor mørke samfunnskrefter. Han avsluttet derfor med følgende budskap: ”Den ærlige undersøkelse må derfor munne ut i krav om et system som kan tøyde de ville krefter og – med Platon – sette *samfunnsdisiplinen* opp som ledende prinsipp for det sosiale liv.”¹⁴⁰

Demokratiet og filosofene

Ifølge Gunnar Næss fantes det flere vitneprov om opposisjonelle politikere som var motstandere av demokratiet og den oppløsning av førerskapet som dette betydde. Kritikerne hadde nemlig gått i lære hos filosofene som var kjent for å gå i mot ”demokratiets ånd og styresett”:¹⁴¹

Og gang på gang treffer vi hos de greske tenkere slike aristokratiske meninger som disse av *Heraklit*: ”Hvilken visdom eller fornuft har massene? Mange er dårlige, få er gode... Folkene i Efesos burde henge seg. De har fordrevet Hermodoros, den beste mann blant dem, idet de sa: ”La det ikke være noen som er ypperligst hos oss.” Men for mer er én mann like god som ti tusen hvis han er den beste.”¹⁴²

---

¹³⁷ Ibid 39.

¹³⁸ Ibid 53.

¹³⁹ Ibid 55.

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ Ibid 32.

¹⁴² Ibid 32-33.

Blant filosofene var Sokrates den mest kjente av demokratiets motstandere. Næss refererte til Platons verk *Statsmannen*, hvor Sokrates' synspunkter kom frem:¹⁴³ Den fremmede i dialogen spurte Sokrates om folkemassen i en stat var i stand til å tilegne seg statsmannskunsten. Filosofen svarte; nei, hvordan skulle den kunne det? Den fremmede spurte videre:

«Men i en by med tusen innbyggere må det vel være hundre eller iallfall femti som skulle være i stand til det?»

Sokrates: «Da måtte statskunsten i sannhet være den letteste av alle kunster. Vi vet f. eks. at det ikke blant tusen menn finnes engang et så pass stort antall dyktige sjakkspillere.»

Den fremmede: «Meget riktig. Men derav må nødvendigvis følge at en må gå til en eller noen ganske få, om en skal finne det riktige styresett.»

Sokrates: «Ja, hvorledes kan det være annerledes.»¹⁴⁴

Næss fortsatte å referere størrelser som Platon og Aristoteles. Propagandaens argument om at demokratiet var et fordervende samfunnssystem og at NS-partiet representerte en styrende samfunnselite, fikk dermed en viss åndelig tyngde.

En annen som benyttet seg av filosofenes autoritet, var den lokale propagandalederen Bjarne Steff. I spalten "Politiske strøtanker" fra *NS Månedshefte* (1944) ble det referert til både Platon, Aristoteles og Friedrich Nietzsche.¹⁴⁵ Her vist ved et sitat fra Platon:

Ved første blick kan dette [demokratiet] virke som en tiltalende ordning, men den vil snart bli skjebnesvanger fordi folkets store masse er uopplyst. Folket kan ikke velge de beste ledere og den klokeste politiske kurs. «For det store flertall skjønner jo så å si ikke noe. De plaprer bare etter hva andre sier først.»¹⁴⁶

Selv om man ikke skulle fortape seg i livsfjern filosofi, var det viktig å lytte til de råd som kom fra de store filosofer, fortsatte Steff: Ja, "som tidens store hjerner har skapt, og som bare ligger der og venter på å bli nyttet i dagens husholdning."¹⁴⁷ En måned senere stilte Steff følgende retoriske spørsmål: "Hvordan vilde verden ha sett ut om makthaverne i dette det største rike på jorden [England] hadde latt seg inspirere av Platon og den hellige glød og den

---

¹⁴³ Dialogen om Statsmannen finnes i *Platons samlede verker*, bind 4, Vidarforlagets kulturbibliotek, Oslo 2004.

¹⁴⁴ Næss 1944: 33.

¹⁴⁵ Steff, Bjarne: "Politiske strøtanker", *NS Månedshefte*, nr. 9, 10 og 11, 1944.

¹⁴⁶ Steff: "Politiske strøtanker. I. Platon og vår tid", *NS Månedshefte*, september 1944.

¹⁴⁷ Ibid.

konstruktive lidenskap i hans stat?”¹⁴⁸ Platons verker utgjorde tydeligvis et viktig ideologisk begrunnelsesmateriale for propagandistene i NS.

En annen tenker, Friedrich Nietzsche, ble av Steff omtalt som den førende filosof blant ungdommen i den germanske verden. Nietzsche lærte de unge å tenke selvstendig og gav dem nye perspektiver. Men han var også farlig fordi han gikk motstrøms og brukte fornuftens domstol mot tilvante normer. Videre understreket Steff at ”[...] hans filosofi er ikke for åndelig dovne med deres kvarttanker.”¹⁴⁹ Nietzsche var en stor motstander av demokratiet, og han mente at det var ”geniene” som var utviklingens mål, ikke ”massene”. Dette var ungdommens framtidsfilosofi, poengterte Steff: Ideologi som brøt med det gamle systems mangel på idealer og i stedet søkte denne verdens idealer, slik ”helten som dør med et smil på sine lepper.”¹⁵⁰ Nietzsches ord falt i god nasjonalsosialistisk jord, selv med tidens krigsinferno som bakgrunn.

Folkevilje og massepsykose

I boka *Den nye rettsstat på nasjonalsosialistisk grunn* fra 1941 redegjorde justisminister Sverre Riisnæs for begrepet ”folkevilje”.¹⁵¹ Ideen om folkevilje eller fellesvilje stammet fra opplysningsfilosofene knyttet til den franske revolusjon. En forklaring gikk ut på at det var umulig for alle og enhver å delta i beslutninger som angikk statens styre, og derfor ble det oppkonstruert en framgangsmåte som skulle være egnet for å representere folkeviljen: ”Denne vilje skulle kunne komme til uttrykk gjennom *flertalls* beslutninger i den folkerepresentasjon – det parlament eller det storting – som var valgt av nasjonens stemmeberettigede.”¹⁵² Disse ”falske” forestillingene var imidlertid blitt avslørt, hevdet Riisnæs:

Vi er ferdig med dette snakk! Vi fikk det dyrekjøpte – men avgjørende – bevis den 9. april i fjor. Eller er det *ennå* noen som tør hevde, at det var i samsvar med det norske folks vilje når vårt hjemlige Storting fra høsten 1938 – da stormklokkene for første gang ringte over Europa – og helt inntil 9. april; viste en likefrem utrolig likegyldighet og unnfalpenhet når det gjaldt vernet om vår nøytralitet? Eller når det forlenget sitt mandat ut over de 3 år som grunnloven

---

¹⁴⁸ Steff, Bjarne: ”Politiske strøtanker. II. Aristoteles og hans statsideal”, *NS Månedshefte*, oktober 1944.

¹⁴⁹ Steff, Bjarne: ”Politiske strøtanker. III. Friedrich Nietzsche”, *NS Månedshefte*, november 1944.

¹⁵⁰ Ibid.

¹⁵¹ Riisnæs 1941.

¹⁵² Ibid 8.

foreskrev? [...] Denne filosofi om folkeviljen har intet empirisk grunnlag. Den kan ikke underbygges med noe eksakt vitenskapelig bevis. Det hele er *mystisisme!*¹⁵³

I stedet påsto han at forholdet var det motsatte: Når folket splittet seg i klasser og partier ”så kan det overhode ikke lenger en gang være spørsmål om noen *felles* bevissthet hos folket.”¹⁵⁴ Skulle folkeviljen komme til uttrykk, var en ”felles bevissthet” helt nødvendig, mente Riisnæs.

Justisministeren forklarte videre at folkevilje-ideen hadde levd hos de intellektuelle gjennom 1800-tallet, og at det ville ta lang tid ”å få luket vekk denne overtro.”¹⁵⁵ Men dersom det fantes en folkevilje som på en eller annen måte kom til kjenne, ville NS-bevegelsen uansett ikke kunne anerkjenne dens rett til å ta viktige beslutninger for folket, konstaterte Riisnæs: ”Vi avslår å bygge på slike majoritetsbeslutninger. En slik majoritet er i partimaskinenes og propagandaens tidsalder en tilfeldig og usaklig og upålitelig faktor.”¹⁵⁶ Demokratiets flertallsbeslutninger var bannlyst i nasjonalsosialistenes verden.

I Vidkun Quislings tale på Akershus slott den 1. februar 1942 ble det historiske folkevilje-uttrykket supplert med begrepet, *livsvilje*.¹⁵⁷ På spørsmålet med hvilken rett Nasjonal Samling og dens regjering opptrådte som representanter for det norske folk, svarte Quisling først ut fra den maktpolitiske kjensgjerning: ”Vår bevegelse er i dag rettslig sett den eneste legitime norske statsbærende myndighet.”¹⁵⁸ Men mye viktigere enn dette var den legitimiteten som lå i det å være ”en nasjonal fornyelsesbevegelse” i en kritisk tid for landet, en bevegelse som representerte ”nasjonens livsvilje og som er den eneste utveg til nasjonens redning.”¹⁵⁹ Gjennom Quislings fortolkning var partiet en revolusjonær redningsbevegelse i en nasjonal nødsituasjon. Det var landets livsrett som sto på spill, og NS var de eneste som kunne berge Norge fra den sikre undergang.

---

¹⁵³ Ibid 8-9.

¹⁵⁴ Ibid 9.

¹⁵⁵ Ibid.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Quisling 1944.

¹⁵⁸ Ibid 74.

¹⁵⁹ Ibid.

Quisling understreket videre at nasjonens livsvilje ikke var et juridisk begrep som kunne måles ved ”avstemning slik som demokratenes «folkevilje».”¹⁶⁰ Men det var ikke en mindre realitet av den grunn. Det var NS og den nasjonale regjering som legemliggjorde det norske folks livsvilje, og det var NS som var veien å gå: ”Men den veg som fører fram, *er* folkeviljen.”¹⁶¹ I kraft av å være nasjonens redningsbevegelse og i kraft av å representere folkets og nasjonens livsvilje, var NS identisk med den egentlige og ideelle folkeviljen. Partiet var overbevist om at de hadde rett, og at de bar på sannheten:

Fordi vi representerer livsviljen i det norske folk, fordi vi har sett klart og sett riktig og fremdeles har rett i vår bedømmelse av situasjonen og framtiden, og fordi vi under den foreliggende situasjon er nasjonens eneste mulighet til redning i denne store krise, *derfor representerer vi, enten vi er i flertall eller i mindretall den virkelige folkevilje.*¹⁶²

Etter nasjonalsosialistenes mening eksisterte det i høyeste grad en folkevilje. Men viljen kom altså ikke til uttrykk gjennom flertallsavgjørelser i Stortinget. I stedet var det snakk om en *ideell, psykologisk størrelse* som NS-bevegelsen forvaltet. Grunnlaget for dette var nettopp det at partiet representerte nasjonens livsvilje. Da Quisling skulle innta sin nye maktposisjon 1. februar 1942, som ministerpresident overfor en NS-regjering, var dette et viktig argument for å oppnå legitimitet. At partiets makt i realiteten hvilte på okkupantens vilje og krigens utvikling, var en kjensgjerning NS prøvde å dekke over.

Det fantes flere syn på hvorfor flertallsbeslutninger i et statsstyre ikke var riktig. Presse- og propagandaekspert Osmund Thorsnæs skrev i en artikkel i *NS Månedshefte* (1943) at et folkevalg i beste fall kunne gi uttrykk for en stemning eller en folkelidenskap.¹⁶³ For det første var det mange som ikke tok i bruk stemmeretten sin, enten av ren likegyldighet, eller fordi de var forhindret fra å stemme. For det andre var det mange som stemte uten å reflektere nærmere over sakene: ”Noen blir bestukket. Stemmer blir solgt og kjøpt – som i Sambandsstatene.”¹⁶⁴ Thorsnæs påpekte videre at den flyktige stemningen i folket ikke var det samme som det han kalte ”den offentlige mening.”¹⁶⁵ Den offentlige mening var det samme

---

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Ibid 75.

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Thorsnæs, Osmund: ”Majoriteten har aldri rett”, *NS månedshefte*, november 1943.

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ Ibid.

som ”*det politisk tenkende publikums felles mening eller dom*” og den var langt fra avhengig av ”majoritetens luner og lyster,” understreket han.¹⁶⁶

I tillegg fremhevet NS-propagandaen et annet moment, nemlig psykologien bak en folkemasse. Skulle man virkelig forstå massens psykologi og dens forhold til sine sosiale omgivelser, måtte man fordype seg i sosialpsykologien, hevdet propagandaleder Bjarne Steff i en artikkel i *NS månedshefte* fra 1944.¹⁶⁷ Innlegget kan også forstås som en bortforklaring av hvorfor velgermassen ikke støttet NS, men i stedet opptrådte avvisende og fiendtlig. Derimot var propagandalederens forklaring at i krisesituasjoner, da forvirringen og problemene var på sitt største, evnet ikke massen å sette seg inn i sakens natur. I den forbindelse refererte Steff til den danske filologen, Arthur Christensen,¹⁶⁸ som hadde beskrevet folkemassen når den opptrådte ”som et direkte produkt av tidens psyke.” Steff skrev:¹⁶⁹

Massepsykosen er en fallitt for den intellektuelle og moralske personlighet, massen er helt alogisk og kan ikke gjøre bruk av abstrakte resonnementer, handler impulsivt og uberegnelig, svingende og oppflammet lett av begeistring eller fanatisme. Massen er som en blære. Når en trykker den på et sted presser den seg fram på et annet, og innsiktsfulle folk kan i det uendelige vedbli å rette vrangforestillinger hvis urimelighet er så åpenbar for det enkelte tenkende individ, at den likefram roper mot himmelen.¹⁷⁰

Det viktigste for folket var å finne et syndeobjekt, men uten å forsikre seg om at det var rett synder. Det var imidlertid først når ”massens følelsesmessige instinkter” la grunnen for den offentlige dom, at man forsto hvor farlig folkestyret kunne være, konstaterte Steff.¹⁷¹ Det er lett å forstå at propagandisten her siktet til partiets problematiske situasjon. Nasjonalsosialistene hadde møtt massiv motstand fra flertallet i samfunnet. Steff fremstilte derfor NS som et offer for folkets vrangforestillinger.

---

¹⁶⁶ Ibid.

¹⁶⁷ Steff, Bjarne: ”Massens psykologi”, *NS månedshefte*, januar 1944.

¹⁶⁸ Arthur Emanuel Christensen (1875-1945): Professor i iransk filologi og forfatter av en rekke litterære verker, både sakprosa og skjønnlitterært. Den danske orientalsk-filologiske institutt offentliggjorde også franske verk om massepsykologi. Kilde: Barr, K.: *Arthur Christensen*, Københavns universitet 1945.

¹⁶⁹ Steff: ”Massens psykologi”, *NS månedshefte*, januar 1944: 18.

¹⁷⁰ Ibid 19.

¹⁷¹ Ibid.

Sammenfatning

Folkestyre og liberalisme la grunnlaget for Eidsvollsgrunnloven og har helt opp til våre dager vært grunnsteinene i det moderne demokrati. Men under okkupasjonsårene 1940-1945 ble demokratiet satt ut av kraft, og de liberale ideer ble undertrykt. Ifølge nasjonalsosialistene var folkestyret og liberalismen døende ideologier. De mente at tiden var inne for nye nasjonalsosialistiske prinsipper.

Gjennom NS' fortolkning hadde liberalismen virket som en fordervelse på samfunnet. Ideer som frihet, likhet og folkestyre hadde gått på bekostning av fellesskapet og nasjonal tankegang. Med liberalismen forsvant den kulturelle egenarten, og kvantitet var blitt viktigere enn kvalitet. Mot bedre vitende lot man majoritetstyranniet ta viktige beslutninger framfor de dyktigste statsmenn. Men demokratiets vanstyre hadde vist sine svakheter helt siden antikkens dager, og sammen med liberalismen tilhørte det nå en døende tidsalder.

NS fremstilte seg selv som en nasjonal redningsbevegelse. Quisling mente at partiet representerte nasjonens livsvilje og dermed den egentlige og ideelle folkeviljen. Folkemassen evnet ikke å sette seg inn i sakens natur og flertallets stemme var derfor uvesentlig. De faktiske maktforholdene gjorde det imidlertid vanskelig for en partileder som satt på den tyske okkupasjonsmaktens nåde. Quisling forsøkte tydeligvis å gi legitimitet til sin maktposisjon ved å gjøre krav på å representere en "sannere", åndelig folkevilje.

IV Grunnlovsverket og dens virkningshistorie

Selv om Nasjonal Samling forkastet liberalismen og demokratiske ideer og tradisjoner, avviste ikke partiet selve grunnlovsverket i 1814. Nasjonal Samling mente det var viktig å ta lærdom av historien: ”I fortidens storverk skal vi finne vår fremtid.”¹⁷² Gjennom NS’ fortolkning var skjebneåret 1940 nemlig en klar parallell til det som skjedde i 1814. NS-bevegelsen ville fremstå som Eidsvollsfedrenes arvtakere. Misjonen var å fullføre frigjøringsverket og gjenreise grunnlovsånden som partipolitikerne hadde uthulet. Partiets historiefortelling var preget av helter og antihelter. Det vi vil tolke som en viktig demokratiseringsprosess, ble av NS oppfattet som en ren forfallshistorie.

Kapittelet tar for seg NS’ syn på året 1814, Eidsvollsgrunnlovens virkningshistorie fram til 1940 og Grunnlovens ånd og prinsipper.

Det første frigjøringsverket

Hvorfor ble 17. mai feiret, spurte en artikkelskribent i *Fritt Folk* 17. mai 1943.¹⁷³ Hadde vi tatt inn over oss idealene til våre forfedre og vist takknemlighet for den kamp som var kjempet? Eller hadde vi latt oss berøre av de nederlag og seire som våre nasjonale førere hadde opplevd? Nei, overhodet ikke, svarte skribenten.¹⁷⁴ Historien hadde vist oss at nordmenn ikke hadde æret denne dagen som den fortjente, for da ville den aktuelle situasjonen ha vært en annen. Eidsvollsmennenes kamp var ikke blitt hedret slik det hørde seg, og derfor var straffen inntruffet, hevdet skribenten.¹⁷⁵ Straffen som propagandisten siktet til var krigsutbruddet 9. april 1940.

Deretter minnet skribenten om den nasjonale fortellingen: 17. mai 1814 hadde vært et resultat av en lang kamp, ”et ledd i det norske folks skjebnebestemte utvikling.”¹⁷⁶ I 400 år hadde landet vært frarøvet sin politiske selvstendighet, og følgene hadde vært et stort nasjonalt forfall, ikke minst på det kulturelle plan. Det hadde skapt et sår i nasjonen som ennå ikke var leget, uttrykte skribenten. Han spurte retorisk: ”Er det ikke vår plikt å erindre som nasjon og

---

¹⁷² En artikkeloverskrift i *Fritt Folk*, 17. mai 1943.

¹⁷³ Artikkel signert Bh.: ”I fortidens storverk skal vi finne vår framtid”, *Fritt Folk*, 17. mai 1943.

¹⁷⁴ Ibid.

¹⁷⁵ Dette synet støttes av Quisling i en tale for NS’ stiftelse 17. mai 1943: ”Den [nasjonaldagen] hadde tapt enhver levende forbindelse med det som den skulde være minnedag om.” Kilde: Quisling 1944: 225.

¹⁷⁶ Bh.: ”I fortidens storverk skal vi finne vår framtid”, *Fritt Folk*, 17. mai 1943.

så gremme oss til innerste krok av vår sjel over denne utvikling? Skulde vi ikke hver 17. mai ha tenkt over disse ting og lært og villet?”¹⁷⁷

Håpet om en ny storhetstid var imidlertid ikke borte. Det norske folk hadde riktignok levd i en trist tilværelse. Men kraften og lysten til kamp hadde de fortsatt. Da Norge etter hvert ble innviklet i de europeiske begivenheter på begynnelsen av 1800-tallet, skulle landet oppleve ytterligere nød og elendighet. Gjennom 400 år med forfall og nød hadde likevel nordmennene bevart sin kraft: ”Enda var vi sterke og unge,” forkynte artikkelforfatteren.¹⁷⁸

I januar 1814, da Kielfreden var et faktum, var det som ”ynglingen” rettet ryggen, skrev Fritt Folk-skribenten videre. Det norske folk hadde kjent kraften i seg og nektet å bøye seg for stormaktenes krav. Endog da britene hadde hvisket de nådeløse betingelsene i Carsten Ankers øre, stod folket fast: ”«Så er dette vår dødsdom. For Norge vil ikke bli svensk, hende hva hende vil».”¹⁷⁹ Det var imidlertid vanskelig å komme bort fra Christian Frederiks personlige rolle i dette frihetsverket. Men først og fremst var det Norge selv som hadde hatt de førende personlighetene. Budskapet var at den nasjonale selvstendighetstrangen på ingen måte var blitt kvalt under dansketiden, og i 1814 hadde frihetsviljen omsider stått fram og krevd sin rett.

Parallellen til NS’ samtid var klar: Den gang som alltid var det nasjonalsinnede menn som grep tøylene og ledet an utviklingen. Det var Quisling og hans samlingsbevegelse skribenten refererte til her. Han fortsatte analysen:

De aktet og æret denne mann [Christian Frederik], men det var klart for notabelforsamlingens menn at suvereniteten etter Kielfreden var gått over til det norske folk. Kongen hadde med sin handlemåte satt seg selv utenfor, og det måtte stå til Norge selv å anerkjenne Christian Frederik som regent.¹⁸⁰

---

¹⁷⁷ Ibid.

¹⁷⁸ Ibid.

¹⁷⁹ Carsten Anker var forretningsmann, embetsmann og politiker. Han virket blant annet som rådgiver for Christian Frederik, og i mars 1814 var han i England for å forhandle fram støtte for det norske opprøret, dog uten hell. Kilde: Ibid.

¹⁸⁰ Ibid.

”Kongen” kan i dette tilfellet forstås som en parallell til Haakon den syvende som tilsynelatende ble satt ut av spill da han flyktet til England. Den gang som nå var det opp til folket å handle. Fremtidens skjebne lå i deres hender.

Skribenten påpekte videre at det ikke var noen mening i å rippe opp i stridighetene som utspilte seg i 1814. Det var selvstendighetspartiet som gjennom årene hadde fått den største æren, og Georg Sverdrup var hedret som en av de mest aktverdige menn.¹⁸¹ I ettertid var det imidlertid bragt på det rene at også unionspartiet hadde handlet ut fra en sterk fedrelandsfølelse. Det viktigste var likevel at riksforsamlingen på kort tid hadde gjort seg ferdig med grunnlovsarbeidet. Fedrene hadde samlet seg på Eidsvoll den 10. april, og allerede 4. mai kunne grunnlovsbehandlingen begynne. Den 17. mai 1814 ble den nye konstitusjonen underskrevet, og noen få dager senere ble den berømte eden avsaagt: ”Medlemmene dannet broderkjede under ropet: «Enig og tro til Dovre faller!» Først da ble Christian Frederik valgt til Norges konge.”¹⁸² Skribenten la vekt på å få frem at landet hadde stått samlet i en alvorlig skjebnestund, og han tegnet et harmonisk og ærefult bilde av frigjøringsverket i 1814.

Fritt Folk-skribenten trakk imidlertid også paralleller fra 1814 til samtiden: ”Er det virkelig umulig for en stor del av det norske folk å se hvor meget situasjonen i virkeligheten minner om nutiden?”¹⁸³ Her siktet han til hendelsene den 9. april og mente at Quisling hadde hatt den moralske rett til å gripe makten da nødsituasjonen oppstod. Akkurat som Eidsvollsfedrene hadde NS-føreren vist handlekraft og ansvarsbevissthet. Parallellen til 1814 var ikke til å overse:

Var det ikke dette at under det forrykende uvær ute i Europa stod Norge med ett [...] overfor en situasjon som krevde handling for å komme mest mulig velberget ut av det? Var det ikke dette at ansvarsbevisste menn følte det som sin plikt å gripe inn – for Norges skyld? Var det ikke dette at de måtte sørge for å gi vårt land en grunnlov overensstemmende med det nye som *brøt fram ute i Europa?*¹⁸⁴

---

¹⁸¹ Den 17. mai 1943 omtalte NS-føreren Christian Magnus Falsen, lederen for Selvstendighetspartiet, som en av riksforsamlingens mest fremragende medlemmer. Kilde: Quisling 1944: 250.

¹⁸² Bh.: ”I fortidens storverk skal vi finne vår framtid”, *Fritt Folk*, 17. mai 1943. NB: feil kronologi. Kongevalget ble gjennomført 17. mai 1814, mens edsavsigelsen ble avlagt den 20. mai.

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ Ibid.

Deretter kom krigen med Sverige, som ifølge skribenten var dømt til å mislykkes. Det var ikke annet Christian Frederik kunne ha gjort enn å underskrive Mossekonvensjonen. Dog ble han upopulær, og stor uro bredte seg i Kristiania. Det gikk til og med rykter om forræderi: ”Kjenner vi det ikke igjen?” spurte han retorisk.¹⁸⁵ Det var nærmest en naturlov at folket misforsto sine handlingsmenns motiver. Igjen viste han til Quisling som han mente hadde ofret seg selv for landets skyld, men som i stedet ble stemplet som landsforræder.

Budskapet var at skulle man forstå sin egen samtid, måtte man se tilbake på frigjøringsverket av 1814 og høste lærdom av det. Hadde folket gjort alvor av dette, ”vilde det falle skjell fra øynene og nisseluer fra hodene,” uttrykte FF-skribenten.¹⁸⁶ 17. mai-feiringene gjennom årene hadde dessverre ikke vist spor av lærdom. Og konsekvensene av denne synd fikk folket kjenne på nå.

Samme perspektiv kan man finne hos byråsjef Nico Solberg som ga en beskrivelse av norsk ”dådstrang” i verket *Det nye Norge* fra 1941.¹⁸⁷ Ifølge Solberg hadde den norrøne dådstrangen under dansketiden langsomt trukket seg tilbake til daler og trange vestlandsbygder.¹⁸⁸ Gjennom århundrer hadde dette overvintret i blant annet folkeviser og eventyr, og ikke minst i sjøfarten og krigstjenesten. Etter hvert vokste det så fram diktere og andre ”åndelige frontkjempere” som gav uttrykk for de norrøne verdiene, og som langsomt vekket nasjonalfølelsen og fellesskapstanken. Folkets frihetstrang, æresfølelse og overlevelsessevne samt vår gamle storhetstid hadde alt gjort sitt ”til å ruste oss for *det første frigjøringsverket* som fant sted i 1814,” understreket Solberg.¹⁸⁹

Videre skildret Solberg de ledende Eidsvollsmenn som rakryggede og evnerike samt fulle av offervilje, idealer og heltemot.¹⁹⁰

---

¹⁸⁵ Ibid.

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ Nicolas Olav Kyrre Solberg (1896-1968): NS-medlem fra 1933, byråsjef i kirke- og undervisningsdepartementet 1940-42 og senere sjef for statsrådskontoret. Etter krigen ble Solberg dømt til seks års fengsel og til å betale 150 000 kroner i erstatning. Han skal senere ha rømt til Argentina. Kilde: Aftenposten 2. mai 1947; Kolsrud, Ole: *En splintret stat*, Universitetsforlaget, Oslo 2004.

¹⁸⁸ Solberg, Nico: ”Vern om og atterreisning av de norrøne livsverdier”, i *Det nye Norge*, (del en), utgitt av Nasjonal Samlings Propaganda-avdeling i kommisjon hos Blix Forlag, Oslo 1941: 303.

¹⁸⁹ Ibid.

¹⁹⁰ Solbergs historievinkling er en ekstrem variant av den venstre-nasjonalistiske Sars- tradisjonen. Historikeren, Johan Ernst Sars, la vekt på indre krefter i nasjonen som hovedårsaken til grunnlovsverket i 1814. Sars ble den fremste representant for det som er kalt ”Venstreframstillingen” av 1814. Det var ifølge ham åndsarbeidet hos det norske folk forut for 1814 som var forutsetningene for at Grunnloven ble til. Kilde: Sjøhoel 1997; <http://www.nb.no/baser/1814/histori.html>.

Dåden av 1814 var fulltonende germansk i hele sin reisning og verdighet. Der rådet ingen bihensyn, det var hele folkets sak det gjaldt, det var som det brøt fram en lenge gjemt understrøm fra folkedypet, det må ha vært selve folkets, selve rasens geni som gav seg til uttrykk i eden på Eidsvoll: *Enig og tro til Dovre faller.* Ingen programposter, ingen kompromisser i *det øyeblikk.* Det var ikke det som tellet. Det var en ed som folket gav *utover seg selv, - som bandt også de kommende ætteledd – til Dovre faller!*¹⁹¹

Solberg presiserte at vi fram til denne stund hadde vært en nasjon, men fra nå av ville være et blodsbeslektet folk. Med dette troskapsløfte hadde vi forpliktet oss til å holde sammen i hundrevis av år framover. Nå lå alt til rette for den norrøne gjenfødelse, forkynte Solberg.

Den lokale propagandalederen Christian Preuthun pekte i en artikkel i *NS Månedshefte* fra 1941 på paralleller som gikk i motsatt retning. I 1814 hadde landets ledere dratt til Eidsvoll, mens deres politiske arvtagere dro til Elverum. Han fortsatte: ”Dessverre, for hvis de hadde stoppet på Eidsvold, hadde de kanskje funnet litt av den sunde fornuft, der tiltross for all romantikk var på bunden av den drikk de i 1814 der brygget sammen.”¹⁹² I 1814 var svenskene på vei inn, mens i 1940 var landet allerede besatt av tyskerne, og begge gangene var forsvaret i dårlig forfatning. Symbolikken var tung, og parallellene var mange, men ikke alle hadde samme utgang.

De fagmilitære hadde konferert med Stortinget om den militære situasjonen både i 1814 og i 1940, men med ulike utfall. I 1814 tok politikerne de fagmilitæres mening på alvor, mens man i 1940 trosset dette og gikk til kamp mot verdens største militærmakt. Meldingen fra Kommanderende General i 1940 hadde vært tydelig hva angikk forsvarets elendige fatning: ”Men dessverre var tinget i 1940 ikke så klarsynt som det var i 1814. [...] Tinget, med over 100 års mer erfaring enn det nybakte i 1814, manglet dettes sunde instinkt og valgte feil [...]”, forkynte Preuthun.¹⁹³ I 1814 slapp de paradoksalt nok fienden inn, mens en vennligsinnet nasjon som Tyskland forsøkte man å stoppe. Carl Johan vant til og med det norske folks kjærlighet, påpekte Preuthun. Budskapet var at Eidsvollsfedrene hadde handlet ut fra fornuft og klarsynthet og dermed avverget en nasjonal katastrofe. Ulykken som inntraff 9. april 1940 kunne ha vært forhindret dersom politikerne hadde gjort det samme.

---

¹⁹¹ Solberg 1941: 308.

¹⁹² Preuthun, Christian: ”«Folkets kjærlighet, min belønning» [Carl Johan]. «Alt for Norge» [Håkon VII].”, *NS Månedshefte*, august 1941: 90.

¹⁹³ *Ibid* 91.

En annen propagandist som sammenlignet frigjøringsverket med samtiden, var kulturminister Gulbrand Lunde. I en tale for *NS Studentfylking* (NSSF)¹⁹⁴ i oktober 1942 hevdet Lunde at den kulturelle eliten forut for 1814 hadde bidratt til å skape nasjonalfølelse hos folket og dermed vekket de sovende landsmenn.¹⁹⁵ Foruten dikteren Johan Herman Wessel nevnte han blant andre biskop Gunnerus og Gerhard Schøning som personligheter som hadde bidratt til å skape et ”norsk åndsliv”.¹⁹⁶ Skjønt det ikke ble nevnt, er det lett å tenke seg en parallell til Quisling som en av de våkne åndshøvdingene forut for 1940. Søvn-metaforen som propagandaen ofte brukte, viste til nordmenns uvitenhetstilstand om den kommende krise. Føreren fremsto som en profet med misjon om å vekke det sovende folk.

I et foredrag i *Deutscher Auslandsclub* i Berlin mars 1941 reflekterte Lunde også over historiens paralleller.¹⁹⁷ Her hevdet han at skjebneåret 1940 var starten på et nytt tidsskille og at tiden før var preget av nød og oppløsning: ”I slike tider, da en gammel form bryter sammen og en ny samfunnsform må skapes, da oppstår der alltid en stor fare for et folk, og det er karakteristisk for det norske folket, at det i slike tidsskifter alltid har stått i fare for å miste sin selvstendighet.”¹⁹⁸ I likhet med året 1940 hadde 1814 vært et skjebneår som fremtrådte etter en lang forfallstid. Også den gang oppsto det en krise som viste behovet for et politisk hamskifte: ”Det lyktes dengang å skape et nytt politisk system, en ny forfatning, som var i overensstemmelse med den nye tid og samtidig ga uttrykk for folkets nasjonale vilje.”¹⁹⁹ Parallellen viste sammenhengen i historiens utvikling. Den gang som nå trengte nye ideer seg fram tvers gjennom forfall og krise. Etter NS’ tolkning var tidens krav nå å skape et nasjonalt og politisk hamskifte i samsvar med den nasjonalsosialistiske ideologi.

Vidkun Quisling var på sin side opptatt av at hver periode i historien hadde en bestemt tendens som strebet etter å bli virkeliggjort i en eller annen form. På 1800-tallet hadde dette kommet til uttrykk gjennom kampen mellom den eneveltige fyrstemakt og folkestyret, og på 1900-tallet gjaldt det kampen mellom demokratiet og marxismen på den ene siden og nasjonalsosialismen på den andre. Bakgrunnen for dette synet var Quislings deterministiske historieforståelse. Hans forestilling om stadier på bestemte utviklingstrinn hang sammen med

---

¹⁹⁴ *NS Studentfylking* var en ungdomsorganisasjon ledet av Rolf Holm.

¹⁹⁵ Lunde, Gulbrand: *Kampen for Norge III. Foredrag og artikler 1942*, I kommisjon: Centralforlaget, Oslo 1943: 142.

¹⁹⁶ Ibid.

¹⁹⁷ Lunde 1942: 53.

¹⁹⁸ Ibid.

¹⁹⁹ Ibid 54.

tanken om at ideene oppstod i takt med tidens utvikling. Nye ideer hadde en naturlig sammenheng med at man var kommet på et høyere utviklingstrinn i historien: ”Menneskeånden og samfunnene er under en stadig utvikling og nettopp denne kamp mellom motsetningene, mellom gammelt og nytt, bidrar til å fremme utviklingen,” hevdet Quisling i en tale 17. mai 1943 og han fortsatte:²⁰⁰

Og den største styrke for oss i Nasjonal Samling er nettopp at vi arbeider for å gjennomføre [...], den nasjonalsosialistiske nyordning som denne nye tid krever, og som både er i pakt med utviklingens krav og med det som folket vårt trenger [...].²⁰¹

Quisling hevdet allerede i en tale i kringkastningen juni 1940 at det gikk en rød tråd gjennom Norgeshistorien som uttrykte nasjonens mål og mening: Trangen til frihet og selvstendighet. Budskapet var at skulle utviklingslinjen fullføres, måtte folket følge Nasjonal Samlings vilje: ”[...] Da skal den nasjonale utviklingslinje som går som en rød tråd gjennom hele Norges historie fra Hafrsfjord over 1814 og 1905, bli ført frem til målet: et fritt og selvstendig rike [...]”²⁰²

Men dessverre maktet ikke den nasjonale kraft ”verken i 1814 eller i 1905 å slå helt igjennom,” slik Quisling uttrykte det ved Statsakten den 1. februar 1942.²⁰³ Nasjonal Samling skulle dermed gjenopprette sammenhengen i nasjonens historie ved å fullføre frigjøringsverket og slik forløse nasjonens mål og mening. Partiet hadde med andre ord en stor historisk oppgave å fylle.

Den politiske Peer Gynt

I en artikkel i *NS Månedshfte* juni 1943 skrev lærer og forfatter Hallvard Tveiten om Ibsendramaet *Peer Gynt* og om den politiske utviklingen i landet fra 1814 til 1940. Her sammenlignet han den karakterløse Peer Gynt-skikkelsen med nordmennenes politiske holdninger. Det harmoniske bildet av Eidsvollsverket var her forlatt, og i stedet kom en nedlatende skildring av landets politiske forfedre i Peer Gynt drakt: ”Helt fra vi politisk ble født på ny, etter atskillelsen fra Danmark, har vi spillet rollen som den politiske Peer Gynt,”

---

²⁰⁰ Quisling 1944: 233.

²⁰¹ Ibid 235.

²⁰² Quisling 1942: 27.

²⁰³ Quisling 1944: 82.

forkynte Tveiten.²⁰⁴ Han fortsatte: "[...] det er den politiske drømmer, storskryter, halvdådsmannen, utenomgåeren, spekulanten, svindleren, svikeren, egoisten, mannen uten kjerne, mennesket med det forfeilede liv på leiting i fremmedlandene etter sitt keiserdom."²⁰⁵ Deretter fulgte Tveiten opp med eksempler på det han kalte "ikke-handlinger" i norsk politikk gjennom årene.²⁰⁶

Elendigheten hadde startet allerede i 1821 da Stortinget i forbindelse med gjeldsoppgjøret droppet kravet om de gamle bilandene - Island, Grønland og Færøyene. Kravet var fremmet av nasjonalforsamlingen allerede i 1814, men etter syv år hadde man klart å kaste bort landets arvegods. Det var også betegnende at tingets eneste høvding, president Christie, ikke var til stede dette året, påpekte Tveiten.²⁰⁷ Videre fulgte en 50-årig kjede av ikke-handlinger som best var beskrevet av grev Wedel Jarlsberg i et notat til kongen i 1840: "«Hverken tildragelsene i det offentlige liv eller de saker statsrådet har behandlet i de siste dager har bragt noe som fortjener Deres Majestets oppmerksomhet»."²⁰⁸ Unntatt formannskapsloven av 1837, sa Tveiten, "var hele den norske politikk i disse 50 år *uvirksomhetens og dådløsheten selv*. Det var Peer Gynts ungdommelige dagdriveri og yrkesløshet."²⁰⁹ Etter stortingsvedtaket i 1871 om nei til en ny foreningslov, var den politiske utviklingen preget av halvheter akkurat som Peers hovedegenskap: "*halvheten i alt sitt liv*."²¹⁰ Et eksempel var opphevelsen av stattholderembetet i 1873, et halv-verk preget av innrømmelser.

Tveiten påpekte at norsk politikk i det hele tatt hadde hatt en særlig evne til å gi innrømmelser til motparten, og at dette skyldtes "*Ola Nordmanns medfødte politiske sjelskavank fra den gang han ble født på ny – i 1814*."²¹¹ Politikerne var Peer Gynt i Dovregubbens hall, innrømmelsens og halvhetens Peer Gynt. Så kom "Venstres tragi-komiske myrmannsvirksomhet" på slutten av 70-tallet, og det dristige 9. junivedtaket i statsrådssaken

---

²⁰⁴ Tveiten, Hallvard: "Den politiske Peer Gynt", *NS Månedshäfte*, juni 1943:197.

²⁰⁵ Ibid.

²⁰⁶ I likhet med Solberg kan Tveiten plasseres i en nærmest ultranasjonalistisk venstrefløy.

²⁰⁷ Sorenskriveren Wilhelm Koren Christie var fast sekretær for riksforsamlingen på Eidsvoll.

²⁰⁸ Godseieren og embetsmannen grev Herman Wedel Jarlsberg ønsket brudd med Danmark og forening med Sverige allerede i 1809. Som medlem av riksforsamlingen på Eidsvoll var han representant for unionstilhengerne. Grev Wedel var også en viktig skikkelse under det ekstraordinære Stortinget høsten 1814 og ble senere statsråd. I 1836 ble han også norsk stattholder. Kilde: Tveiten: "Den politiske Peer Gynt", *NS Månedshäfte*, 5. juni 1943:198; Store norske leksikon (snl.no).

²⁰⁹ I 1837 kom loven om kommunalt selvstyre (Formannskapslovene). Med valgte representanter til kommunestyre og formannskap ble folkemakten styrket. Kilde: Tveiten: "Den politiske Peer Gynt", *NS Månedshäfte*, 5. juni 1943:198.

²¹⁰ Ibid 198.

²¹¹ Ibid 198-199.

som lignet Peer Gynts første bruderovbedrift.²¹² Deretter kom året 1884, som kunne sammenlignes med Peers kraftige øksehogg i malmfuruene da kongsgården skulle tømres.

Like evneveikt hadde det vært å sette venstremannen Johan Sverdrup i statsministerstolen, fortsatte Tveiten. Sverdrup var den store høvdingsskikkelsen som hadde sviktet folket sitt fra første stund. Dette var et bevis på at landet manglet politiske høvdinge, presiserte han. Sverdrups plass i Norgeshistorien var berettiget ut fra hans posisjon som en dyktig opposisjonsleder. Men en høvding var han imidlertid ikke, påpekte Tveiten: ”Johan Sverdrup viste fra første stund av da han fikk plass i høvdingstolen at han ingen høvding var.”²¹³ Han var ikke annet enn en vanlig mann med alminnelige gjerninger og svakheter:

*Johan Sverdrup er typen på den gjenoppstandne politiske Ola Nordmann, Johan Sverdrup er inkarnasjonen av den politiske Peer Gynt. Hele hans og senere norske politikeres virksomhet som opposisjonsledere er den politiske Peer Gynts gode forsetter, hans drømmer, fantasier og byggeplaner og begynnende tømmerfelling. Hans statsministertid og politiske klamren til taburetten er, i likhet med samme av senere partiledere og statssjefer, svikets, halvhetens og egoismens Peer Gynt, slik han psykologisk lovmessig må ytre seg i norsk politikk.*²¹⁴

Deretter fulgte tvangsavviklingen av folkevæpningssamlagene, forsømmelsen av forsvaret og en rekke andre fallitter fram til 7. junivedtaket i 1895, med etterfølgende tilbaketrekking og nasjonal skam.²¹⁵ Det hele hadde vært Peer Gynts flukt over furumoen. Ifølge Tveiten var Venstres politiske utvikling ikke mindre enn en hovedscene i det skjebnetunge Ibsendramaet - en scene som skulle gjenta seg i 1905 og i de neste 35 år.

Det fantes imidlertid unntak fra Tveitens mørke skildring som bekreftet en god forvaltningspolitikk etter 1814. Et eksempel er Tromsø-ordfører Hjalmar Høyem som omtalte embetsstyret fra 1814-1884 med gode ordlag.²¹⁶ I *NS Månedshäfte* mai/juni 1942 skrev han at den dansk-norske embetsadelen hadde styrt godt, og at de hadde løst den kulturpolitiske oppgaven tilfredsstillende. Det var viktig å minnes menn som Herman Wedel Jarlsberg,

---

²¹² Ibid 199.

²¹³ Ibid 199.

²¹⁴ Ibid 199-200.

²¹⁵ Venstres ”knyttnevepolitikk” i unionssaken led nederlag i 1895 og en mykere linje vant frem. Kilde: Hagemann, Gro: *Aschehougs Norges historie. Det moderne gjennombruddet 1870-1905*, (bind 9), Aschehoug, Oslo 1997: 210-211.

²¹⁶ Hjalmar Høyem (1883-1959): Krigsskole-utdanning og folkeskolelærer. Høyem ble av innenriksdepartementet innsatt som varaordfører i Tromsø kommune fra 9. april til 12. oktober 1942. Deretter ble han ordfører fra 13. oktober – 31. desember 1942.

Engelbrekt Knudssøn, Schweigaard og Fredrik Stang,²¹⁷ mente han, og fortsatte: ”De norske stormenn gjorde det som de norske bønder og husmenn ikke kunde ha gjort, de verget landet vårt mot de svenske stormenns overhøyhetslyster.”²¹⁸ Dette bildet underbygges også av jurist Carl-Martin Kramer, som i skriftet *Grunnlovens ånd* fra 1941 påpekte at tiden rundt embetsmannsstyret var en stolt og sunn periode i norsk historie. Han mente at ”nærings- og kulturlivet blomstret” på grunn av politikerne som styrte fram til 1884.²¹⁹ Propagandistene tegnet her et sympatisk bilde av den unge nasjonen.

Parlamentarisme og partiuvesen

Året 1884 innledet imidlertid en ny epoke i den norske styreform. Med parlamentarismens gjennombrudd ble maktbalansen mellom statsmaktene forrykket til de folkevalgtes fordel, og partiene skulle spille en sentral rolle i det politiske styringssystemet. Det parlamentariske gjennombruddsåret satte med andre ord fart i en viktig demokratiseringsprosess. Ifølge NS-propagandaens fortolkning var dette et avgjørende år for en fatal utvikling. I skriftet *Kamp og reisning* fra 1943 skrev Gunnar Næss at enigheten som var inngått på Eidsvoll 1814, ikke varte lenger enn til 1875: ”Da dukket atter splittelsens talsmenn opp – og denne gangen er det i form av *politiske partier og økonomiske kampgrupper*.”²²⁰ Dette innebar en revolusjon og et brudd med landets opprinnelige forfatning fra 1814. Tidsrommet 1880-1940 ble dermed en ”partiuvesenets epoke,” forkynte Næss.

Departementsråd i det nye innenriksdepartementet, Thorleif Dahl, informerte om virkningene av parlamentarismen i sin artikkel ”Forfatning og forvaltning” fra 1942.²²¹ Han skrev blant annet at riksrettdommen av 1884 hadde opphevet maktfordelingen og svekket kongemakten

---

²¹⁷ Sorenskriveren og politikerens Engelbrekt (Ingelbrecht) Knudssøn var stortingsrepresentant fra 1818-1926. I 1921 var han også stortingspresident og odelstingspresident. Han tilhørte den moderate embetsmannsopposisjonen og bidro til å sikre nasjonalforsamlingens stilling overfor kongemakten. Juristen Anton Martin Schweigaard satt på Stortinget fra 1842-69. Han hadde stor innflytelse på formingen av det moderne Norge rundt midten av 1800-tallet. Han blir omtalt som en av de viktigste statsmenn i Norge på 1800-tallet. Advokaten Frederik Stang ble utnevnt til statsråd i 1846. I 1861 ble han førstestatsråd, dvs. formann i den norske regjering og ble Norges første statsminister i 1873. Han kjempet for å bevare maktfordelingen, men tapte saken i 1884. Kilde: snl.no

²¹⁸ Høyem, Hjalmar: ”Nasjonal Samlings kulturpolitiske oppgave”, *NS Månedshefte*, mai/juni 1942.

²¹⁹ Kramer, Carl-Martin: *Grunnlovens ånd*, utgitt av Rikspropagandaledelsen, Oslo 1941: 6.

²²⁰ Næss, Gunnar: *Kamp og reisning*, NS Opplæringsavdeling, Oslo 1943: 10-11.

²²¹ Thorleif Dahl (1907-?): NS-medlem siden 1938, politiker og departementsråd (innenriksråd) fra 1940. Dahl spilte en viktig rolle i forsøket på å nazifisere landet under krigen. Han innførte blant annet førerprinsippet i kommune- og fylkeadministrasjonen. Ideologisk tilhørte Dahl den nasjonalistiske leiren. Han ble dømt til fem års tvangsarbeid i 1949. Kilde: Krigsleksikon 1995.

til fordel for Stortinget.²²² Fra den tid av var både kongen og regjeringen blitt bundet av nasjonalforsamlingen. En annen fatal konsekvens var oppkomsten av partivesenet. Folkestyret som var innført i 1814, hadde fungert fordi det ennå ikke fantes politiske partier, mente Dahl. Den gang var det indirekte valg, med skikkede mellommenn som utpekte de beste borgerne til stortingsrepresentanter. Fra 1884 ble imidlertid situasjonen en annen. Med dannelsen av partiene Venstre og Høyre startet både styringsforfallet og samfunnsforfallet. Før hadde dyktighet og erfaring vært et krav, men fra nå av var det partiene som valgte stortingsmenn, og det med helt andre preferanser: ”Partiene fostret strebere, intriganter, kompromissryttere og skapte korrupsjon,” propaganderte Dahl.²²³ Dette foregikk på den måten at de politiske partiene stilte lister med kandidater de ville ha inn i nasjonalforsamlingen. Valget for den enkelte borger ble dermed bare en illusjon, mente Dahl:

Under de stridendes partiers regime kunde folkeviljen ikke komme til uttrykk i en samlet plan for statens liv. Man kunde ikke oppdage noen ren politisk linje hos noe parti. I mangel av byggende programposter kokte man suppe på velgernes ønsker. Ethvert valg var vesentlig en storkamp om statens midler. Det artet seg som en auksjon over statens ytelser til den enkelte, til grupper, stender eller landsdeler. Bak hver eneste bevilgning sto det nemlig en velgerflokk hvis stemmer intet parti vilde miste.²²⁴

De politiske resultatene uteble og forfallet i landet akselererte, og Dahl tegnet et dystert bilde av inngangen til det 20. århundrets politiske liv.

I en tale i januar 1941 hevdet Gulbrand Lunde at partistyret innebar en uthuling av Grunnlovens opprinnelige mening om frihet, og han kalte dette partistyret for ”partiterror”. Resultatet av dette var ikke frihet for folket eller for det nasjonale:

men for den internasjonale kapitalen, for partipolitikerne, for alle de nedbrytende og oppløsende kreftene, var en fullstendig, uthulning og oppløsning av vårt folks rettssamfunn, av vår kultur og vårt forsvar, nedbrytning og oppløsning av det sterke og nasjonale i folket. Og for alle tenkende mennesker hadde det lenge vært klart hvor denne utglidning til slutt ville føre hen.²²⁵

---

²²² Dahl, Thorleif: ”Forfatning og forvaltning”, i Th. Dahl m/fl., *Norges nyreisning*, Gunnar Stenersens forlag Oslo 1942: 94.

²²³ Ibid 96.

²²⁴ Ibid.

²²⁵ Lunde 1942: 21.

I *Kamp og reisning* fra 1943 hevdet Gunnar Næss også at partiene etter hvert ble representanter for fremmede krefter. Han mente at partivesenet ikke hadde vært annet enn et oligarki støttet av pengemakten i en eller annen form: ”I virkeligheten var disse partier ikke annet enn en slags fremmede legasjoner, en innsmugling i det norske samfunnsliv av fremmede makter som hadde sjaltet ut den nasjonale og folkelige ledelsen, vårt eget førerskap.”²²⁶ NS-budskapet var klart. Med parlamentarismens gjennombrudd i 1884 ble folkestyret sviktet til fordel for partiklikker som fordervet nasjonen på de mest katastrofale måter. Med dette var ånden fra Eidsvollverket brutt.

Det andre frigjøringsverket

Nasjonens andre frigjøringsverk av 1905 var også mislykket ifølge NS-propagandaen. Unionsoppløsningen med Sverige ble framstilt som en tilsynelatende frigjøring i ytre forstand. Året 1905 hadde blant annet vært starten på et mye verre og nedbrytende avhengighetsforhold til England. Alt i alt gikk nasjonen inn i en dypere forfallstid enn den noen gang hadde vært i.

Hallvard Tveiten fortsatte i den sammenheng skildringen over Ola Nordmann som den politiske Peer Gynt. Så man på året 1905 i ettertidens lys, kom mindretallets berettigelse klarere frem, hevdet Tveiten i sin artikkel i *NS Månedshefte*. Vi kunne forstå deres skuffelser og klarsynthet og vi så deres kvalitetsmessige flertall, påpekte han. Det gjaldt særlig ”mannen med høvdingemnet i seg, Georg Stang”, og menn som blant annet Arne Garborg, Gunnar Heiberg, Nikolaus Gjelsvik og Johan Castberg.²²⁷ Den 7. juni 1905 hadde vært Peer Gynts bruderov-dåd, ”om vankelmodigheten, ettergivelsen og selvbedraget etterpå [...]”²²⁸ Dette var akten om halvhetsverket i 1905. Tveiten utdypet at det ikke bare hadde det ført til rasing av forsvaret til skam for nasjonen, men også til et såkalt kongevalg som innsatte Englands svigersønn på den norske tronen. Etter frigjøringsverket av 1905 håpet folket på en ny storhetstid. Men dessverre ville utviklingen det annerledes.

---

²²⁶ Næss 1943: 12.

²²⁷ Tveiten fremhevet her de mest militante nasjonalistene i 1905. Venstremannen og unionsmotstanderen, Georg Stang, var forsvarsminister fra 1900-03. Han ble regnet som ”grensefestningenes far”, p.g.a. hans arbeid for å bygge ut festningslinjen langs Glomma. Etter 1903 ble han kommandant på Oscarsborg festning. Forfatteren og målmannen, Arne Garborg, var utgiver og redaktør av landsmålsavisa *Den 17deMai* som proponerte de nasjonale ideene. Forfatter, teatermann og kulturradikaler Gunnar Heiberg var engasjert i unionspolitikken og gav støtte til opprustningens representant, Georg Stang. Heiberg gikk i 1905 imot nedleggingen av grensefestningene og innføringen av monarkiet. Jurist og språkpolitiker Nikolaus Gjelsvik var ledende i målbevegelsen og sekretær ved Karlstadforhandlingene høsten 1905. Den radikale venstremannen og juristen, Johan Castberg, agiterte under unionsoppløsningen for opprettelsen av en norsk republikk. Kilde: Tveiten: ”Den politiske Peer Gynt”, *NS Månedshefte*, 5. juni 1943: 200; Wikipedia.no; snl.no.

²²⁸ Tveiten: ”Den politiske Peer Gynt”, *NS Månedshefte*, 5. juni 1943: 200.

Videre understreket Tveiten at tiden som fulgte var preget av en politisk borgerkrig. Det var tiden for partiinteresser og individuelle behov, folkesplittelse og internasjonale krefter som infiltrerte landet. Han avsluttet med følgende råd: "[...] – den som har spekulert og studert og aldeles ikke kan fatte alt dette, skal bare lese dramaet fra tidsrommet 1814-1940 om den gjenfødte Ola Nordmann, det lagnadstunge, men overordentlige interessante drama «Den politiske Peer Gynt»." ²²⁹

Vidkun Quisling kom flere ganger i sine taler inn på selvstendighetsverket av 1905. I en tale i Colosseum 12. mars 1941 kom førerens Sars-inspirerte historieforståelse frem, med fokus på lange, virksomme tendenser. ²³⁰ Han forklarte at på 1700-tallet hadde folketallet og velstanden i landet økt, samtidig som nasjonalfølelsen i folket ble vekket til live. Norges "krefter" hadde langsomt kommet tilbake. I 1905 var nasjonen endelig blitt sterk nok til å bryte seg løs fra unionen med Sverige, "og i det ytre gjenvinne full selvstendighet som i sagatiden." ²³¹

Quisling kunne imidlertid avsløre at virkeligheten var noe annet. Frihet og selvstendighet hadde vært et nasjonalt ideal gjennom hele historien, og i 1905 var det tilsynelatende oppnådd. Men da folket skulle vært lykkelige over den store seieren, oppsto det i stedet et moralsk vakuum og "en tomhet i folkets sjel." ²³² Man hadde ikke lenger et stort ideal å se fram mot, og landets ledere klarte ikke å skape en ny mening. Det eneste som var å tilby, var liberalismen og "efterhånden som motgift mot denne, *marxismens* røde gift," påstod Quisling. ²³³ Det hele hadde vært et nasjonalt selvbedrag. Videre hevdet NS-føreren at Norge i virkeligheten var "glidd inn i et fullstendig avhengighetsforhold til England." ²³⁴ Det hadde ligget som en rød tråd helt siden napoleonskrigene at England ville utnytte Norge i sitt maktspill, og i 1905 "var tiden kommet for England til å gjøre Norge til et *nordisk Portugal*." ²³⁵ Englands politikk var å snike seg innpå den norske regjeringen, og som en følge av det ble Edvard den 7.s svigersønn prins Carl satt på den norske tronen (snart kamuflert med et urnorsk navn, Haakon). Igjen var Norge blitt en provins, bundet både politisk og

---

²²⁹ Ibid 201.

²³⁰ Quisling har med stor sannsynlighet vært inspirert av Sars historieforståelse. Kilde: Quisling 1942.

²³¹ Ibid 83.

²³² Ibid 84.

²³³ Ibid.

²³⁴ Ibid 85.

²³⁵ Ibid.

økonomisk til en annen stormakt. Etter hvert la en fremmed engelsk innflytelse seg dermed ”kvelende og oppløsende over Norges åndelige og materielle liv,” forkynte Quisling.²³⁶

Den historiske utviklingen i Norge fra 1814 til 1940 fremstod dermed som en dyster forfallshistorie i NS-propagandaen. NS betraktet det første frigjøringsverket i 1814 som en ”stille vårsprett” i en ellers ganske dyster fortelling om landets vei mot undergang og oppløsning, i hvert fall etter 1880.²³⁷ For enkelte propagandister var embetsmannsperioden fra 1814 til 1884 en lys tid i den norske kullturhistorien, men om året 1884 var propagandaen helt samstemmig. Parlamentarismens gjennombrudd hadde virket som en fordervelse på styringssystemet, og med et nytt avhengighetsforhold til England hadde samfunnsforfallet akselerert fram til krigsutbruddet i 1940 – da den største katastrofe i Norges historie var et faktum.

I denne fortellingen spilte de signifikante personlighetene, eller mangelen på sådanne, en viktig rolle. Fedrene på Eidsvoll hadde først og fremst opptrådt som nasjonale redningsmenn og som ledd i en større vilje – nemlig nasjonens ønske om frihet og selvstendighet. I tillegg hadde de handlet etter tidens krav, akkurat som Quisling og hans parti hadde gjort i samtiden. De nasjonale kreftene i 1814 var imidlertid ikke sterke nok til at frigjøringsverket kunne fullbyrdes, og man måtte vente på sterkere krefter og en ny frigjøringsbevegelse. Dog var det mye å lære av Eidsvollsfedrenes frihetskamp. Vidkun Quisling oppfordret til kraft og mot med ord fra ”Grunnlovens far”, Christian Magnus Falsen:

Skal vi tape motet enno før banen er rett begynt, selv dra vår bestemmelse i tvil? Nei! La oss stille oss våre forfedres eksempel for øynene, og erindre at kraft, mot og enighet overvinner alle vanskeligheter! La oss erindre, hva vi er vårt fedreland, vår ære, oss selv og våre etterkommere skyldig! La oss ikke handle således at våre barn og barnebarn skulde forbanne vårt minne!²³⁸

Konstitusjonens idé og ånd

I innledningen til skriftet *Grunnlovens ånd* fra 1941 gav Carl-Martin Kramer en nøktern redegjørelse av året 1814. Blant annet informerte han om at årsakene til revolusjonsåret ikke utelukkende var å finne i folkets indre vilje, men like mye forårsaket av de ytre

---

²³⁶ Ibid.

²³⁷ Quisling 1944: 83.

²³⁸ Quislings gjengivelse av Christian Magnus Falsens ord på Eidsvoll 17. mai 1814. Kilde: Ibid 250.

omstendigheter.²³⁹ Prins Christian Frederik hadde handlet etter folkets vilje og gått med på å holde valg til en nasjonalforsamling som skulle utarbeide landets nye konstitusjon. Det hadde vært landets mest kunnskapsrike menn som hadde vært samlet disse vårdagene i 1814, deriblant J. G. Adler og Christian Magnus Falsen, som hadde stått for de mest fruktbare grunnlovsbidragene.²⁴⁰ Videre bygget konstitusjonen på forfatningsregler hentet fra utlandet så vel som fra hjemlandet. Men det viktigste, presiserte han, var mentaliteten som lå til grunn, nemlig tidens store ånd.

Deretter analyserte han grunnprinsippene i 1814-grunnloven. Ut i fra *folkesuverenitetsideen* var det folket som skulle bestemme over sin egen skjebne, og følgelig ble Grunnloven formet i pakt med dette, sa Kramer. Deretter spurte han retorisk ”hva en no mente med folkets representanter.”²⁴¹ Forfedrene hadde kalt det folkestyre, men stemmeretten ble kun gitt til de få: ”Deres prinsipp var at bare de borgere som kunde ventes å ha den fornødne modenhet, innsikt og kunnskapsmengde, skulde kunne ta del i statsstyrelsen.”²⁴² Videre siterte Kramer grunnlovsparagraf 50 for å vise hvor liten andel av folket som var stemmeberettiget. Folkestyret hadde ikke betydd hele folkets innblanding, men kun de dyktigste og mest innsiktsfulle menn i de sakene det gjaldt: ”Velgeren skulde ikke bare være et nummer i rekken, en av flokken. Velgeren skulde være en fagmann blant fagmenn, som i kraft av sin dugleik skulde få del i statens styre.”²⁴³ Ikke før 1884 ble dette endret, og etter hvert kom hele ”stemmekveget” til urnen, klaget Kramer.

Et annet moment som forfatteren belyste, var datidens valgordning. Kramer påpekte at man hadde benyttet ordningen med indirekte valg for å sikre seg de beste representantene: ”Følgen var at velgerne kjente valgmennene og valgte etter dette personlige kjennskapet. Det gikk ikke på slump. Valgmennene kunde deretter i fred og ro tre sammen, diskutere saken frem og tilbake og kære stortingsrepresentantene [...]”²⁴⁴ Dette hadde sikret kvaliteten på de menn som skulle lede landet. Etter frigjøringsverket av 1905 falt imidlertid den indirekte valgordningen bort og det med store konsekvenser, understreket Kramer.

---

²³⁹ Kramer 1941: 3.

²⁴⁰ Embetsmannen Johan Gunder Adler og sorenskriveren Christian Magnus Falsen var opphavsmenn til grunnlovskastet som ble utgangspunktet for konstitusjonskomiteens arbeid på Eidsvoll i 1814.

²⁴¹ Kramer 1941: 5.

²⁴² Ibid.

²⁴³ Ibid.

²⁴⁴ Ibid 7.

Det andre prinsippet i Grunnloven var læren om *maktfordelingen*. For å hindre maktkonsentrasjon og maktmisbruk ble den lovgivende myndighet gitt til Stortinget, den utøvende til kongen og den dømmende myndighet til domstolene, påpekte Kramer. For å sikre en slags maktbalanse ble regenten gitt sanksjonsmyndighet overfor Stortingets beslutninger, og nasjonalforsamlingen fikk rett til å stille regjeringsmedlemmene for Riksrett. Når det gjaldt domstolene, skulle disse være uavhengige og handle etter rikets gjeldende lover. Denne arbeidsfordelingen mellom statsinstitusjonene var et viktig element, mente Kramer. I Eidsvollsgrunnloven var for eksempel makten tildelt kongen personlig, mens statsrådene fungerte som rådgivere uten noen formell myndighet. Men med dette hadde fedrene også innført et førerprinsipp:

*Fedrene instituerte det vi i dag kaller fører- og ansvarsprinsippet. En minister hadde både rett og plikt til å gi kongen råd og kunde stilles for riksrett hvis Stortinget fant at hans råd var landsskadelig. Men kongen kunde fatte sin beslutning fritt selv om samtlige ministre var uenig med ham, og ministrene måtte underskrive hans vedtak. [...] Vi skal videre merke oss at det var så vel Grunnlovens ord som ånd at kongen fritt valgte sitt råd. Han kunde ta hvem han vilde til minister, uten å spørre Stortinget, og han kunde ta dem i eller utenfor politikernes krets.*²⁴⁵

Fram til parlamentarismen i 1884 var også statsrådene utenfor Stortingets kontroll. Det var med andre ord opplagt at kongen opprinnelig skulle ha stor makt, presiserte Kramer.

Deretter kommenterte Kramer det tredje prinsippet - læren om *menneskets ukrenkelige rettigheter*. Menneskerettighetene kom med i mange av datidens forfatninger og som en følge av overgrepene som eneveldet hadde begått. Naturlig nok kom de også til syne i den norske Grunnloven. Dette innebar blant annet at man skulle kvitte seg med adelen og andre overklasseuttrykk og at verneplikten skulle gjelde for alle. Spesielt viktig var loven om at ingen kunne dømmes uten lov og dom. Det hadde vært i Eidsvollsfedrenes ånd å skape mer rettferdighet og gi flere muligheten til å avansere i det sosiale hierarkiet. Men om ideene var tatt til følge gjennom tiden, fikk være opp til enhver å bedømme, kommenterte Kramer. Uansett var Grunnlovens ånd fortsatt til stede i den norske folkesjelen, ”trass i at folket tillot våre gamle politikusser å ødelegge Eidsvollsverket.”²⁴⁶

---

²⁴⁵ Ibid 8-9.

²⁴⁶ Ibid 11.

Kramers analyse samsvarte med Vidkun Quislings syn. Blant annet skrev føreren i *Fritt Folk* 26. september 1942 at førerprinsippet var ”knesatt i grunnloven.”²⁴⁷ Han hevdet at idealet om førerstyre hadde vært rotfestet fra de tidligste tider, og det eneste unntaket var tidsrommet mellom 1884 og 1940. Av den grunn hadde Quislings regime stor legitimitet: ”Den formulering av Førerprinsippet som brukes så vel i partiet som i den nye kommunalordning og i en rekke andre nyordninger, er direkte bygd på grunnlovens formulering av førerprinsippets anvendelse i regjeringsordningen.”²⁴⁸ Videre støttet Quisling analysen av folkesuverenitetstanken. Føreren hevdet at ideen om det suverene folk kun gjaldt menn med politisk erkjennelse og teft på å styre landet. På Eidsvollsfedrenes tid ”var dette storfolk, embetsmenn, kjøpmenn og selvstendige bønder.”²⁴⁹ De som gjennomførte selve frigjøringsverket, var imidlertid de mest viljesterke og nasjonalsinnede, påpekte Quisling. Akkurat som NS-bevegelsen hadde Eidsvollsfedrene vært en politisk elite, med viten om at kun de dyktigste i faget burde styre staten. Ifølge NS-propagandaen var både stemmerettighetene og valgordningen utformet i denne ånd.

Juristen Herman Harris Aall²⁵⁰ redegjorde i sitt verk *Norges politiske nyreisning* fra 1941 også om det norske statsstyret som ble grunnlagt i 1814. Aall informerte om det geografiske valgordnings-systemet som var utformet slik at omtrent hvert distrikt skulle være representert i nasjonalforsamlingen (bostedsbåndet), og at by og land skulle velge hver for seg. Ordningen skulle sikre at landets borgere var representert i overensstemmelse med tidens krav. Det geografiske systemet brøt imidlertid med demokrati-prinsippet, i det by- og bondeparagrafen bestemte at folk fra byene skulle ha tre ganger så stor innflytelse som de fra landsbygdene. Aall hevdet at denne paragrafen var tatt med av kulturelle hensyn:

En hovedgrunn var den at a) byene antokes å representere i det hele større intellektuell kultur enn landet; b) at byenes praktiske betydning for det hele land, ved foretagsomhet, handel og

---

²⁴⁷ Quisling, Vidkun: ”Nasjonal Samlings kamp for å skape en riktig regjeringsform og et skikket styresett”, *Fritt Folk*, 26. september 1942.

²⁴⁸ Ibid.

²⁴⁹ Quisling, Vidkun: ”En riktig regjeringsform og et skikket styresett”, *Fritt Folk*, 26. september 1942.

²⁵⁰ Herman Harris Aall (1871-1958): Forfatter, folkerettslærd og NS-medlem fra 1933. Aall hadde en rekke tyske kontakter og ble agent for tysk *Abwehr* i 1939. Det var først og fremst hans juridiske kunnskaper som NS benyttet seg av, og i 1940 ble han utnevnt til professor i rettsvitenskap på initiativ av Kulturdepartementet. Han ledet også granskningskommisjonen av 1943 og gav en rekke teoretiske bidrag til nazifiseringen av landet. Aall forlot partiet på slutten av krigen og ble i 1947 dømt til tvangsarbeid i 15 år. Kilde: Krigsleksikon 1995.

skibsfart, var så stor, at man mente de måtte sikres mot å skyves til side av den relativt overtallige landsbefolkning.²⁵¹

Bakgrunnen for bondeparagrafen var altså å sikre at de dyktigste menn på alle samfunnsområder kom inn på Stortinget og at landets kulturinteresser ble representert, ifølge Aall, og han presiserte at dette i all vesentlighet også skjedde: ”De ledende i vårt *kulturliv* hadde i det hele den samme stilling også i *statsstyret* til ca. 1900”.²⁵²

Gjennom Aalls fortolkning var det hensynet folkets livsinteresser, knyttet til kultur og næring, som var bakgrunnen for bostedsbåndet, bondeparagrafen og den dominerende plassen som embetsmennene hadde fått. Aall brukte også begrepet ”kulturprinsippet” om den førende tanke bak Grunnlovens valgsystem.²⁵³ Grunnlovgivernes kulturtanke hadde gått ut på å få fagkyndige og hederlige menn inn i nasjonalforsamlingen. Dermed skilte de mellom dyktighet og udyktighet, ikke stand eller klasse. Med dette fant det sted ”et sosialt «stoffskifte»”, sa Aall:

Dyktige folk fra de brede lag kommer frem til embedsklassen, som presten Wergeland, Bjørnson, Jørgen Moe, Ivar Aasen, Vinje o.s.v. Og udugelige individer fra «gamle slekter» forsvinner i ubemerkethet, hvorved især Finmarks-amtene og Amerika blev søkte tilholdssteder.²⁵⁴

Aall betraktet følgelig representasjonssystemet i Grunnloven som en form for kvalitetsstyre. Elitetanken som var påfallende for NS under okkupasjonen, kunne med dette finne en slags legitimitet i Eidsvollsgrunnloven. Skulle tanken om folkestyre bli gjennomført, måtte styreformene ta hensyn til samfunnets velferd i sin helhet og tjene folkets kulturutvikling, mente Aall, og bare fagrepresentasjon og fagkyndighet kunne sikre dette.

Sammenfatning

NS-propagandaen skildret frigjøringsverket på Eidsvoll i 1814 med stor ærbødighet og som en viktig lærdomskilde til nåtiden. Eidsvollsfedrene hadde vært foregangsmenn og ledet den

---

²⁵¹ Aall, Herman Harris: *Norges politiske nyreisning*, i kommisjon hos J. M. Stenersens forlag, Oslo 1941:169-170.

²⁵² Ibid 171.

²⁵³ Ibid 172.

²⁵⁴ Ibid 173.

nasjonale revolusjonen som frigjorde Norge fra eneveldet. Dette var menn som hadde forstått sin tid. Men etter NS' fortolkning ble 9. april 1940 framstilt som en parallell til 1814-verket. Quisling og hans parti hadde en historisk misjon om å fullføre frigjøringsverket og realisere tidens krav. Grunnlovens virkningshistorie ble derimot fortolket som en lang forfallshistorie som nådde sitt bunnpunkt i 1940. Politikken mellom 1814 og 1940 var i stor grad preget av handlingsløshet og nasjonalt bedrageri, selv om embetsmannsperioden (1814-1884) hos enkelte NS-folk fremsto som en god tid, særlig på det kulturelle området. Med det parlamentariske gjennombruddet i 1884 tok imidlertid det politiske styringssystemet en ny og fatal vending bort fra Grunnlovens prinsipper. Politikken ble fra nå av preget av særinteresser og partiregjereri, og det til nasjonens store ulykke. Det gikk fra vondt til verre etter 1905 da Norge kom inn under britisk innflytelse og ble et offer for skadelige krefter.

NS-propagandaen forkynte at både fører-, fag- og elitestyre var godt forankret i 1814-grunnloven. Dette kom til uttrykk gjennom Eidsvollsfedrenes grunnlovsbestemmelser om stemmerettsregler, valgordning, maktfordeling og kulturprinsipper. NS' oppgave var å gjenopprette grunnlovsånden. Partiet ville skape et nytt styringssystem dels basert på nasjonalsosialistiske prinsipper, og dels på konservative elementer fra 1800-tallet.

V NS og statsinstitusjonene

Demokratiets institusjoner ble satt på prøve da landet den 9. april ble okkupert av tyske nasjonalsosialister. Konge og regjering måtte flykte og den parlamentariske praksis oppgis. Den 25. september 1940 ble sentrale statsinstitusjoner satt ut av kraft. Tilbake sto Nasjonal Samling og den tyske okkupasjonsmakt, klare for å nazifisere det norske samfunnet. Det liberaldemokratiske statssystemet som var knesatt i 1814 ble nå byttet ut med en autoritær ettpartistat. Dermed var rammene gitt for både gamle og nye statsinstitusjoner.

Dette kapittelet tar for seg NS' forhold til statsinstitusjonene; Stortinget, kongemakten og domstolene, og NS' syn på deres opprinnelse, utvikling og rolle og skjebne i møte med det nasjonalsosialistiske omformingsprosjektet. Jeg vil også redegjøre for NS' nye rolle som landets "statsbærende parti", som den nye statseliten og for de nye statsinstitusjonene.

Stortingets makt

I verket *Nasjonal Samling og lovverket* fra 1942 redegjorde Sverre Riisnæs for Grunnlovens opprinnelige oppbygning. I drøftingen av de tre statsmaktene påpekte Riisnæs at det var Stortinget som etter Grunnloven hadde fått den største innvirkningen på statsstyret.²⁵⁵ Deretter opplyste han om Stortingets sammensetning og funksjon etter forfatningens bestemmelser. Blant annet fremholdt han at Stortingets to avdelinger - odelstinget og lagtinget - hadde hatt ulike funksjoner, men ble valgt under ett. De folkevalgte representanter skulle gi lover, bevilge penger og delta i riksretten. Nasjonalforsamlingen kunne også endre Grunnloven, men ikke bryte dens prinsipper, presiserte han. I tillegg hadde kongen kun utsettende veto over de vedtak som ble fattet. Men til tross for Stortingets maktposisjon var det ifølge Riisnæs prinsippet om maktfordeling som var den bærende tanken bak Eidsvollsgrunnloven.

Riisnæs belyste videre årsakene til maktkampene som fant sted mellom Stortinget og kongemakten utover på 1800-tallet. At Norge var i union med Sverige og hadde svensk konge, var en hovedforklaring, mente han. Monarken ble knyttet til svenske interesser, mens Stortinget ble stående som vern for nasjonens sak.²⁵⁶ Han poengterte: "Denne omstendighet

---

²⁵⁵ Riisnæs, Sverre: *Nasjonal samling og lovverket*, Gunnar Stenersens forlag, Oslo 1942: 57.

²⁵⁶ Ibid 58.

bevirket at det norske folk lettere fjernet seg fra Grunnloven enn det ellers vilde ha gjort.”²⁵⁷ Målet den gang var å styrke nasjonalforsamlingen på bekostning av svenskekongen. Resultatet ble at makten samlet seg i Stortinget, men dermed brøt man med maktfordelingsprinsippet. Da det parlamentariske system som ble innført i 1884, ble opprettholdt etter unionsoppløsningen i 1905, ble imidlertid resultatet en servil regjeringssjef og en nasjonalforsamling med en helt ny karakter.²⁵⁸ Med utvidet stemmerett og direkte valg fulgte også organiserte partier, noe grunnlovgiverne ikke hadde forutsett. Dette skulle få fatale konsekvenser, understreket Riisnæs: ”Etter kongemaktens nederlag i forfatningskampene, skulde den politiske makt være samlet hos Stortinget; men i virkeligheten økte de uansvarlige partifunksjonærers og partitillitsmenns innflytelse.”²⁵⁹

Gjennom Riisnæs’ fortolkning hadde maktforskyvningen bakgrunn i Grunnloven selv. Særlig hadde Stortingets innflytelse på Riksretten i 1884 vært av stor betydning. Vel og merke mente han at det var unionsstriden som lå bak parlamentarismens gjennombrudd og følgene dette fikk for Stortingets maktposisjon. Justisministeren fritok dermed Eidsvollsfedrene for det han mente var en uheldig utvikling. Tanken hadde vært god, og ut fra de realpolitiske forhold, helt berettiget, men grunnlovsfedrene forutså helt enkelt ikke hva som skulle komme. Riisnæs’ analyse underbygges av en artikkel i *Fritt Folk* 26. september 1942:

Forfatningen av 1814 kom til å lide av en indre svakhet, som Eidsvollsmennene for så vidt ikke kunde forutsett, nemlig at Norge i henhold til konvensjonen av 4. november 1814 fikk felles konge med Sverige. Herav oppstod den unionskonflikt som først løstes ved stortingsbeslutningen av 7. juni 1905. Under denne konflikt måtte en i Norge gå ut fra at den utøvende makt, Kongen, var identisk med den svenske konge, mens den lovgivende makt var det norske Storting, altså at Stortinget var en mer nasjonal statsmakt enn den utøvende makt. Følgelig gikk alle krav om forfatningsreformer ut på å styrke Stortingets maktområde, og å svekke Regjeringens maktområde. Blant annet tjente innførelsen av parlamentarismen, som gjerne tidfestes til Riksretten av 1884, dette formål.²⁶⁰

---

²⁵⁷ Ibid.

²⁵⁸ Ibid 60.

²⁵⁹ Ibid 61.

²⁶⁰ ”Vidkun Quislings forslag til grunnlovsendring av 1935”, *Fritt Folk*, 26. september 1942.

I Sigurd Östrem²⁶¹ foredragsnotater om ”Rettskildenes teori” (1942) hevdes det at Stortingets makt egentlig hadde vært et statsrettslig problem.²⁶² For det første hadde maktfordelingen mellom de tre statsmaktene ikke vært balansert. I likhet med Riisnæs mente Östrem at det var folkerepresentasjonen som hadde blitt tildelt størst tyngde. For det andre hadde denne blitt mer og mer demokratisk, med den følge at bøndene og etter hvert arbeiderklassen ble en overmakt. Vanskelighetene med å skaffe en handlingsdyktig regjeringsmakt var dermed blitt et stort statsrettslig problem: ”Så lenge lovgivning, finansiell bestemmelsesrett og konstitusjonell kontroll lå hos folkerepresentasjonen var dette ugjørlig,” forkynte juristen.²⁶³ Virkningen var at partiene ble de egentlige makthaverne, og kompromisspolitikken tok over for sakligheten.

Östrem understreket videre at regjeringen var blitt en eksekutivkomité for nasjonalforsamlingen. Etter hvert som stortingsrepresentantenes makt vokste, hadde de lagt store deler av administrasjonen under seg, og dette kom i tillegg til deres grunnlovsmessige myndighet. Han utdypet: ”En delegasjon til ”kongen”, ”vedkommende departement” eller underordnede og lokale forvaltningsmyndigheter blev derfor i realiteten ikke en delegasjon av bestemmelsesrett, men nærmest bare påbud om nærmere utforminger av stortingsviljen.”²⁶⁴ Problemet ble imidlertid løst etter Statsakten 1. februar 1942 da makten igjen ble samlet på en hånd, mente han.

Stortinget og partiene

For Gulbrand Lunde var problemet at nasjonalforsamlingen ikke hadde maktet å fremme folkets og landets interesser. På Hafrsfjord-markeringen i juli 1941 talte kulturministeren om nasjonens forfall og karakteriserte Stortinget slik:

Stortinget, vårt nødanker i farens stund, ble til en snakkende og pjattende forsamling som oppholdt seg i dager og måneder med de ubetydeligste ting, slik at den fullstendig glemte de store og livsviktige spørsmål for folket i den skjebnesvangre nyskapningstid som vi gikk inn i.²⁶⁵

---

²⁶¹ Sigurd Östrem (1884-1954): Norsk jurist og ansatt i en tid ved Universitetet i Oslo. Östrem holdt en rekke foredrag under krigen hvor han redegjorde for de nye NS’ reformene.

²⁶² Östrem, Sigurd: *Rettskildenes teori og forhold til det praktiske rettsliv*, Universitetets studentkontor, Oslo 1942.

²⁶³ Ibid 30.

²⁶⁴ Ibid 35.

²⁶⁵ Lunde 1942: 88.

Det var symptomatisk at da stormen raste på sitt verste og krigen stod for døren, satt Stortinget ”og diskuterte smørprosenten i margarinene”, tordnet han i en tale i mars året etter.²⁶⁶

Lunde reflekterte videre over problemet på Landsorganisasjonens skole i februar 1942. Her forklarte han at det hele hadde bakgrunn i industrialiseringen og klassekampen. På grunn av faginteresser og kamp mot undertrykkerne hadde arbeiderne begynt å organisere seg i foreninger. Etter hvert dannet de også politiske partier for sin yrkesgruppe for på den måten å kunne stå sterkere mot kapitalistene. Arbeiderpartiet og bondepartiet var typiske eksempler på dette, og stortingssalen var den eneste arenaen hvor de kunne få innflytelse. Problemet var imidlertid at nasjonalforsamlingens oppbygning ikke var tilpasset disse yrkesgruppene:

For Stortinget skulde være en forsamling hvor det satt representanter for det hele folk fra de forskjellige landsdeler. Dette prinsipp ble brutt i og med at det ble satt inn representanter for bestemte fag, for yrker, for industriarbeidere, for bønder, fiskere osv.²⁶⁷

Med yrkespartiene ble selve grunnlaget for folkestyret borte, påstod Lunde. Han hevdet også at da partiene etter hvert søkte andre, fremmede støttespillere, var ikke bare folkestyreprinsippet brutt, men en helt ny tenkemåte kommet inn. Det åpenbarte seg en bestemt ”politisk psyke” bak det hele, hevdet han, og fulgte opp med å fremheve hvordan Arbeiderpartiet var blitt fanget av den ”marxistiske psyke”.²⁶⁸

At det kun var de største partiene som fikk representasjon på tinget, var også et eksempel på hvor lite holdbart dette systemet var, hevdet Lunde: ”Men folket gjorde intet fordi de ledende politiske partier ønsket å sitte og på grunn av en treghet som alltid er til stede. Det var mange som satt der og levde av systemet og ønsket å fortsette.”²⁶⁹ Etter kulturministerens mening var ikke Stortinget tilpasset de virkelige forhold og valgsystemet hadde vært urettferdig. Argumentet fremsto som en bortforklaring av hvorfor NS ikke hadde kommet inn på Stortinget før krigen.

---

²⁶⁶ Lunde 1943: 122.

²⁶⁷ Ibid 26.

²⁶⁸ Ibid.

²⁶⁹ Ibid 27.

I sin tale i universitetets festsal 25. september 1942 kritiserte Vidkun Quisling folkerepresentantene med stor kraft. Her ble Stortinget av 1940 omtalt som ulovlig fordi det på egenmektig vis hadde utvidet sin treårige mandatperiode med ett år, og dette mot Grunnlovens bestemmelser.²⁷⁰ Ironisk nok var det nettopp dette ”tilranede” året det også hadde falt ut av Norgeshistorien, la Quisling til. Han bemerket også at da stortingsrepresentanter i eksil i London var blitt sendt for å hilse Haakons 70 årsdag 3. august 1942,²⁷¹ ”[...] så minnet det om det gamle franske parlamentsmedlem, som til slutt ikke ble gjenvalgt, men allikevel av gammel vane fortsatt gikk og satte seg i deputerkammeret inntil han måtte kastes ut av vaktmesteren.”²⁷² Det var imidlertid alvorlighetsgraden som skilte dem. De norske eksilrepresentantene hadde ført nasjonen ut i katastrofe og fortsatte å gjøre det, mente NS-føreren.

I tillegg redegjorde Quisling for NS’ forhold til nasjonalforsamlingen i partiets tidligere fase. Han opplyste blant annet om at i partiprogrammet fra 1934 hadde spørsmålet om Stortingets stilling stått åpent, og at man opprinnelig hadde et ønske om å bevare dette, supplert med et faglig Riksting. I 1936 sendte han selv inn et grunnlovsforslag til det sittende Storting, med følgende punkter på papiret:

1. *å styrke regjeringmakten i forhold til Stortinget og partipolitikken, [...], og at Stortinget ikke må gripe inn i det saksområde som naturlig hører inn under regjeringen, dels derved at regjeringen først skal kunne fjernes når 2/3 av Stortinget vedtar en uttrykkelig beslutning om at dette er ønskelig,*
2. *At Stortinget delegerer den faglige behandling av de kulturpolitiske og næringspolitiske spørsmål til et kulturting og et næringssting, i det i grunnloven under Stortingets gjøremål (§ 75) tilføyes: «Stortinget organiserer nasjonens kultur- og næringsliv i selvstyrende yrkes- og næringslaug med et riksting, bestående av 2 avdelinger, et kulturting og et næringssting som overledelse. [...].»²⁷³*

Tanken til Quisling var at Stortinget skulle bevares, men delegere bort noen av oppgavene til det nye korporative organet, kalt Riksting. Det parlamentariske systemet skulle derimot

---

²⁷⁰ Quisling 1944: 135.

²⁷¹ Quisling siktet her til eksilrepresentantene i utlandet. Stortingets siste plenums møte, før 1945, ble holdt under ledelse av president C. J. Hambro på Elverum 9. april 1940, kl. 21.40-22.25. Etter dette ble stortingsrepresentantene spredt. Noen av dem dro i eksil til England, mens de fleste ble værende i Norge. Kilde: Greve, Tim: *Det Norske Storting gjennom 150 år*, bind III, Oslo 1964: 379-380.

²⁷² Quisling 1944: 135-136.

²⁷³ Ibid 125-126.

elimineres, for på den måten å frigjøre og styrke regjeringen. Men grunnlovsforslaget ble ikke lagt frem for Stortinget fordi ingen ville fremme det.²⁷⁴ Quisling mente at hadde forslaget gått igjennom, så kunne det kanskje ”ha reddet både dem og landet!”²⁷⁵ Utkastet inneholdt også en profeti om at vanskeligere dager ville komme – en spådom som føreren mente han hadde fått bekreftet.

Da valget i 1936 var over, svant håpet om en slik løsning. Det hadde vist seg nytteløst å appellere til folkets fornuft, mente Quisling. Og fra nå av var det ingen grunn til ”å bekymre seg om Stortinget og de partipolitiske partier.”²⁷⁶ NS gikk fra dette året inn for at Stortinget skulle erstattes av et Riksting sammensatt av yrkesfaglige representanter. Planen var nå at den lovgivende, bevilgende og kontrollerende myndighet skulle overgis til den nye nasjonalforsamlingen. Dette var den moderne utviklingens krav, ifølge Quisling.

Da Quisling omsider fikk danne sin egen regjering ved Statsakten 1. februar 1942, lå skjebnen til statsinstitusjonene i NS’ hender.²⁷⁷ Men den nye ministerpresidenten ville ikke nødvendigvis kvitte seg med alle gamle statsorganer, i talen på Akershus festning 1. februar bemerket han nemlig at den maktkonsentrasjonen som nå forelå, kun var midlertidig. Når situasjonen tillot det, ville NS innkalle til en ny nasjonalforsamling: ”et riksting eller storting (navnet er jo no blitt ledig) av representanter for de forskjellige områder av samfunnslivet og folkets arbeidsliv, [...]”²⁷⁸ Han ga også uttrykk for at den endelige regjeringsform fortsatt tilhørte fremtiden, men at fører- og ansvarsprinsippet ville forbli en hovedpilar i statsstyret.

---

²⁷⁴ Quislings forslag til lov om et faglig riksting var utarbeidet i samråd med Herman H. Aall og Johan B. Hjort våren 1935. Grunnlovsforslaget bygget på Hjorts verk *Veien ut av kaos* fra 1934. Quisling skal ha prøvd å få formannen i Frisinnede Folkeparti Rudolf Falck Ræder til å fremme forslaget for Stortinget, men fikk verken ham eller andre til å legge det frem. Dermed ble saken lagt død inntil anledningen bød seg under krigen. Kilde: Dahl 1991: 330-332.

²⁷⁵ Quisling 1944: 126.

²⁷⁶ Ibid 126-127.

²⁷⁷ Ved Statsakten på Akershus slott 1. februar 1942 ble Quisling sjef for en ny nasjonal regjering bestående av NS-folk. Regjeringen hadde status som okkupasjonsstyre - med relativt vide fullmakter. Den tyske okkupasjonsmakten oppgav imidlertid ikke sin overhøyhet, og ifølge juristen Frede Castberg var Quisling og hans nye regjering rettslig sett kun et organ for den tyske okkupasjonsmakt. Kilde: Krigsleksikon 1995: 395-396; Castberg, Frede: *Rett og revolusjon i Norge*, Universitetsforlaget, Oslo 1974: 20.

²⁷⁸ Quisling 1944: 72.

Nyordning av statsmakten

I tomrommet etter de demokratiske statsinstitusjonene innførte NS nye statsmakter. I stedet for *partiene* i den folkevalgte forsamling kom det ”statsbærende” *Partiet*.²⁷⁹ Fra 25. september 1940 var alle norske partier blitt forbudt bortsett fra ett – NS. Med tysk støtte var det gjort klart at NS hadde den moralske og reelle rett på det politiske førerskap i landet og at Norges frihet og selvstendighet gikk gjennom Quislings parti.

Etter en midlertidig - kommissarisk - fase kom den formelle regjeringsovertakelsen. Dette skjedde 1. februar 1942 gjennom en høytidelig statsakt på Akershus slott. Deretter kom loven om parti og stat, kunngjort 12. mars 1942: ”§ 1. Nasjonal Samling er det statsbærende parti i Norge og fast forbundet med staten. § 2. Partiets organisasjon og virksomhet og medlemmenes plikter fastsettes av Nasjonal Samlings Fører.”²⁸⁰ Det ble også lovfestet straff for dem som krenket eller angrep partiet.

Med dette var NS’ nye rolle som landets statsbærende parti stadfestet og parti og stat var sammensmeltet. Frakoblet alle tradisjonssammenhenger var ettpartistaten blitt et faktum. Den 25. september 1942 forkynte Quisling følgende:

I tillegg til de tidligere statsmakter er altså kommet et nytt og framtreddende element, nemlig *partiet*. [...] Det nye er det, - og det er riktignok avgjørende, - at no er det bare et eneste parti som lovlig representerer hele folkets interesser, mens det tidligere var en rekke partier som representerte de forskjellige gruppe- og særinteresser. [...] Etter de gamle partiers og statsmaktenes oppløsning eller sammenbrudd i 1940 var Nasjonal Samling *den eneste overlevende politiske partiorganisasjon*, og altså som sådan også det eneste organ som hadde det legitime grunnlag for å overta statssystemet.²⁸¹

Jurist Sigurd Östrem opplyste i sine notater i september 1942 at det statsbærende parti hadde fått en helt annen juridisk karakter enn de gamle partiene som kun var bundet til partiets ledelse. Han forklarte: ”Det nasjonalsosialistiske parti er ”satt over staten”, d.v.s. styrer som øverste organisasjon under en fører med statsapparatet som middel til gjennomføring av en dyptgående reform i nasjonal og sosial retning.”²⁸² Videre mente Östrem at det

---

²⁷⁹ Betegnelsen ”Statsbærende” var opprinnelig tysk. Kilde: Dahl 1999: 113.

²⁸⁰ *Norges Statskalender for året 1942*, Aschehoug & Co, Oslo 1942.

²⁸¹ Quisling 1944: 130.

²⁸² Östrem 1942: 44.

parlamentariske system egentlig hadde innført noe av det samme. Etter 1884 var det partiene som satte seg over staten ved at politikerne fikk rådighet over endringer i statsforfatningen, og ved at kongens veto falt bort. Han innrømmet at de rent formelt representerte folket, og at de var bundet av grunnlovsparagraf 112.²⁸³ Men de nye NS-politikerne var også programforpliktet, presiserte juristen.

NS Generalsekretær Rolf Jørgen Fuglesang utdypet partiets nye statsrolle i en artikkel i *NS månedshefte* i april 1942. Her skrev han om den nye ideen som han mente sprang ut av folkesjelen, og som var bærer av de vitale livsverdier. Men skulle ideen virkeliggjøres, måtte den føres fram av en organisert vilje eller kraft. Det var nettopp dette som var partiets oppgave i den nye tid: ”Partiet er bæreren av idéen. Partiet er det organiserte uttrykk for idéen. Partiet er den materialiserte vilje som skal føre idéen fram til seier og til virkeliggjørelse i folkesamfunnet,” forkynte Fuglesang.²⁸⁴ Videre skulle partiet være en utpreget elite-bevegelse.²⁸⁵ Etter 1942 var det ikke lenger noe mål å skaffe flest mulig medlemmer. Partiet skulle i stedet være en rekrutteringsbase for fremtidige ledere og et eksklusivt organ for de mest begavede og viljesterke personlighetene. Organisasjonen skulle kjennetegnes ved brennende idealisme og stor offervilje, uttrykte Fuglesang.²⁸⁶ Partiet var med andre ord for de utvalgte, de som skulle føre den nasjonalsosialistiske livsanskuelsen fram for folket.

I innledningen til *Lov om parti og stat* sto det at partiet hadde som oppgave å oppdra folket ”til sunne, nyttige og gode borgere hvis største interesse er å styrke folkefellesskapet.”²⁸⁷ I tillegg skulle partiet legge de store fremtidslinjene for nasjonen. Både partiet og staten var utgått fra folket og skulle ses på som ett. Staten var allikevel partiets redskap i arbeidet med å omforme samfunnet. Ifølge Sverre Riisnæs var imidlertid hovedregelen at partiet ikke skulle utøve ”noen offentligrettslig myndighet.”²⁸⁸ Men at staten var gjennomsyret av partimenn og partiideologi, var en naturlig konsekvens av at partiets fører var Norges ministerpresident. I tillegg forklarte han at fylkesførerne hadde myndighet i ansettelsen av formenn i bykommunene, at NS’ generalsekretær var leder for statsrådssekretariatet og at de fleste embeter av betydning var besatt av NS-folk. Dermed er det ikke vanskelig å se at NS i

---

²⁸³ § 112 bestemte at forandringer i konstitusjonen ikke måtte bryte med Grunnlovens ånd og prinsipper.

²⁸⁴ Fuglesang, Rolf Jørgen: ”Parti og stat”, *NS Månedshefte*, april 1942: 126.

²⁸⁵ Dahl, Hans Fredrik: *Vidkun Quisling. En fører for fall*, Aschehoug, Oslo 1992: 291.

²⁸⁶ Fuglesang: ”Parti og stat”, *NS Månedshefte*, april 1942: 126.

²⁸⁷ *Ibid* 130.

²⁸⁸ Riisnæs 1942: 71.

realiteten ville impregnert samfunnet med nasjonalsosialistisk ideologi på alle plan. Som Quisling uttrykte det på førertinget i september 1942, var NS-bevegelsen den ”første betingelse og det politiske grunnlag for nyordning av statens og samfunnets styre.”²⁸⁹

Riksting eller Storting?

Den andre nye statsinstitusjonen, *Rikstinget*, lå stadig på papiret, noe den hadde gjort siden 1934. Til å begynne med skulle Rikstinget være det korporative innslaget i statsstyret og bestå av to kamre, et nærings- og kulturting. Planleggingsarbeidet som hadde foregått siden maktovertakelsen i september 1940, hadde også hatt dette som utgangspunkt. Fra forsommeren 1942 kom det imidlertid endringer etter Quislings ønske. Den gamle korporative modellen ble nå byttet ut med en ny modell hvor Rikstinget i stedet skulle være en politisk forsamling med førertinget som utgangspunkt. Førertinget var et partiorgan og, ifølge Quisling, en videreutbygging av NS’ Rådsmøter.²⁹⁰ Rikstinget skulle bestå av oppnevnte NS-folk, men også av folk utenfor partiet. Kulturtinget og næringstinget skulle fortsatt være korporative organer av faglig art, men ikke som avdelinger i Rikstinget.²⁹¹ Endringen kan ha bakgrunn i at NS fra 1942 var blitt landets statsbærende parti og med det kunne sammensette nasjonalforsamlingen etter eget ønske.

Konstitueringen av den nye nasjonalforsamlingen var i utgangspunktet satt til partiets 8. riksmøte som skulle avholdes 25. - 27. september 1942.²⁹² Dette ble imidlertid avlyst fordi Hitler i august hadde fjernet selve grunnlaget for tingets eksistens – nemlig en fredsavtale mellom Norge og Tyskland.²⁹³ Dermed ble det fremste symbolet på landets frihet lagt på is. Quisling slo følgende fast 25. september: ”Forholdene er no modne til prinsipielt å fastslå at et slikt Riksting skal organiseres slik at det kan innkalles og konstitueres når omstendighetene måtte gjøre dette ønskelig, og jeg vil foreslå at Førertinget gir sin tilslutning til dette mitt prinsipielle vedtak.”²⁹⁴ Rikstingets fremtid var knesatt og det som gjenstod var en fredsslutning med Tyskland. Men Rikstingets mandat og forholdet til regjeringen var fortsatt noe uklart. På førertinget konstaterte Quisling at Rikstinget ikke skulle være en debatterende

---

²⁸⁹ Ekker m/fl. (red.) 2011: 107.

²⁹⁰ NS’ rådsmøter ble holdt i forbindelse med de store partisamlingene i tiden før okkupasjonen. Siste rådsmøte ble holdt 9. juni 1940. Kilde: Ibid 94.

²⁹¹ Dahl 1992: 343.

²⁹² Det nye navnet på partisamlingen – ”riksmøte” – var påfallende lik navnet Riksting, organet som egentlig skulle opprettes på riksmøtet i september 1942.

²⁹³ Dahl 1992: 344.

²⁹⁴ Quisling 1944: 134.

forsamling slik Stortinget hadde vært. I stedet mente han at det måtte bli ”et politisk forum av rådgivende, orienterende og eventuelt bekreftende og besluttende natur.”²⁹⁵ Det var også et poeng at forsamlingen skulle være en formidlingskanal og et bindeledd mellom riksstyret og folket, og ikke minst få sistnevnte vennlig innstilt til riksstyrets tiltak. Rikstinget skulle bidra med å ”gi hele folket innblikk og innsikt i de nasjonale problemer, og dermed vekke en øket, aktiv deltagelse i de nasjonale hendelser.”²⁹⁶

Ekspedisjonssjef Georg Hasle²⁹⁷ utdypet følgende i NS-verket *Det nye Norge* fra 1944:

Det [rikstinget] skal få seg forelagt saker som vedkommer rikets forhold til utlandet og prinsipielle sosialpolitiske, kulturpolitiske og næringspolitiske saker som f. eks. tollpolitikken, statsstøtten til kulturlivet og næringslivet m.v. Det skal medvirke når det gjelder statens bevilgende (derunder skatteleggende) myndighet og fastlegging av statsbudsjettet. Det er ikke fastlagt hvorledes denne medvirkning skal skje. Derimot kan vi regne med at den lovgivende myndighet fortsatt blir hos Ministerpresidenten.²⁹⁸

Etableringen av næringstinget måtte også skrinlegges da nyordningsoffensiven mot landets foreninger hadde gått i stå. Bedre gikk det imidlertid med kulturtinget, som ble opprettet på partiets 8. riksmøte og som holdt sitt første møte i 1943. Både næringstinget og kulturtinget var ment som rådgivende fagorganer for sine departementer. Likevel fikk ikke kulturtinget noen betydning ut over det rent seremonielle.²⁹⁹

Etter 1. februar 1942 var det gamle styringssystemet formelt satt ut av kraft, men Norges Grunnlov bestod fortsatt rettslig sett. Etter statsakten kunne Quisling som ministerpresident imidlertid regjere med en fullmakt tilsvarende kongens og Stortingets myndighet etter Grunnloven. Med loven av 5. februar 1942 ble det i samsvar med regjeringsdannelsen kunngjort følgende: ”§ 1. Regjeringen står under ledelse av Ministerpresidenten.

---

²⁹⁵ Ibid 133.

²⁹⁶ Ibid.

²⁹⁷ Georg Hasle (1910-?): Sekretær i justisdepartementet i 1938, 1939 overført til forsyningsdepartementet, 1943 ekspedisjonssjef i justisdepartementets lovavdeling og var med i undersøkelseskommissjonen av 1943. Kilde: *Norges Statskalender 1940-1945*.

²⁹⁸ Hasle, Georg: ”Norges kommende statsforfatning”, i *Det nye Norge*, (del tre), utgitt av Nasjonal Samlings Propaganda-avdeling i kommisjon hos Blix Forlag, Oslo 1944: 244.

²⁹⁹ I tillegg til kulturtinget ble også et kulturråd opprettet i september 1942. Begge skulle styre landets kulturliv, men rådet skulle møte oftere og være snevrere sammensatt. Kulturtinget holdt sitt første møte i 1943 og sitt andre og siste i juli 1944. Bortsett fra å mobilisere viktige kulturpersonligheter, fungerte de to bare som sandpåstrøingsorganer for de forslag som presidenten (kulturminister Fuglesang) la frem. Kilde: *Krigsleksikon 1995*: 237-238.

Ministerpresidenten innehar den myndighet som etter Grunnloven tillå Kongen og Stortinget.”³⁰⁰ De andre paragrafene stadfestet ministerpresidentens mandat og forholdet til ministrene. Da Quisling både ble lovgiver og forvalter, eksisterte heller ikke statsrådet som institusjon lenger, selv om uenighet blant ministrene fortsatt skulle tilkjenneis.³⁰¹ Med andre ord ble alt som minnet om kollegium og maktbalanse eliminert til fordel for et nasjonalsosialistisk førerstyre.

Videre kom lovens § 3 med en interessant tilleggsbemerkning: ”Lovbeslutning som avviker fra Grunnlovens bestemmelser, skal dessuten medunderskrives av sjefen for Justisdepartementet og i en innledning gi uttrykk for at den gjelder uten hensyn til grunnlovens bestemmelser.”³⁰² Som vi kan lese, kunne ministerpresidenten altså gi lover som stred med Grunnloven. Da Lagmannen i rettssaken i august 1945 spurte Quisling om han var klar over at han med dette hadde utvidet maktgrunlaget ytterligere, og at denne ordningen kunne ribbe borgerne for de rettigheter som de var sikret gjennom Grunnloven, svarte han:

Ikke ganske, det siste følger nødvendigvis av det første. Jeg kan ikke la meg gjenvelge hvert tredje år og behandle et grunnlovsforslag hvert tredje år. Det følger av seg selv at når det samles i en person, så vil Stortingets myndighet i grunnlovsspørsmål bli konsentrert. Så det er ikke en utvidelse. Jeg ble jo ikke gjenvalgt. Grunnlovsforslag skal jo fremsettes på ett Storting og behandles etter nytt valg. Det kan ikke komme på tale når dets myndighet konsentreres i en person eller en forsamling.³⁰³

Senere i forklaringen, da Quisling forsvarte den nye kommunaloven som var innført i desember 1940, repliserte lagmannen med å klargjøre hva som var lov og rett i landet. Det fantes kun en lovlig måte å få endret Grunnloven eller gi lover på, og det var ”veien gjennom Stortinget”, presiserte han.³⁰⁴ På dette svarte Quisling at de hadde tenkt å følge Stortinget når man kom til den endelige ordningen, og bemerket at det var kommet flere forslag inn til ham om å innkalle Stortinget. Men for Quisling selv var dette umulig, og årsaken han oppgav var at det gamle Stortinget fra 1940 var ulovlig.³⁰⁵ Det Quisling antydte, var imidlertid at et nytt

---

³⁰⁰ Dette var første av i alt syv paragrafer som ble kunngjort ”i samsvar med statsakten på Akershus slott 1. februar 1942”. Kilde: *Norsk Lovtidende*, 1. avdeling, Grøndahl & Co, Oslo 1942: 115-116.

³⁰¹ Dahl 1992: 281.

³⁰² *Norsk Lovtidende* 1942: 115.

³⁰³ Straffesak 1946: 105.

³⁰⁴ Ibid 106.

³⁰⁵ Ibid 106.

Storting skulle bli innkalt når de rette forhold var på plass. Dette framholdt han også i sin forklaring til forhørsretten 21. juni 1945 i forbindelse med fagstyre-ordningen:

Det ble også i sin tid lenge før krigen innlevert et grunnlovsendningsforslag til Stortinget, gående ut på forfatningsmessig etablering av en slik faglig ordning, men med bibehold av Stortinget som den alminnelige politiske folkerepresentasjon, en ordning som vi fremdeles er blitt stående ved som fremtidig ordning.³⁰⁶

I sin tilleggsforklaring 11. juli 1945 hevdet Quisling dessuten at det påtenkte Rikstinget fra 1942 var ment som en overgang til et ”vanlig Storting.”³⁰⁷

Sannsynligheten for at nasjonalsosialistene ville avholdt et vanlig stortingsvalg, var imidlertid liten. I lagmannsretten kom spørsmålet opp om partiforbudet ville ha vært en hindring for å få innkalt et Storting, og hvor Quisling svarte følgende: ”Man kunne holde valg akkurat som til riksforsamlingen på Eidsvoll.”³⁰⁸ Det var fullt mulig å holde valg på bakgrunn av lister, men uten partier, mente han, og holdt frem Danmark som eksempel.³⁰⁹ Han understreket at Grunnloven jo ikke var basert på partier, heller tvert imot. På spørsmålet om det ville ha vært mulig å holde frie demokratiske valg under tyskernes herredømme, var svaret fra tiltalte mer unnvikende. Ifølge Quisling var dette umulig å svare på, og det ble med det. Noe nærmere svar på hva han mente om Stortingets fremtid, fikk man dermed ikke.

Kongedømmet

I verket *De politiske idéene* fra 1944 hevdet Gunnar Næss at kongedømmet var den eldste samfunnsformen vi kjente til, og den mest naturlige styreform. Han forklarte at det hele hadde startet da mennesket oppdaget at det var farlig å leve og flokken søkte trygghet under en sterk leder. Gruppens overhode ble utvalgt på bakgrunn av lederegenskaper som styrke, klokskap og viljekraft. Det var i denne lederfunksjonen at monarkiet hadde sin opprinnelse, konstaterte Næss.³¹⁰ Senere kom det inn andre legitimeringsfaktorer, som blant annet symboler og tradisjon, men til å begynne med var alle konger essensielle førere. Han fortsatte: ”Overfor den legitimitet som bare anerkjenner det tradisjonelle som lovlig, og som vurderer de

---

³⁰⁶ Ibid 587.

³⁰⁷ Ibid 618.

³⁰⁸ Ibid 106.

³⁰⁹ Valg til Folketinget ble holdt i mars 1943, men allerede på høsten samme år overtok tyskerne styret av staten.

³¹⁰ Næss 1944: 10.

politiske personligheter og fenomener på denne formalistiske basis, er det med rette blitt minnet om at «*en gång varo vi alla barbarer*».³¹¹ Argumentet var utvilsomt også et forsøk på å legitimere Quislings maktstilling, siden det var makt alene som dannet bakgrunn for hans posisjon under okkupasjonen.

De eldste monarkiene hadde vist oss hvilke livslover som gjaldt, mente Næss videre. For eksempel hadde skjebnen til Egypt og Babylon avslørt vilkårene for undergang og eksistens. At det sterke besto, mens det svake bukket under, var ikke annet enn en livslov, hevdet han.³¹² Dette var prinsippet om det livskraftige. Det var også en sammenheng mellom styrke og moral, og erfaringene hadde vist at det moralske prinsippet sto i samsvar med det biologiske prinsippet om styrkens livskraft: ”Bare det moralske er virkelig sterkt og sunt, for bare det er i total harmoni med livslovene,” forkynte Næss.³¹³ Han fortsatte: ”Gjennom en slik identifisering av styrke og moral er det for øvrig en når til den begrunnede påstand at «makt er rett».”³¹⁴ Ifølge propagandaen hadde kongedømme en moralsk berettigelse til å inneha makt.

I tillegg hevdet Næss at kongedømmet i middelalderen hadde vært opphavet til Europas storhet, både geografisk og kulturelt. Bakgrunnen var ”Europas ånd” som var karakterisert ved tapperhet, troskap og fromhet, og som hadde fått sitt høyeste uttrykk i kongedømmet.³¹⁵ Videre beskrev han monarkiet nærmest som sosialistisk og hevdet at utviklingen i samfunnet hadde gått fra individualisme til sosialisme – hvor helhetsinteresser som orden, rettferdighet og fred var blitt ivaretatt. Ifølge Næss var dette et karakteristisk trekk ved det autoritære styre: ”For sin tid representerer absolutismens kongedømme en høy sosial standard, det er sin tids uttrykk for det ekte og effektive styreprinsipp som førerstyret representerer i våre dager.”³¹⁶ Etter Næss’ mening hadde monarkiet klart å skape betingelsene for et harmonisk folk.

At eneveldet gikk under med den franske revolusjon, skyldtes flere forhold, fortsatte han. Dets bane hadde først og fremst hatt bakgrunn i menneskelig svikt og ikke i systemet. Han forklarte at når en konge ble nytende istedenfor ytende, mistet systemet sin førerkarakter og dermed også utviklingens initiativ. Monarkiet forfalt da det ikke lenger var bærer av folkets

---

³¹¹ Ibid.

³¹² Ibid 12.

³¹³ Ibid.

³¹⁴ Ibid.

³¹⁵ Ibid 56.

³¹⁶ Ibid 60.

interesser, og med kongens sløvhet gikk monarkiet til grunne.³¹⁷ Næss avsluttet med følgende eksempel:

man tillot hele den mektige revolusjonære litteratur å utvikle seg, ja, den ble ivrig lest selv i de kongelige salonger, skjønt historikerne er enige om å se den som den sterkeste fremmer av revolusjonen. Restriksjonene ble håndhevet vakkende og svakt. Til disse korrupsjonsfaktorer, som får oss til å ta avstand fra det monarkiske eneveldet, hører også arvelighetsprinsippet, som vel trygger en viss stabilitet, men på andre siden skaper absurde muligheter [...].³¹⁸

Næss svermet for monarkiet, som han mente hadde rot til de dypeste livslover. Kongedømmet var i høyeste grad en kvalifisert styreform og det mest naturlige man kunne oppnå. Men skulle kongedømmet overleve, var det avhengig av en leder som satte folkets interesser først. Tradisjon og arvelighet kunne føre til dårlige ledere uten føreregenskaper. Makt og styrke var derfor den beste utvelgelsesmekanismen. At en NS-propagandist som Næss så på Quisling som et kongelig forbilde, var innlysende.

Næss redegjorde for mye av det samme i en artikkel i *NS Månedshäfte* i juli 1941.³¹⁹ Der trakk han spesielt frem den dansk-norske kongen, Kristian IV,³²⁰ som et eksempel på en anerkjent majestet. Næss skildret den gamle kongen som en edel og iherdig fører med gode nasjonale verdier, og som et godt forbilde. Men den romantiserende tonen ble etter hvert byttet ut med en krass kritikk av senere regenter, som ble beskrevet som passive og handlingslammede. Som formet av folkestyret var samtidens monarker også politisk ubrukelige, poengterte han: De ”fører en ren skyggetilværelse, uten minste aktiv tilknytning til det skapende og skjebnebestemmende i folkets liv.”³²¹ Det eneste de nye kongene hadde vært opptatt av, var formaliteter og godvilje overfor det sittende statsstyret.

Næss avsluttet sin artikkel med budskapet om at kongene måtte lære av sine forfedre og ikke minst forstå sin funksjon i tiden.

---

³¹⁷ Ibid 62.

³¹⁸ Ibid 62-63.

³¹⁹ Næss, Gunnar: ”Om førerprinsippet i Norgeshistorien”, *NS Månedshäfte*, juli 1941.

³²⁰ Kristian 4. var (dansk) konge i Norge fra 1588 til 1648.

³²¹ Næss: ”Om førerprinsippet i Norgeshistorien”, *NS Månedshäfte*, juli 1941: 52.

Kong Haakon VII – fra landsfar til landsfiende

Kong Haakon 7. møtte nådeløs kritikk fra NS-propagandistene gjennom hele krigen.³²² Den danskfødte kongen hadde en naturlig forbindelse med Storbritannia i og med hans ekteskap med den engelskfødte Maud og i det henseende ble han også et yndet propagandamål. Da krigen inntraff, valgte kongen en kompromissløs motstandslinje mot den tyske okkupasjonsmakten og avviste alt samarbeid med Quisling og hans parti. Kongen og hans familie forlot landet sammen med regjeringen den 7. juni 1940. Krigen ble kjempet videre fra Storbritannia.

I mars 1941 fastslo Quisling at kong Haakon hadde gått fra å være landsfar til å ha blitt en landsfiende.³²³ Hans fordømmelse kom også til uttrykk i en tale i universitetets festsal 25. september 1942, hvor han hevdet at kong Haakon på grunn av sitt landsforræderi og flukt fra landet hadde mistet retten til Norges trone. Men egentlig hadde kongens landssvik startet lenge før. For ifølge Quisling hadde Haakon etter 1814-grunnlovens bestemmelser hatt ansvaret for å velge landets regjering, men i 1928 valgte han ”en regjering av notoriske landsforrædere.”³²⁴ Og det samme hadde gjentatt seg i 1935, enda valget hadde vist et klart antimarxistisk flertall. I 1939 lot kongen også Stortingets mandatforlengelse passere og satte med det folkestyret til side.

Under overflaten hadde ”ekskongen” vært Englands ”kronede agent” og av den grunn også vært årsaken til at Norge kom med i krigen, hevdet Quisling. At han rømte landet og lot folket bli værende i stikken da krigen inntraff, var et bevis på hans utenlandske forbindelse:

Han fører fra utlandet krig mot det norske folk, hindrer dets forsyninger, senker dets fredelige kystbåter, bombarderer dets byer, dreper norske kvinner og barn. *Og han gjør dette som Englands mann og som alliert til en makt, hvis seier han må vite innebærer Norges undergang.*³²⁵

Ifølge propagandaen hadde kong Haakon også forbrutt seg mot andre kongelige plikter. Quisling refererte for eksempel til grunnlovsparagraf elleve, om at kongen måtte bo innenfor

---

³²² Krigsleksikon 1995: 189.

³²³ Uttrykket ”fra landsfar til landsfiende” er hentet fra Quislings tale i Colosseum 12. mars 1941. Kilde: Quisling 1942: 91.

³²⁴ Quisling 1944: 136.

³²⁵ Ibid 136.

riket, og at han ikke hadde lov til å være utenfor nasjonens landegrenser lenger enn seks måneder av gangen uten samtykke fra nasjonalforsamlingen.³²⁶ Føreren kunne dermed konstatere at tiden for kong Haakon var løpt ut, i og med det snart var gått to og et halvt år siden han hadde flyktet fra landet. I tillegg var reisetillatelsen som var gått ut for snart to år siden, utgitt av et ulovlig Storting, bemerket han. Selv ikke datidens kaotiske omstendigheter kunne berettige ekskongens handlinger, poengterte Quisling, og pekte i stedet på at forholdet var det motsatte: ”*En okkupasjon fritar ikke en konge for plikten til å bli i sitt land.*”³²⁷ Det var nettopp i en slik situasjon, i en farlig tid for nasjon og folk, at det var behov for kongens nærvær. Quisling påpekte uttrykkelig, at hvis han som landets øverste myndighet skulle ha mulighet til å verne om landets interesser, måtte han være i landet sitt. Dette var en avgjørende forutsetning og ikke noe vilkårlig krav, tilføyde han. Dommen var streng: ”*Det tidligere kongehus har således tapt enhver lovlig rett til Norges krone. Også statsrettslig sett.*”³²⁸ Førerens kjennelse gjorde sågar NS’ stilling enda mer berettiget. Gjennom å vektlegge landets akutte behov for en sterk redningsmann i april dagene 1940 prøvde Quisling å gi sine egne handlinger moralsk legitimitet.

Ifølge Quisling var også kong Haakon blitt selve symbolet på den forbryterske virksomhet.³²⁹ Det skulle være vanskelig å finne en tilsvarende uverdige og ynkelige rolle i landets over tusenårige historie av kongsemner, uttalte han i januar 1945. Likevel fantes det en parallell i danskeprinsen Christian Frederik: ”den forlystelsessjuka og veike danske prins som gikk til fest og dans og muntre eventyr, mens folket sultet seg gjennom de trengselskår som Norge da var stedt i.”³³⁰ Han – danskeprinsen - vant folket og ble leder for selvstendighetsbevegelsen, samt ble valgt til konge av Norge. Under overflaten hadde det også her foregått et falskt spill, mente føreren, og det i en tid da hele Europa hadde rottet seg sammen mot det norske folk. Det var ikke annet enn ”et forræderisk spill hvor drivfjærene var hans egne danske dynastiske interesse og intet hensyn til folkets vel.”³³¹ Analogien mot samtidens ekskonge var tydelig hva angikk landsforræderi og egoisme, og det i en skjebnestund for folk og land. Videre hevdet Quisling at kongen og kronprinsen hadde fortsatt forbrytelsen sin ved å oppfordre til terrorvirksomhet i hjemlandet. Det at de sank så lavt, ”viser best deres vanmakt og ufornuft,

---

³²⁶ Ibid 136-137.

³²⁷ Ibid 137.

³²⁸ Ibid.

³²⁹ Quisling, Vidkun: ”Ved terskelen til det avgjørende år”, tale 1. januar 1945, Nasjonal Samlings rikstrykkeri:10.

³³⁰ Ibid.

³³¹ Ibid 11.

og hvor uskikket og uverdigg de er til noensinne å tre i spissen for styret i et sivilisert land,” forkynte føreren:³³²

Ved en sådan handlemåte setter en seg ikke bare utenfor loven, men en nekter det minimum av gjensidig menneskelig anstendighet som er grunnlaget for et rettssamfunn, og som framfor alt en kommende fred må bygge på. Kong Håkon og hans stallbrødre vil til skade for seg sjøl få merke at det også i politikk og krig gis visse moralske lover som det ikke lønner seg å bryte.³³³

Quisling argumenterte ut fra det humane rettssamfunn og forkynte sin avsky for eksilmyndighetenes gjerninger. Kong Haakons parole ”Alt for Norge” hadde i praksis betydd at alle midler var tillat i kampen for å gjenvinne makten.³³⁴ Til og med et samarbeid med tsarfamiliens mordere - bolsjevikerne - var legitimt i denne kampen, bemerket han. Eksilmyndighetene ble stemplet som umoralske forbrytere som ikke skydde noen midler. Quisling fortsatte agitasjonen og vendte seg til slutt til NS-motstanderne: ”Hvem har handlet riktig?”³³⁵ Var det de som satt i dekning i utlandet ”[...] og verver forledet ungdom eller villige forbrytere til å snikmyrde sine egne landsmenn, [...]”³³⁶ Eller var det NS-folkene, ”som bruker den makt vi allerede har, til å la nåde gå for rett hvor dette er mulig, som går i forbønn for våre landsmenn hos de tyske myndigheter, og som ikke sjøl straffer våre motstandere, [...]”³³⁷

Svaret lå mellom linjene. NS var det eneste partiet som kunne redde Norge fra krig og kaos, og det med moralen i behold. Ikke bare representerte NS det beste for folket, men også folkets innerste vilje, fastslo føreren.

Heller ikke politiministeren Jonas Lie var nådig i sin skildring av det norske kongehuset. I en tale som ble referert i *Fritt Folk* 18. mai 1942 og som var holdt i anledning 17. mai-stevnet i Drammen i 1942, fikk publikum foredratt en liten anekdote som skulle karakterisere den gamle kongen.³³⁸ Lie innledet med å fortelle at forventningene hadde vært store da en norsk militærleir nordpå fikk melding om en forestående visitt fra det norske kongehuset. Datoen

---

³³² Ibid.

³³³ Ibid 11-12.

³³⁴ Mottoet ”Alt for Norge” var kongens valgspråk under krigen og tittel på flere illegale aviser. Kilde: Krigsleksikon 1995: 19.

³³⁵ Quisling: ”Ved terskelen til det avgjørende år”, tale 1. januar 1945: 12.

³³⁶ Ibid.

³³⁷ Ibid 12-13.

³³⁸ ”Vårbruddet 17. mai 1933 må bli en verdig etterfølger av 17. mai 1814.”, *Fritt Folk*, 18. mai 1942.

var 17. mai 1940, og den øverste krigsherre i Norges land skulle besøke sine soldater i en alvorlig stund, tenkte man. Men da kongen omsider ankom, kjørte han bare forbi og fortsatte videre til den engelske flyleiren: ”Der forsvant de inn. De norske flyverne stod der litt betuttet og tenkte som så, at konger og diplomater har sine egne høflighetsbegreper, det var kanskje riktig å hilse de ubudne gjester først, [...]”³³⁹ Da den kongelige kortesjen kom kjørende tilbake, hilste de kun i forbifarten. Handlingen beviste at kongen kun brydde seg ”om sin hustrus folk,” påpekte Lie.³⁴⁰

Ved å forlate fedrelandet dette året sa de også farvel til sitt folk for alltid, sa Lie videre. Med all skyld hengende over seg tok de den svikefulle og egoistiske avgjørelsen som det var å forlate 3 millioner nordmenn i nød. Han skildret myndighetene med kongen i spissen som forvirrede og maktesløse: ”de benektet virkeligheten som de så lenge hadde gjort når det gjaldt spørsmålet om Norges nøytralitet. Ingen av dem viste seg ved fronten, det gjaldt bare om å komme fortrest mulig av gårde.”³⁴¹ Dette skyldtes mangel på nasjonalfølelse, mente Lie. Og symptomatisk nok hadde ikke kongen engang lært seg å snakke norsk etter 35 år. Løsningen var opplagt. NS’ inntreden var ikke bare en erkjennelse av tidens krav, men også en historisk nødvendighet, lød budskapet fra talerstolen.

Et annet propagandistisk fremstøt var rettet mot de alliertes angrep på sivile hurtigruteskip.³⁴² I en tale i september 1941 sa Gulbrand Lunde at da hurtigruteskipet ”Barøy” ble angrepet av britiske fly 12. september kunne man fra Londonkringkastingen høre de mest løgnaktige meldinger og det med godkjenning fra den norske ekskongen.³⁴³ Et sivilt fartøy fylt med mødre og barn hadde kaldblodig blitt senket ved norskekysten og over 100 mennesker var omkommet. Dette var en ”skjenselsgjerning” som kongen i høyeste grad kunne ha forhindret, mente Lunde.³⁴⁴ Han la til: ”Ekskong Håkon har med dette omformet sitt valgspåk: «Alt for Norge» til «Mord på nordmenn». De uskyldige kvinners og barns blod kleber ved hans hender.”³⁴⁵

---

³³⁹ Ibid.

³⁴⁰ Ibid.

³⁴¹ Ibid.

³⁴² Flere av rutebåtene som gikk langs kyst-Norge under krigen ble rammet av angrep fra de allierte. Med forlisene fulgte store tap av menneskeliv – noe som ble utnyttet av nasjonalsosialistene i propagandaen mot London-regjeringen og de allierte. For eksempel ble skipene *Sanct Svithun* og *Irma* senket av blant annet britiske fly, til tross for ordre om ikke å angripe single rutebåter. Dette var en kontroversiell sak i samtiden. Kilde: Krigsleksikon 1995: 184.

³⁴³ Lunde 1942: 218-219.

³⁴⁴ Ibid 219.

³⁴⁵ Lunde 1942: 219-220.

Førerens nådeløse kritikk av kongen stilnet imidlertid da krigen var over. I redegjørelsen til forhørsretten i Oslo 21. juni 1945 understreket Quisling at han personlig ikke var imot en gjeninnsettelse av kongen etter nyordningen av 1942, men at dette ville ha møtt stor motstand dersom Tyskland hadde vunnet krigen.³⁴⁶ I forklaringen den 11. juli bemerket han også at han etter sin egen regjeringsdannelse 9. april 1940 hadde gjort flere forsøk på å få kongen tilbake.³⁴⁷ Hva angikk kritikken mot kongen og regjeringen i april dagene 1940, svarte Quisling at den først hadde kommet etter at de hadde mistet sin lovlige posisjon, som en følge av at kongen hadde forlatt landet. Før dette hadde han kun uttalt seg med aktelse overfor det norske kongehus – og han ville for øvrig aldri ha angrepet kongen i embete.³⁴⁸ I et intervju med *Tidens Tegn* 13. april 1940 hadde da også den selvopnevnte statsministeren svart følgende om sitt forhold til kongehuset: ”Jeg er personlig interessert i, sa statsministeren, å komme til en ordening, fordi jeg setter stor pris på vårt kongehus. Jeg anser det som en fordel å ha et dynasti.”³⁴⁹ Men ifølge historiker Oddvar Høidal var ikke dette annet enn ren taktikk overfor tyskerne, som Quisling visste la vekt på konstitusjonell legitimitet.³⁵⁰ At kongens velsignelse hadde vært ønskelig for Quisling, er imidlertid utvilsomt.

Rettsvesenet

Rettsvesenets rolle ble behandlet av Karl-Martin Kramer i *NS Månedshefte*, november 1942.³⁵¹ I en artikkel titulert ”Førerprinsippet” fremhevet Kramer blant annet hvorfor domstolsorganisasjonen av særlige grunner var unntatt fører- og ansvarsprinsippet. Han forklarte at på områder hvor effektivitet og driftighet var sentralt, var det klart at førerprinsippet var det mest pragmatiske midlet å benytte. Men der tid og kraft spilte en underordnet betydning, kunne det være ”både forkastelig og galt å benytte” dette prinsippet.³⁵² Her siktet han til rettsvesenet. På rettens område var det viktig med nøyaktighet og sikkerhet. Derfor benyttet man også en kollegial organisasjonsstruktur med såkalte kollegiale retter.³⁵³ I strafferettspleien hadde man tre kollegiale rettsinstanser: Meddomsrett, lagmannsrett og høyesterett, der avgjørelser ble fattet gjennom avstemning. Kramer

---

³⁴⁶ Straffesak 1946: 587.

³⁴⁷ Quisling redegjorde nærmere for dette i sin forklaring under straffesaken i lagmannsretten, august 1945.

Kilde: Straffesak 1946: 84.

³⁴⁸ Ibid 615-616.

³⁴⁹ Intervjuet ble gjengitt i referat. Kilde: Ibid 509.

³⁵⁰ Høidal 1988: 304-305.

³⁵¹ Kramer, Carl-Martin: ”Førerprinsippet”, *NS Månedshefte*, november 1942.

³⁵² Ibid 358.

³⁵³ Ibid.

understreket at det var ingen som hadde til hensikt å forandre på dette, og at nasjonalsosialismen her var i overensstemmelse med andre stater for øvrig.

Dog gikk ikke rettsvesenets arbeid upåvirket hen, for opphøyelsen av folkefelleskapet til en vital livsverdi skulle også få følger for rettspleien. Ifølge NS-propagandaen var det først og fremst folket som en kollektiv størrelse som hadde behov for rettsvern, og en av konsekvensene av dette var etableringen av *Folkedomstolen*. Dette var en politisk domstol som stammet fra Reichskommissars forordning av 25. oktober 1940, men som flere ganger var blitt videreutviklet av NS-myndighetene.³⁵⁴ Den 5. mars 1942 ble den nye Folkedomstolen innarbeidet som norsk lov. I starten hadde domstolens oppgave vært å behandle straffesaker i forbindelse med brudd på partiforbudet samt ved virksomhet til fordel for det norske kongehus. Senere ble denne funksjonen utbygd, og fra 1941 skulle domstolen også ta seg av politiske straffesaker generelt. Det var justisministeren selv som utnevnte dommerne. Dette var den nasjonalsosialistiske stats spesielle vern mot statens og folkets fiender og var ikke mindre enn ”en blivende institusjon i Nasjonal Samlings statsbygg,” påpekte justisminister Riisnæs i 1942.³⁵⁵ Folkedomstolen var med andre ord et redskap for nasjonalsosialistene i kampen mot motstandsbevegelsen. Ifølge Riisnæs-biografen Nils Johan Ringdal skal likevel ikke domstolens betydning overvurderes. Men selv om sakene var få og av mindre alvorlighet, hadde den åpenbart en skremselseffekt.³⁵⁶

En farligere virkning på rettspleiens område hadde vært *politiets særdomstol*, som ble opprettet i 1943. Domstolen fungerte nærmest som en standrett og henrettet en rekke nordmenn under krigen, til tross for Quislings benådningsrett. Opprettelsen skjedde i forbindelse med saken til politiembetsmann Gunnar Eilifsen som på grunn av ordrenekt ble dømt til døden og henrettet i august 1943. Eilifsen ble NS-regjeringens første dødsdømte. I tillegg opprettet nasjonalsosialistene også enkelte interne rettsinstanser, som hirddomstoler og partiretter. Dette var ment som virkemidler i arbeidet med å skape enhet og disiplin i egen partiorganisasjon.

---

³⁵⁴ Folkedomstolen ble på grunn av de milde straffereaksjonene ikke det redskapet som NS-myndighetene hadde forventet i kampen mot motstandsbevegelsen. Kilde: Krigsleksikon 1995: 111-112.

³⁵⁵ Riisnæs 1942: 46.

³⁵⁶ Ringdal, Nils Johan: *Gal mann til rett tid. NS-minister Sverre Riisnæs. En psykobiografi*, Aschehoug, Oslo 2004: 76.

Domstolene og Høyesterett

Prinsippet om domstolenes uavhengighet var fortsatt intakt under krigen, ifølge NS-propagandaen.³⁵⁷ Quislings tale i universitetets festsal 25. september 1942 stadfestet dette: ”Høyesterett har beholdt sin stilling som uavhengig dømmende makt. Domstolene dømmer etter de gitte lover, og ingen myndighet griper inn i deres rettsavgjørelse. Den er selvstendig.”³⁵⁸ Det samme understreket Sverre Riisnæs i verket *Nasjonal Samling og lovverket* (1942).³⁵⁹ Grunntanken om domstolenes uavhengighet var en stilling NS prinsipielt ville opprettholde, skrev han.³⁶⁰ Allerede i 1941 hadde Riisnæs understreket at dette var en gammel tradisjon hos det germanske folk og ikke noe som hadde oppstått med den franske revolusjon.³⁶¹ Videre presiserte han at det også ville komme endringer i framtiden, sett bort fra det som allerede var endret. Riisnæs gjorde dette klart ved å henvise til den nye samfunnsoppfatningen, nemlig den ”organiske”, hvor blant annet motsetningsforholdene mellom statsmaktene var ikke-eksisterende.³⁶²

Riisnæs reflekterte videre over revideringene som var gjort på rettsvesenets område. Blant annet forklarte han at domstolene ikke lenger skulle ha fullmakt til å gripe inn i statsledelsen. Domstolenes tradisjonelle myndighet til å avgjøre om en lov var grunnlovsstridig eller ikke, falt dermed bort. Han kommenterte: ”Rettsutviklingen i Norge hadde – for øvrig med meget tvilsom hjemmel i grunnloven – utformet den grunnsetning at domstolene var kompetente til å bedømme en lovs materielle overensstemmelse med grunnloven av 1814.”³⁶³ At vedtak som var fattet av de høyeste styresmakter skulle kunne overprøves, var uakseptabelt, ifølge Riisnæs. Domstolenes lovprøvningsrett ble derfor opphevet ved en forordning av ministerpresidenten, 5. februar 1942. Dette var en naturlig konsekvens av førerprinsippet, som ikke kunne tillate parallelle myndighetsorganer.

Høyesterettsdommerne hadde nedlagt embetene sine i protest allerede i desember 1940, som en følge av at lovprøvningsretten var blitt opphevet. Ifølge Terbovens bestemmelse hadde høyesterett ikke lenger rett til å overprøve forordninger verken fra rikskommissaren eller de

---

³⁵⁷ Ved rikskommissar Josef Terbovens forordning av 28. september 1940 ble domstolenes uavhengige stilling fastslått. Kilde: Riisnæs 1942: 65.

³⁵⁸ Quisling 1944:129.

³⁵⁹ Riisnæs 1942: 42.

³⁶⁰ Riisnæs 1941: 13.

³⁶¹ Ibid.

³⁶² Riisnæs 1942: 44.

³⁶³ Ibid 42.

konstituerte statsråder. Dommernes embetsnedleggelse var derfor en demonstrasjon og en politisk handling til forsvar for rettsstatens verdier.³⁶⁴ Videre hadde det vært en reaksjon mot at justisministeren blandet seg inn i personsammensetningen til enkelte rettsorganer, som tradisjonelt tillå kommunestyrene å bestemme.³⁶⁵ Som en konsekvens av dette, innsatte Riisnæs nye og NS-vennlige høyesterettsdommere, de fleste partimedlemmer. Når det gjaldt domstolene på det lavere nivå, fortsatte disse å fungere som vanlig gjennom krigen.

Domstolenes tradisjonelle myndighet hadde bakgrunn i liberalismen, fortsatte Riisnæs. Det var slik i den gamle liberalistiske stat at individ og stat ble sett på som to autonome elementer i et dypt motsetningsforhold.³⁶⁶ Som en naturlig følge av denne tanken skulle den svake part få beskyttelse mot overmaktens urett, og dette forklarte hvorfor domstolen hadde fått den maktposisjonen den hadde. Men denne liberalistiske rettstradisjonen måtte NS bestemt avvise. Som begrunnelse påpekte Riisnæs at staten var et middel for folkefelleskapets skyld, til befordring av fellesskapets interesser. Han mente dermed også at rettsvernet først og fremst var knyttet til folket og ikke individet:

For sitt folks skyld, og ikke for sin egen skyld nyter han sitt rettsvern. Å yte ham dette vern blir derfor like meget lovgivningens og forvaltningens sak som domstolenes. Noe slikt motsetningsforhold mellom disse forskjellige ytringsformer for statsvirksomheten som den liberalistiske oppfatning forutsetter, kan derfor ikke erkjennes å bestå.³⁶⁷

En annen virkning av liberalismen, som justisministeren mente burde innskrenkes, var jurysystemet i lagmannsretten. Dette ”engelsk-importerte” system var opprinnelig innført av historisk-betingede grunner påstod han, men det hadde ingen relevans i samtidens rettssystem.³⁶⁸ Juryen som besto av legfolk, hadde hatt i oppgave å dømme i skyldspørsmål rundt en straffesak, og det uten samarbeid med fagdommere. Dette var en kunstig ordning, ifølge Riisnæs, med åpning for tilfeldige og uberegnelige avgjørelser: ”Og denne adgang hadde de demokratiske ledere forstått å innpasse i sitt eget kram. Ikke for intet var jurysystemet blitt et av demokratiets kjælebarn.”³⁶⁹ Dermed kom forordningen av 3.

---

³⁶⁴ Andenæs, Johs.: *Et liv blant paragrafer. Juridiske spørsmål slik jeg så dem*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1987: 170.

³⁶⁵ Andenæs, Johs.: *Det vanskelige oppgjøret*, Tanum-Norli, Oslo 1979: 34.

³⁶⁶ Riisnæs 1942: 43.

³⁶⁷ Ibid 44.

³⁶⁸ Ibid 47.

³⁶⁹ Ibid 48.

september 1941, hvor juryordningen ble avskaffet. Folkets ukyndige innblanding i rettsvesenet skulle elimineres.

Domstolenes uavhengighet var imidlertid heller ikke reell under demokratiet, hevdet Riisnæs i verket *Den nye rettsstat på nasjonalsosialistisk grunn* fra 1941. ”Det var ikke helt uten grunn at en mange ganger talte om klassesdomstoler,” forkynte han.³⁷⁰ Det samme synet kom til uttrykk i en artikkel i *Fritt Folk* 26. september 1942.³⁷¹ Her skyldte man på partiene og deres innflytelse som årsaken til at domstolenes autonomi var brutt. Etter NS’ fortolkning var de gamle domstolene ofte politisk påvirket. Høyesterettsdommernes handlinger i 1940 var i den sammenheng et bevis på dette, og i en artikkel i *Fritt Folk* 17. januar 1941 ble høyesterettsdommerne anklaget for å ha forsøkt å utgjøre et politisk kontrollorgan.³⁷² Bakgrunnen for påstanden var innblandingen i forordningene, som statsrådene hadde kommet med siden september 1940, samt forsøkene på å kontrollere rikskommissarens bestemmelser gjennom folkeretten. Det var ikke bare dommerne som hadde feiltolket myndigheten sin, men også det norske folk hadde vrangforestillinger om dette, hevdet skribenten. Til tross for at Grunnloven var taus på området, hadde dommerne gjennom sedvanerett bemyndiget seg lovprøvingsretten over de folkevalgtes beslutninger. Men denne særretten inneholdt ikke retten til alminnelig vetorett, slik som domstolene nå hadde forsøkt seg på:

En lov er aldri blitt forelagt Høiesterett til avgjørelse hvorvidt den er forfatningsmessig eller ikke; heller ikke har Høiesterett nogensinne ansett sig berettiget til på egen hånd å ta en vedtatt lov op til behandling og drøfte hvorvidt den stemmer med Grunnloven.³⁷³

Det var kun i en bestemt sak at høyesterett hadde makt til å avgjøre om en konkret lov var anvendelig i forhold til Grunnloven. Bare hvis loven stod i strid med Grunnlovens ånd, hadde de rett til å avvise den. Misbruket av en slik sedvanerett var derfor ikke annet enn ”et eksempel på at dommere som vil spille politikere som oftest glemmer rettsreglene til fordel for sine ajuriske sympatier.”³⁷⁴ *Fritt Folk*-skribenten konkluderte med at høyesterett i 1940 hadde forbrutt seg mot den alminnelige forfatningsrett, og dermed heller ikke hadde grunnlag for sine krav.

---

³⁷⁰ Riisnæs 1941: 13.

³⁷¹ ”Vidkun Quislings forslag til grunnlovsendring av 1935”, *Fritt Folk*, 26. september 1942.

³⁷² ”Høyesterett som politisk kontrollorgan”, *Fritt Folk*, 17. januar 1941.

³⁷³ *Ibid.*

³⁷⁴ *Ibid.*

Sammenfatning

NS var i utgangspunktet positive til statsmaktene slik de var etablert i konstitusjonen av 1814. Stortinget hadde opprinnelig vært en forsamling for hele folket og for landets interesser – og sto som vern mot den svenske kongemakten. Men med parlamentarismens gjennombrudd i 1884 mente partiet det ble åpnet for en ny statsskikk hvor maktbalansen ble brutt. Med partiene ble Stortinget et organ for splittede fraksjoner og klassekamp. Ifølge NS-propagandaen var også kongedømmet til å begynne med en god styreform. Med førerprinsippet som sitt nærmeste fundament hadde styreformen røtter til de dypeste livslover. Etter hvert gikk imidlertid utviklingen i feil retning, og monarkiene ble preget av holdningsløse konger som kun var opptatt av det formelle. Propagandaen var nådeløs når det gjaldt kong Haakons gjerninger både før og etter krigsutbruddet, og kongen ble anklaget for å ha dolket sitt folk i ryggen og ble med det erklært for landsfiende. Etter NS' fortolkning gikk det bedre etter loven av 5. februar 1942, hvor Quisling overtok myndigheten som etter Grunnloven tillå Storting og konge.

Når det gjaldt planene om nye statsinstitusjoner, lot imidlertid ikke disse seg realisere, bortsett fra det nye statspartiet (NS) og kulturtinget. Med loven av 12. mars 1942 var NS blitt et statsbærende parti, og sammensmeltingen av parti og stat var et faktum: Norge var blitt en ettpartistat. Men de realpolitiske forholdene utsatte opprettelsen av både Rikstinget og næringstinget.

Ifølge propagandaen fikk likevel domstolene beholde sin gamle stilling som et uavhengig organ. Men folkefelleskapet ville fra nå av bli en prioritert verdi framfor liberalismens tanke om individets behov for beskyttelse. Den nye (politiske) Folkedomstolen var et uttrykk for dette. Høyesterettsdommerne fikk tidlig merke endringene under nyordningen. Lovprøvingsretten falt bort, og jurysystemet ble avvirket. Dette var bare noen av endringene som var kommet på rettspleiens område, og ifølge propagandaen skulle man ikke utelukke flere.

VI Grunnloven i Nasjonal Samlings propaganda

De gamle statsmaktene og kirken hadde gjort seg skyldige i grunnlovsbrudd, ifølge NS-propagandaen. Etter NS' mening stod de selv på nasjonalt grunnlag og handlet i pakt med konstitusjonens opprinnelige form. Grunnlovspropagandaen ble delvis brukt av taktiske grunner for å oppnå historisk legitimitet. Men man må også anta at den bunnet i en ideologisk overbevisning om at dette var det riktige. NS ønsket å stå i en norsk politisk tradisjon og å knytte seg til grunnlovstradisjonen. Men Quisling og hans parti var paradoksalt nok også revolusjonære nasjonalsosialister.

Kapittelet tar for seg NS' grunnlovspropaganda; deres anklager mot sentrale statsinstitusjoner og partiets grunnlovsconservatisme. Til slutt vil jeg drøfte noen radikale og konservative elementer ved NS-politikken.

Grunnlovsbrudd

Propagandaen gikk hardt ut mot demokratiets statsinstitusjoner og hevdet disse var årsak til grunnlovsbrudd og statsforbrytelser. Et eksempel er Nygaardsvold-regjeringen, som etter NS' mening hadde begått lovovertrædelser lenge før krigen. Ifølge propagandaen hadde lederne i Arbeiderpartiet helt siden 1918 stått i ulovlig forbindelse med Sovjet-Russland og beviselig gjort seg skyldig i forræderi mot sitt eget land. Quisling uttalte i kringkastningen i juni 1940 at Nygaardsvold og "Tranmæl-klikken" hadde lurt arbeiderbevegelsen gjennom å forkynne klassehat og proletarrepublikk, "at det norske flagg ikke var *deres* flagg" og "at Norge ikke var *deres* fedreland."³⁷⁵ Da Arbeiderpartiet kom i regjering, fortsatte de forræderiet ved at de ødela forsvaret, ikke ivaretok nøytraliteten og førte landet ut i krig: "Det er landsforræderi i høyeste potens. Selv bragte de seg i sikkerhet. De flyktet og overlot folket i sin skjebne."³⁷⁶ På NS' riksmøte i august 1939 hadde Quisling understreket hva som var forsvarets kjerne etter Grunnloven, nemlig å verne om fedrelandet.³⁷⁷

Quisling understreket ved statsakten i 1942 at NS var den eneste lovlige statsmyndigheten i Norge. Han underbygde påstanden ved å hevde at de andre statsorganene var forfatningsstridige: "Dertil kommer den rømte marxist-regjering beviselig var en regjering av

---

³⁷⁵ Quisling, Vidkun: *Quisling har sagt – I*, I kommisjon hos J. M. Stenersens Forlag, Oslo 1940: 127.

³⁷⁶ Ibid 130.

³⁷⁷ Ibid 90.

landsforrædere, som på mer enn én måte hadde forbrutt seg mot rikets konstitusjon og lover.”³⁷⁸ Etter NS’ fortolkning hadde Nygaardsvold-regjeringen altså vært ulovlig. Argumentet skulle styrke legitimiteten til partiets gjerninger, både statskuppet i april 1940 og maktovertakelsen i februar 1942. Regjeringen Nygaardsvold var imidlertid diskreditert av NS allerede før krigen. I en erklæring til det norske folk i juli 1935 uttalte NS følgende om den nye arbeiderparti-regjeringen: ”Det er en maktovertakelse som er i avgjort strid med Norges konstitusjon og lover, og som letter veien for marxistiske fremstøt [...]”³⁷⁹ Ap-regjeringen som hadde sittet siden 1935, var aldri anerkjent av Quisling og hans parti som legitim.

Som jeg har vært inne på tidligere, mente partiet at også stortingsrepresentantene hadde gjort seg skyldige i grunnlovsbrudd. Ved å utpeke seg selv til stortingsmenn for fire år selv om de var valgt for tre, hadde de satt folkesuvereniteten til side og forsøkt å etablere diktatur, hevdet Quisling i *Fritt Folk* januar 1940.³⁸⁰ Sammen med de borgerlige politikerne hadde marxistene vært frekke nok ”til å sette grunnlovens klare bestemmelser ut av kraft og velge seg selv til stortingsmenn, og til og med kreve full godtgjørelse for dette selvbestaltede hverv.”³⁸¹ Ved statsakten understreket føreren igjen at Stortinget hadde gjort seg skyldig i lovbrudd ved å ha godtatt en forfatningsstridig regjering: ”Så vel storting som kongemakt hadde som følge derav, ved å ikke gripe inn, med ved å opprettholde og understøtte en sådan lovstridig regjering, gjort seg til medskyldige, og brutt med de grunnleggende prinsipper og rettsregler i Norges grunnlov.”³⁸² At Stortinget av 1940 var ulovlig, var et tungt argument og ble gjentatt en rekke ganger under krigen.

Påstanden om grunnlovsbrudd sto også sentralt i angrepet på kongen. Et poeng var at kongen etter Grunnloven velger sin regjering. Men i 1928 hadde kong Haakon valgt ”en rød regjering av notoriske landsforrædere,” hevdet Quisling i *Colosseum* mars 1941.³⁸³ Han hadde også godtatt Nygaardsvold-regjeringen i 1935, til tross for at Arbeiderpartiets landsforræderi var blitt bevist allerede i 1932.³⁸⁴ Som kulturminister Gulbrand Lunde uttrykte det, lot kongen seg viljeløst lede av strømmen og godtok enhver regjering som partipolitikerne ville ha,

---

³⁷⁸ Quisling 1944: 74.

³⁷⁹ Ekker m/fl. (red.) 2011: 35.

³⁸⁰ Quisling, Vidkun: *Quisling har sagt – II*, I kommisjon hos Gunnar Stenersens Forlag, Oslo 1941: 195.

³⁸¹ Ibid 195.

³⁸² Quisling 1944: 74.

³⁸³ Quisling 1942: 87.

³⁸⁴ Ibid 122-123.

”istedenfor som det i grunnloven heter: Kongen velger selv sitt råd.”³⁸⁵ Propagandaen forsøkte å ansvarliggjøre kongen for lovbruddene som var begått, samt å avskrive parlamentarismen som styringssystem.

Like rettsstridig var det at kongen ikke hadde grepet inn da Stortinget utvidet mandatet med ett år. I juni 1939 skrev Quisling følgende: ”Efter grunnloven og efter parlamentarisk statskikk blir *det da Kongemaktens plikt å gripe inn for å vareta folkets rettigheter*, og sørge for å la utskrive nye valg efter loven.”³⁸⁶ Som jeg tidligere har nevnt, mente NS at hadde kongen også hadde brutt med forfatningen da han oppholdt seg i utlandet mer en seks måneder av gangen uten Stortingets samtykke. I forklaringen til forhørsretten 7. august 1945 la Quisling igjen sterk vekt på at kong Haakon hadde mistet sin stilling allerede etter presidentskapets henstilling til kongen om å avgå 27. juni 1940: ”[...] for i Grunnlovens § 11 ligger indirekte at Kongen i det hele tatt ikke kan oppholde seg utenriks mot Stortingets ønske.”³⁸⁷ At Quisling her anerkjente Stortingets vilje, er et paradoks, all den tid han tidligere hadde avskrevet det som illegalt. Men av taktiske grunner tilpasset han sine argumenter til situasjonen.

Foruten konge, regjering og Storting hadde også kirken forbrutt seg mot Grunnloven, ifølge NS-propagandaen. Kirken var tidlig blitt en del av den norske motstandsbevegelsen og med Terbovens tordentale på Akershus Slott den 1. februar 1942 ble det varslet full strid. Da domsprost Arne Fjellbu ble avsatt av Quisling-regjeringen 19. februar 1942 protesterte fort landets biskoper med embetsnedleggelse, og de ble etter hvert etterfulgt av presteskapet. Regjeringen proklamerte da at biskopenes handlinger var rettsstridige og svarte med en rekke avskjedigelser. Fra sommeren 1942 opprettet presteopposisjonen en midlertidig kirkeledelse, og med dette hadde kirken brutt med staten.

NS reagerte med et kraftig propagandaangrep mot kirken. Quisling omtalte blant annet kirkeaksjonen som lovstridig og rent ukristelig.³⁸⁸ Det var freidig å tro at man kunne nedlegge sitt statsembete og samtidig fortsette med arbeidet de var skjenket av Gud, sa han i mars

---

³⁸⁵ Lunde 1942: 187.

³⁸⁶ Quisling 1940: 86.

³⁸⁷ Straffesak 1946: 614. Den 27. juni 1945 sendte Stortingets presidentskap en henstilling til konge og regjering om å avgå sine embeter. Henstillingen ble ikke tatt til følge.

³⁸⁸ Tale i Klingenberg kino 2. februar 1943. Kilde: Quisling 1944: 187.

1942.³⁸⁹ Med dette ville biskopene lage en folkekirke, ”men beholde kirkene, prestegårdene og sine gasjer. Er ikke dette gudsbespottelig?” spurte Quisling. Kirkens holdninger gjennom tiden hadde vært forbausende, mente han. De geistlige hadde blant annet uten betenkeligheter godtatt ”det grunnlovsstridige marxistiske riksstyret som var en samling av landsforrædere og erklærte ateister.”³⁹⁰ Føreren poengterte i april 1942 at NS lenge hadde vist tålmodighet på grensen av det forsvarlige, ”mot de geistlige embetsmenn som på det groveste har misbrukt sin stilling til politiske og statsfiendtlige aksjoner, og alvorlig skadet Norges nasjonale sak.”³⁹¹

Gulbrand Lunde henviste til Grunnlovens paragraf 16 for å gjøre det klart at det ikke var opp til geistligheten å fortolke lover eller bestemmelser fra regjeringen: ”«Kongen anordner all offentlig kirke- og gudstjeneste, alle møter og forsamlinger angående religionsaker». - «Kongen» er her regjeringen, hvis myndighet for kirkens vedkommende på det tidspunkt ble utøvd av kirkeministeren.”³⁹² Ifølge Lunde forsøkte biskopene å bestemme over statens lover og oppvige folket til opprør mot myndighetene. Etter Grunnloven var det imidlertid regjeringens oppgave å beskytte den evangelisk-lutherske religion ”mot falske profeter”, slik ministerpresidenten selv hadde uttrykt det.³⁹³

Grunnlovskonservatisme

Quisling og hans parti hadde et klart ønske om å bevare Grunnloven mer eller mindre slik den var blitt til på Eidsvoll i 1814. For å få restaurert den gamle forfatningen ville NS blant annet fjerne statspraksis som med tiden var kommet til. Motivene var ulike, men først og fremst skaffet det NS et viktig legitimitetsgrunnlag overfor tyskerne og den norske befolkningen. Grunnlovskonservatismen kan også ses på som et virkemiddel i den nasjonalistiske propagandaen. Partiet bygde på norsk historie og tradisjon og fremhevet Grunnloven som en viktig nasjonalverdi.

Loven om jødernes utestengelse fra riket ble gjeninnsatt i Grunnloven etter at partiet kom i regjeringsposisjon i februar 1942. Den gamle paragrafen ble gjort gjeldende fra 12. mars

---

³⁸⁹ Ibid 89.

³⁹⁰ Ibid 87.

³⁹¹ Ibid 95.

³⁹² Lunde 1943: 120.

³⁹³ Ibid 122.

samme år, og initiativtakeren skal ha vært justisminister Riisnæs.³⁹⁴ Ifølge historikeren Nils Johan Ringdal hadde han et ønske om å ”gjøre gjeninnføringen pietetsfull og verdig og ønsket å være tro mot Grunnlovens bokstav og opprettholde den opprinnelige tekst fra 1814.”³⁹⁵ Etter Nico Solbergs tolkning var ”jødeparagrafen” også uttrykk for et blodsprinsipp og Eidsvollsfedrenes svar på hvem som skulle være ”herrer i vårt hus.”³⁹⁶ Partiet ønsket med dette å oppnå historisk legitimitet for sine antisemittiske holdninger. I den forbindelse refererte Quisling til Eidsvollsverket i forklaringen til lagmannsretten 7. august 1945: ”Med hensyn til selve jødespørsmålet fører det for langt å gå inn på det her. Min prinsipielle innstilling for så vidt Norge angår, faller sammen med den hos riksforsamlingen på Eidsvoll.”³⁹⁷ Grunnlovstradisjonen ble her brukt som et historisk argument for å få jødene ut av landet.

NS’ grunnlovsfortolkning gikk også ut over lokaldemokratiet. Med den nye kommunalordningen av 21. desember 1940 fjernet NS det kommunale selvstyret som stammet fra formannskapslovene av 1837.³⁹⁸ I tråd med nasjonalsosialistisk ideologi måtte det folkevalgte kommunestyret vike for førerprinsippet. Fra nå av var det ordføreren - oppnevnt av innenriksdepartementet - som skulle sitte med makten. Quisling hentet igjen legitimitet fra Grunnloven i sin forklaring i august 1945:

Quisling: Det prinsipp vi innførte der er nøyaktig det samme prinsipp som er i regjeringen. Det ble så vidt jeg husker formulert nøyaktig etter Grunnlovens ord, og det er et gammelt norsk og nordisk prinsipp.

Lagmannen: Å – så den formulering av fører- og ansvarsprinsippet i kommunaloven er bygget på Grunnloven! Hvilken bestemmelse i Grunnloven?

Quisling: Om hvorledes Kongen treffer avgjørelsen for sine rådgivere. Det er nøyaktig samme formulering.

Lagmannen: Mønstret var tatt fra Grunnloven, så disse ordførerne som ble oppnevnt, skulle altså være småkonger, og etter samme prinsipp som Kongen ifølge Grunnloven treffer sin avgjørelse etter å ha hørt sine regjeringsmedlemmer, så skulle disse småkonger som ble satt inn, treffe sine avgjørelser etter å ha hørt formannskapets veiledning.

---

³⁹⁴ Den såkalte ”jødeparagrafen” var tatt ut av Grunnloven i 1851. Kilde: *Norges Statskalender for året 1942*.

³⁹⁵ Ringdal 2004: 105.

³⁹⁶ Solberg 1941: 308.

³⁹⁷ Straffesak 1946: 619.

³⁹⁸ Arkitekten bak kommuneforordningen var juristen Ole V. Hassel og iverksettelsen av forordningen var ledet av innenriksråd Thorleif Dahl.

*Quisling: Ja.*³⁹⁹

Lokaldemokratiet hadde vært et resultat av 1814-grunnloven, men var ikke innført i den. Men siden førerprinsippet lå innfelt i Grunnloven, var det helt i pakt med denne å avskaffe lokaldemokratiet, slik partiet så det.

Også nyordningen av foreningslivet hadde foregått i lovlige former og var verken i strid eller i berøring med forfatningens bestemmelser, mente Quisling.⁴⁰⁰ Førerprinsippet var hentet fra Grunnloven direkte og var til og med nedfelt som statens øverste styringsprinsipp, som "[...] (statsrådets forhandlinger under Kongens avgjørelse)."⁴⁰¹ Når det gjaldt bondepolitikken var det et viktig poeng at odelsretten (paragraf 107) skulle opprettholdes, akkurat som konstitusjonen påla.⁴⁰²

NS ønsket videre en korporativ samfunnsordning og mente fag- og interesserepresentasjon var i samsvar med Stortingets opprinnelige sammensetning. Fagstyret sto dessuten i klar kontrast til partistyret som ikke bare var i strid med Grunnloven, men som også var roten til all elendighet. I virkeligheten var det fagstyre folket ønsket, noe dannelsen av fagforeninger hadde vært et uttrykk for. Quisling hadde følgende å bemerke 7. august 1945:

Idet jeg for øvrig henviser til nærmere redegjørelse av 21. 6. 1945 og til at det ikke var vår hensikt at det faglige rikstinget skulle erstatte Stortinget, vil jeg bemerke at det i og for seg ikke er i strid med Grunnlovens prinsipp at folkerepresentasjonen bygger på yrkesrepresentasjon og ikke på partirepresentasjon. Tvert imot således var riksforsamlingen på Eidsvoll organisert, og i flere henseender var det også riksforsamlingens hensikt i Grunnloven. Partier derimot ikke. Det er også strengt tatt mulig å innpasse en yrkesrepresentasjon innenfor Grunnlovens ordlyd.⁴⁰³

Her tilpasset Quisling igjen argumentasjonen til det ideologiske resonnementet. Han hadde rett i at riksforsamlingen på Eidsvoll hadde vært sammensatt etter en type standsrepresentasjon. Grunnlovens valgordning bygde derimot på individuelle rettigheter knyttet til eiendom.

---

³⁹⁹ Straffesak 1946: 104.

⁴⁰⁰ Ibid 587-588.

⁴⁰¹ Ibid 618.

⁴⁰² Riisnæs 1942: 74.

⁴⁰³ Straffesak 1946: 618.

Grunnloven ble også brukt som legitimeringsgrunnlag for partiets statsgjerninger under krigen. Blant annet kom dette fram i Quislings redegjørelser sommeren og høsten 1945, da han sto tiltalt for å ha endret statsforfatningen på ulovlig vis.⁴⁰⁴ I juni 1945 insisterte han på at begge regjeringsdannelsene, kuppet i april 1940 og statsakten i februar 1942, hadde skjedd i pakt med konstitusjonen: ”Hele ordningen bygget således på Grunnloven og betegnet ikke noe egentlig brudd med forfatningen [...]”.⁴⁰⁵ Regjeringskuppet 9. april 1940 ble forklart som en nødsforanstaltning da Oslo var blitt forlatt av statsmaktene. Quisling hadde vist til konstitusjonen allerede 12. april 1940: ”I henhold til grunnlovens paragraf 41 har den nasjonale regjering inntil videre overtatt rikets styre. Oslo, 12.-4. 1940. Vidkun Quisling, regjeringssjef.”⁴⁰⁶ Grunnlovsparagraf 41 ga landets statsminister myndighet til å overta rikets styre hvis både konge og kronprins var ute av stand til å regjere. Quisling lukket dermed øynene for at kongen og kronprinsen på dette tidspunktet fortsatt befant seg i landet og sto i spissen for den norske militære motstanden.

Hva gjaldt regjeringsdannelsen 1. februar 1942, hadde denne etter Quislings mening skjedd gjennom en norsk statsakt og hadde vært et skritt i retning av norsk frihet og selvstendighet, ifølge Quisling 25. september 1942 bygget også denne på Grunnloven:

Da også grunnloven og det gamle lovverk består, betegner den nye statsordning ikke noe brudd med fortiden og landets tradisjoner. Tross all revolusjonerende omveltning, er bevart en organisk sammenheng med den gamle forfatning og i særdeleshet med Eidsvollsforfatningen i dens opprinnelige, av parlamentarismen ikke forkvaklede skikkelse.⁴⁰⁷

NS hadde en plan og et ønske om å gjenreise nasjonen i nasjonalsosialismens bilde. Bevegelsen hevdet å bygge på norsk kultur og norsk rettstradisjon, hvor Grunnloven utgjorde en viktig brikke. I *Nasjonal Samling og lovverket* uttrykte Riisnæs at landets nye statsrett ville stå på ”Grunnlovens ærverdige og tradisjonsrike fundament,” og at dette byggverket skulle være ”i pakt med «Konstitusjonens ånd og prinsipper» (Grunnlovens § 112)”, og det i mye større grad enn det gamle statssystemet. Han fortsatte: ”I flere enn én henseende vil det nok få betydning at den 17. mai er såvel vår gamle grunnlovs som Nasjonal Samlings

---

⁴⁰⁴ Ett av tiltalepunktene mot Quisling etter krigen gjaldt straffelovens § 98 som satte straff for den som søkte å bevirke eller medvirke til at rikets statsforfatning ble forandret ved ulovlige midler.

⁴⁰⁵ Straffesak 1946: 587.

⁴⁰⁶ Proklamasjon i Aftenpostens aftennummer. Kilde: Ibid 507.

⁴⁰⁷ Quisling 1944: 129.

stiftelsesdag.”⁴⁰⁸ NS fremstilte seg altså som forvaltere av den norske grunnlovstradisjonen. Partiets misjon var å gjenopprette grunnlovsånden fra 1814 og fullføre frigjøringsverket.

Revolusjon eller restaurasjon?

Vi finner både konservative og radikale elementer ved NS-politikken. Partiet ønsket for eksempel ikke å kvitte seg med de gamle statsinstitusjonene, men ville gi dem et nytt innhold som sto i samsvar med den nasjonalsosialistiske ideologien. Rent konstitusjonelt ble verken kongedømmet, Stortinget eller domstolene opphevet under krigen.

Det er samtidig usikkert om Quisling ønsket å beholde monarkiet slik vi kjenner det. Var planen at føreren skulle innta kongens plass, eller ville man innsette en kongelig gallionsfigur? Om den gamle statsinstitusjonen ville bestå, blir avhengig av svaret. Den sistnevnte modellen ble for eksempel benyttet i Italia under Mussolinis styre (1922-43). Her beholdt man kongen, Viktor Emanuel III, mens makten lå hos den fascistiske diktatoren. Men dersom NS forkastet det norske kongedømmet og i stedet gikk for en tysk modell (fører-nasjon uten konge), ville dette ha vært et brudd med Eidsvollsgrunnloven. Det nasjonalsosialistiske førerprinsippet ville ha brutt med kongemaktens opprinnelige myndighet fordi denne var begrenset av maktbalansesystemet. De svensk-norske unionskongene på 1800-tallet hadde aldri den maktfyllden som føreren i det nye Norge ville fått. Quisling ga imidlertid uttrykk for at denne maktkonsentrasjonen kun var midlertidig og at han ville fratse så fort de rette forholdene kom på plass. Jeg antar likevel at det er større sannsynlighet for at det motsatte ville ha skjedd.

I tillegg understreket Quisling at en politisk nasjonalforsamling skulle innkalles når krigen opphørte. At det ikke var snakk om en demokratisk valgt forsamling i ordets tradisjonelle forstand, er innlysende. Men etter Quislings fortolkning var hans statsmodell mer demokratisk enn den gamle ordningen under parlamentarismen og derfor også mer i overensstemmelse med Eidsvollsgrunnlovens ånd.

Videre ville partiet revolusjonere det norske statssystemet. Ved innføringen av NS som landets statsbærende parti kom det inn et nytt element som brøt med alle tradisjonssammenhenger. Quislings ettpartistat ville på ingen måte vært forenlig med den

---

⁴⁰⁸ Riisnæs 1942: 74-75.

liberaldemokratiske grunnlovstradisjonen. Gjennom Quislings fortolkning var det likevel ingen motsetning ved at NS-regimet både var konstitusjonelt og revolusjonært. Til sitt forsvar da krigen var over, hevdet Quisling at det var Terboven som hadde opphevet partiene, og at NS var et lovlig norsk parti som etter forholdene måtte ta ledelsen da de gamle organene brøt sammen. Men at Quisling hadde innført en ettpartistat, var ikke til å komme unna.

Sammenfatning

NS-propagandaen anklaget kirken og de gamle statsmaktene for grunnlovsbrudd og for forræderi mot sitt eget land. NS derimot ville gjenopprette Grunnloven slik den var blitt til i 1814. Blant annet gjeninnførte man den gamle ”jødeparagrafen” og innsatte førerprinsippet både statlig og lokalt. Partiet mente også å ha legitimitet fra Grunnloven for sin korporative samfunnsordning. I tillegg hadde regjeringsskuppet i 1940 og regjeringsdannelsen i 1942 hatt et godt grunnlag i konstitusjonen. Propagandaen knyttet til Grunnloven ble altså et viktig virkemiddel for NS og motivet kan ha vært å oppnå historisk legitimitet. Ofte tilpasset propagandistene argumentene sine til det ideologiske budskapet, uten å ta hensyn til om det stemte med virkeligheten. På den ene siden gikk Nasjonal Samling inn for å restaurere Grunnloven til sin opprinnelige form. På den andre siden gikk de inn for å revolusjonere den og gi den et nytt innhold. Partiet ville beholde det som passet med det nasjonalsosialistiske bildet og ta bort det som ikke passet inn. De hadde heller ingen vanskeligheter med å innføre helt nye statstradisjoner, og dette gjorde de også da de skapte ettpartistaten.

VII Sammendrag og konklusjon

Sammendrag

Nasjonal Samling var et nasjonalsosialistisk parti med visjon om en nasjonal gjenreisning. Ifølge Quisling var NS en bevegelse som hadde til oppgave å gå til kamp mot onde samfunnskrefter som materialismen, marxismen, liberal-kapitalismen og jødedommen. Parlamentarismen og partivesenet skulle bekjempes og NS skulle skape en korporativ samfunnsmodell med nye verdier basert på førerstyre og folkefellesskap. Med en handlekraftig riksregjering skulle partiet få slutt på partiregjering og klassesplid og få landet ut av krisen. Quislings nasjonalistiske elitebevegelse hadde en historisk oppgave som pekte langt ut over den vanlige levebrødspolitikken. Propagandaen forkynte om fortidens storhet, nåtidens forfall og om en ny storhet i fremtiden under NS' lederskap.

Gjennom NS-propagandaens fortolkning var liberalismens frihetsideer en pestsykdom for samfunnet. Blant annet kritiserte Gunnar Næss liberalismen for å være autoritetsfiendtlig og for å fremdyrke egoistiske krefter. Han mente at liberalistene ville frigjøre individene og med det fjerne verdiene. Konsekvensene var marxisme, klassekamp og til slutt verdenskrisen de nå var inne i. Sverre Riisnæs anklaget liberalistene for å dyrke individet og intellektet, uten å ta hensyn til rasen, folket og nasjonen. Ifølge ham dyrket nasjonalsosialistene *folkefellesskapet* som betydde at fellesskapet var viktigere enn enkeltindividets særinteresser. Menneskerettighetene var derfor også av underordnet verdi.

Kritikken fra Gulbrand Lunde gikk ut på at liberalismen hadde ødelagt kulturen og den særnorske håndverkstradisjonen. Da næringsfriheten fikk råde, måtte kvalitetsprinsippet vike for kvantitet og konkurranse. Quisling hevdet at det var jødene som stod bak den franske revolusjonen, fordi liberalismens frihetsideologi hadde åpnet jødenes vei til makten. Da ”jødeparagrafen” ble opphevet i 1851, startet innvandring av jøder til landet og dermed fordervelsen av den nordiske rase. NS-propagandaen forkynte at liberalismen og demokratiet nå var dødende ideologier.

Gjennom NS' fortolkning var demokratiet en skadelig styreform. Gunnar Næss mente at demokratiet hadde vist sine svakheter helt siden antikkens dager. Historiens utvikling kunne påvise at flertallsstyre ble fulgt av undergang, og Athens forfallsberetning var et godt

eksempel på dette. Propagandistene hentet også inspirasjon fra de gamle filosofene. Antidemokratiske og elitistiske tenkere, som blant annet Platon, Sokrates og Friedrich Nietzsche, ble flittig brukt som propagandastoff.

Sverre Riisnæs påpekte i sin propaganda at begrepet *folkevilje* var en falsk og mystisk forestilling som demokratene hadde skapt. Oppsplittingen i klasser og grupper hadde vært et tegn på at det ikke fantes noen felles bevissthet. Men dersom en folkevilje skulle eksistere, kunne ikke NS godkjenne beslutninger som flertallet tok. Majoritetens bestemmelser var nemlig tilfeldige og upålitelige. Videre nytolket Quisling folkevilje-uttrykket og knyttet det til begrepet *livsvilje*. Føreren legitimerte partiets maktposisjon etter statsakten i 1942 ved å hevde at NS var en redningsbevegelse som var forbundet med nasjonens livsvilje. Videre dro han konklusjonen at NS representerte nasjonens livsvilje og dermed også folkeviljen. Folkets vilje var derav en ideell, psykologisk størrelse som NS representerte. Partiet påberopte seg et monopol på sannheten og om de var i flertall eller mindretall, var derfor uvesentlig. Quisling identifiserte – ikke ubeskjeden – egne ideer med en opphøyd sannhet om nasjonen og folkets vilje.

NS-propagandaen framholdt flere grunner til at folkestyre ikke holdt mål. Osmund Thorsnæs mente for eksempel at majoritetens ønsker ikke var det samme som *den offentlige mening*, og at et folkevalg i beste fall bare ga uttrykk for en stemning. I krisesituasjoner var det dessuten fare for *massepsykose*, mente Bjarne Steff. Man måtte passe seg for massens følelsesmessige instinkter.

Ifølge propagandaen hadde folkets glemsel over historiens ærefulle fortid fått sin straffedom i katastrofen den 9. april. Propagandistene minnet om nasjonens historie, om nød og forfall under dansketiden og om de norrøne kreftene bakom fjell og daler. Ifølge Nico Solberg ble det kollektive minnet om landets gamle storhetstid aldri glemt, og langsomt ble nasjonalfølelsen vekket til live gjennom diktning og eventyr. Til slutt reiste folket seg og viste sin kraft gjennom frigjøringsverket i 1814.

For Quisling og hans parti var grunnlovsverket en ærefull bragd og Eidsvollsfedrene store nasjonale forbilder. Under ledelse av landets mest evnerike menn, hadde folket skapt en konstitusjon. Det var selve rasens geni som hadde vist seg. Propagandaen var også opptatt av å vise parallellen mellom frigjøringsverket i 1814 og skjebneåret 1940. Begivenhetsårene

hadde oppstått i etterkant av en lang forfallstid. Begge bar bud om en ny tidsalder og frembrakte ideer i samsvar med tidens krav. I likhet med Eidsvollsfedrene, hadde Quisling og hans bevegelse vist ansvar og handlekraft til nasjonens beste. Dog var Quisling blitt misforstått og anklaget for forræderi, akkurat som danskeprinsen i 1814. Vidkun Quisling mente det gikk en rød tråd gjennom nasjonens historie som uttrykte nasjonens ønske om frihet og selvstendighet og som kom til uttrykk i 1814-verket og 1905. Året 1940 var et historisk skjebneår da NS skulle fullføre frigjøringsverket som Eidsvollsfedrene hadde startet.

Hallvard Tveiten sammenlignet Grunnlovens forvaltere med Henrik Ibsens kjerneløse Peer Gynt-skikkelse. Politikken som var ført etter 1814 ble kalt for ”ikke-handlinger” og var et bevis på at landet hadde manglet førere. Ikke engang Johan Sverdrup hadde vist seg høvdingstolen verdig. Ola Nordmanns politikk var i det hele tatt preget av innrømmelser og forsømmelser til hele nasjonens skam og var symptomatisk for tiden helt frem til 1940. Hjalmar Høyem og Carl-Martin Kramer gjorde imidlertid unntak for perioden 1814-1884. Embetsmannsstyrets tid ble beskrevet som en stolt periode i nasjonens historie og som en god tid for kulturlivet.

Etter parlamentarismens gjennombrudd i 1884 gikk det mot ytterligere forfall. Fra da av gikk makten over til partiene, som ”kokte suppe” på velgernes ønsker. Landet åpnet for fremmed infiltrasjon, og den nasjonale ledelsen ble borte. Med parlamentarismen var konstitusjonens prinsipper brutt. Etter forsøket på frigjøring i 1905 gikk landet inn i en dypere forfallstid enn noen gang før. Halvard Tveiten mente vi gikk inn i en tid preget av politisk borgerkrig. Det var partihensyn, individualisme og nasjonal splittelse som skulle prege tiden frem til krisen i 1940. Ifølge Quisling hadde 1905 vært et nasjonalt selvbedrag. Folket trodde på frihet og lykke, men i stedet oppsto en sjelelig tomhet. Landet gikk inn i et nytt avhengighetsforhold - med Englands ”kvelende innflytelse” over seg.

I henhold til Carl-Martin Kramers og Herman Harris Aalls fortolkning hadde fører-, fag- og kvalitetsstyre grunnlag i 1814-grunnloven. Dette kom blant annet til uttrykk gjennom valgordningen og grunnlovsprinsippene som Eidsvollsfedrene hadde knesatt. Gjennom NS’ fortolkning var NS-styret derfor mer i pakt med Grunnloven enn den parlamentariske styreform.

Stortinget hadde fått en sentral posisjon i Grunnloven, til tross for grunntanken om maktfordeling. Utover på 1800-tallet ønsket politikerne å styrke Stortinget ytterligere fordi det kom til å representere norske interesser, mens unionskongen ble identifisert med Sverige. Ifølge Sverre Riisnæs var dette bakgrunnen for parlamentarismens gjennombrudd i 1884. Men virkningen av Stortingets nye maktposisjon viste seg å være fatal. Med partiene på Stortinget ble selve grunnlaget for folkestyret borte. Politikken ble preget av partifraksjoner og klassekamp.

Quisling anerkjente ikke Stortinget av 1940 fordi det hadde utvidet mandatet sitt fra tre til fire år. Til å begynne med ønsket NS å bevare Stortinget, men supplere det med et nytt korporativt organ, kalt Riksting. Etter valgnederlaget i 1936 ble dette endret og partiet gikk inn for å avskaffe den demokratiske statsinstitusjonen. Quislings plan om å få partiet inn på Stortinget i 1936 hadde mislyktes og taktikken måtte endres.

Ved statsakten 1. februar 1942 ble Quisling ministerpresident og leder for en ren NS-regjering. Gjennom lov av 5. februar 1942 gikk makten som tillå Storting og konge etter Grunnloven over til ministerpresidenten. Lovens paragraf tre gav statslederen myndighet til sette Grunnlovens bestemmelser til side. I Eidsivating Lagmannsrett forsvarte Quisling den nye ordningen ved å hevde at det påtenkte Rikstinget var ment som en overgang til et vanlig Storting. Han forklarte også at et fremtidig stortingsvalg skulle skje på bakgrunn av lister og ikke partier, og var således mer i samsvar med Grunnloven.

Med loven av 12. mars 1942 ble NS landets statsbærende parti, fast forbundet med staten. Med dette etablerte NS en ettpartistat. Partiet kom inn som en ny statsmakt under ledelse av føreren, og staten ble et redskap i arbeidet med å nyordne landet. NS-ideologien skulle gjennomsyre stat og samfunn fra topp til bunn. Fra denne tid av skulle Quislings parti være et eksklusivt eliteorgan for vordende ledere.

Det påtenkte Rikstinget skulle opprinnelig være et korporativt organ, men fikk en annen utforming fra forsommeren 1942. Det nye Rikstinget skulle i stedet være en politisk forsamling med utgangspunkt i førertinget. Ifølge Quisling skulle Rikstinget være en representativ forsamling av rådgivende, orienterende og eventuelt bekreftende natur. Næringstinget og kulturtinget skulle dermed ikke lenger utgjøre Rikstingets kamre, men være rådgivende fagorganer for sine departementer. Kulturtinget ble opprettet på partiets 8.

riksmøte og fikk kun en seremoniell betydning. Rikstinget og næringstinget lot seg imidlertid ikke realisere.

Kongedømmets opprinnelse lå i flokklederens føreregenskaper. Gjennom Gunnar Næss' fortolkning var alle konger essensielle førere. Etter hvert kom kongene på tronen gjennom arv og tradisjon, og de mistet sine føreregenskaper. Det var en livslov at kun det sterke bestod og at styrke og moral hang sammen. Bare et sterkt og levedyktig kongedømme hadde den moralske rett på makt. Næss mente at kongedømmet representerte en høy sosial standard og gav uttrykk for et effektivt styreprinsipp.

Kong Haakon 7. fikk nådeløs kritikk fra NS-propagandaen. Kongen hadde rømt landet, sviktet sitt folk og dermed blitt en landsfiende. Quisling hevdet at kong Haakon var Englands hemmelige agent, og at han hadde mistet retten på Norges trone ved å oppholde seg i utlandet mer enn seks måneder av gangen. Dessuten hadde kongen hatt en plikt til å være i Norge da landet kom i en nødsituasjon. Ved å oppfordre til terror i hjemlandet hadde eksmyndighetene, med kongen i spissen, vært umoralske forbrytere. De hadde vist feighet og handlingslammelse ved krigsutbruddet og dermed avslørt sin manglende nasjonalfølelse.

NS-propagandaen understreket at domstolenes uavhengighet skulle bestå. I stedet supplerte man rettsvesenet med en politisk domstol, kalt Folkedomstolen. Denne ble etablert ved norsk lov 5. mars 1942 og stammet fra Terbovens forordning av 25. september 1940. Den nye institusjonen skulle verne staten og folket mot samfunnsfiender. I 1940 mistet høyesterettsdommerne lovprøvingsretten og la av den grunn ned sine embeter. Riisnæs innsatte nye dommere, de fleste medlemmer av NS. Gjennom NS' fortolkning var rettsvernet til for fellesskapets skyld. I tillegg ble det demokratiske innslaget i rettsvesenet borte da juryordningen ble avskaffet 3. september 1941. Propagandaen anklaget domstolene for å ha vært politisk motiverte.

Etter NS' fortolkning var Nygaardsvold-regjeringen, Stortinget, kongemakten og kirken skyldige i grunnlovsbrudd. NS derimot, fremstilte seg som et konservativt parti med ønske om å gjenopprette Grunnloven til dens opprinnelige form. Quisling legitimerte også regjeringkuppet i 1940 og regjeringdannelsen i 1942 ut fra 1814-grunnloven.

Vi finner både konservative og radikale elementer i NS-politikken. Et eksempel er at partiet ville beholde statsinstitusjonene fra 1814, men gi dem et nytt innhold i samsvar med nasjonalsosialismen. Om Quisling gjennom sin førerstilling skulle innta kongens plass, avskaffe monarkiet eller innsette en kongelig gallionsfigur, vil forbli usikkert. Når det gjaldt nasjonalforsamlingen, skulle denne være mer i samsvar med nasjonalsosialismen og innenfor rammen av en ettpartistat. Demokratiske elementer skulle bort til fordel for fag-, elite- å førerstyre. Gjennom NS' fortolkning ville den nye ordningen være mer i samsvar med Grunnloven enn det parlamentariske system.

Da NS ble omdannet til et statsbærende parti, brøt de radikalt med grunnlovstradisjonen. Men at partiet både var konstitusjonelt forankret og revolusjonært, ble ikke sett på som et problem så lenge det hele passet inn i det ideologiske bildet. NS satte ideene først, argumentene måtte tilpasses deretter. I hele argumentasjonen kan man finne blanding av nasjonalsosialistiske ideer og mer tradisjonell konservativ nasjonalisme. NS prøvde med andre ord å forene en totalitær ideologi av europeisk opphav med en nasjonalistisk fortolkning av norsk historie.

Konklusjon

Offisielt var NS en enhetlig bevegelse styrt etter førerprinsippet. Ideologiske uenigheter er derfor vanskelig å oppdage i propagandaen. Vi vet likevel at det forekom både kritikk og uenighet innad i partiet, noe historikeren Øystein Sørensen har belyst.⁴⁰⁹ Når det gjelder personene jeg har referert til, mener jeg likevel at utsagn fra Vidkun Quisling, Gulbrand Lunde, Rolf Jørgen Fuglesang og Sverre Riisnæs må kunne gis større autoritet enn det som kom fra personer lengre ned i partihierarkiet. Innholdet i den offisielle propagandaen må også vektes ut i fra hvem som sa hva, men jeg vil anta at partiets historieforståelse var et lite kontroversielt tema innad i NS, for jeg har ikke funnet eksempler på store blokkdannelser i dette henseende.

Men undersøkelsen tyder på at grunnlovstradisjonen var en viktig del av NS-propagandaen. Etter NS' fortolkning var Grunnlovens opprinnelige mening blitt uthulet. Partiet fordømte det parlamentariske gjennombruddet i 1884 og demokratiseringsprosessen som fulgte. Grunnlovens virkningshistorie var med andre ord en lang forfallshistorie som nådde sitt bunnpunkt med katastrofen 9. april 1940. Med sin egendefinerte tolkning ville NS

---

⁴⁰⁹ Sørensen 1989.

gjenopprette Grunnlovens ånd og fullføre frigjøringsverket som Eidsvollsfedrene hadde startet i 1814.

Nasjonal Samling fastholdt grunnlovsforankringen samtidig som de forkastet en rekke demokratiske grunnverdier. Sammen med sin ukonvensjonelle grunnlovsfortolkning innførte de også ettpartistaten - en ny tradisjon i norsk historie. Ut fra dette perspektivet er det nærliggende å tolke støtten til Eidsvollsgrunnloven som et vikarierende motiv for de nasjonalsosialistiske ideene. Likevel er det grunnlag for å hevde at NS hadde en selvstendig fortolkningshorisont med linjer tilbake til en norsk politisk tradisjon. Spørsmål som fortsatt står åpne, er om den nasjonalsosialistiske ideologien var et redskap for partiets nasjonalistiske ideer eller om nasjonalismen og 1814-tradisjonen var et redskap i en større nasjonalsosialistisk visjon. Om NS oppfattet dette som motsetninger, er heller ikke opplagt. Men mye tyder på at partiet følte seg bundet til en norsk nasjonal tradisjon.

NS var en nasjonalistisk bevegelse som dyrket nasjonal historie og tradisjon. Partiet ville derfor ”gjenskape” og gjeninnføre nasjonale idealer som var gått tapt. I den sammenheng var også Grunnlovsverket en inspirasjonskilde og et viktig symbol på nasjonens gjenfødelse. Gjennom dette var NS på den ene siden bundet til historien, den norsk kulturelle folkegruppen og frigjøringsmisjonen til Eidsvollsfedrene. På den andre siden var partiet knyttet til det totalitære og en del av en europeisk strømning. Som nasjonalister kunne imidlertid ikke NS forkaste hele Grunnloven. I stedet fjernet man de mest tydelige liberal-demokratiske trekkene ved den og erstattet dem med førerstyret og ettpartistat. Dermed ser vi kanskje kimen til en nasjonalsosialistisk styring av Norge – et diktatur som også skulle inneholde konservative elementer fra 1800-tallets Grunnlov.

VIII Kilder og litteratur

Trykte kilder

- Barr, K. (1945): *Arthur Christensen*, Københavns universitet.
- Dahl, Th. (1942): "Forfatning og forvaltning", i Th. Dahl m/fl. *Norges nyreisning*, Gunnar Stenersens forlag, Oslo.
- Fuglesang, Rolf Jørgen (1944): "Rasehygiene og sosialpolitikk", i Jan-Erik Ebbestad Hansen (red.) (2001), *Norsk tro og tanke*, bind 3, Universitetsforlaget, Oslo.
- Hasle, G. (1944): "Norges kommende statsforfatning", i *Det nye Norge* (del tre), utgitt av Nasjonal Samlings Propaganda-avdeling i kommisjon hos Blix Forlag, Oslo.
- "Innledning" til program for Nasjonal Samling (1934), gjengitt i Einar Syvertsen (1982), *Også dette bør være sagt. Supplement til okkupasjonshistorien*, bind IV, A/S Historisk Forlag, Oslo.
- Platon (2004): *Platons samlede verker*, bind 4, Vidarforlagets kulturbibliotek, Oslo.
- Kramer, Carl-Martin (1941): *Grunnlovens ånd*, utgitt av Rikspropagandaledelsen, Oslo.
- Lunde, Gulbrand (1943): *Kampen for Norge III. Foredrag og artikler 1942*, I kommisjon: Centralforlaget, Oslo.
- Lunde, Gulbrand (1942): *Kampen for Norge II. Foredrag og artikler 1940-1941*, Kommisjon hos Gunnar Stenersens Forlag, Oslo.
- *Norges Statskalender* (1940-1945), Aschehoug & Co, Oslo.
- *Norsk Lovtidende* (1942), 1. avdeling, Grøndahl & Søns boktrykkeri, Oslo.
- Næss, Gunnar (1944): *De politiske ideene. En historisk skisse*, NS opplæringsavdeling, Oslo.
- Næss, Gunnar (1943): *Kamp og reisning*, NS Opplæringsavdeling, Oslo.
- "Program for Nasjonal Samling" (1934), gjengitt i Einar Syvertsen (1982), *Også dette bør være sagt. Supplement til okkupasjonshistorien*, bind IV, A/S Historisk Forlag, Oslo.
- Quisling, Vidkun (1945): "Ved terskelen til det avgjørende år", tale 1. januar 1945, Nasjonal Samlings rikstrykkeri.

- Quisling, Vidkun (1944): *Quisling har sagt – IV. Mot nytt land*, I kommisjon hos Blix Forlag, Oslo.
- Quisling, Vidkun (1942): *For Norges frihet og selvstendighet*, I kommisjon hos Gunnar Stenersens Forlag, Oslo.
- Quisling, Vidkun (1941): *Quisling har sagt – II*, I kommisjon hos Gunnar Stenersens Forlag, Oslo.
- Quisling, Vidkun (1940): *Quisling har sagt – I*, I kommisjon hos J. M. Stenersens Forlag, Oslo.
- Quisling, Vidkun (1933): ”Foredrag i Schøyenlunden 2. 7. 1933” (ms.fol.3920) Nasjonalbiblioteket, håndskriftsamlingen.
- Riisnæs, Sverre (1941): *Den nye rettsstat på nasjonalsosialistisk grunn*, Nasjonal Samlings Rikstrykkeri, Oslo.
- Riisnæs, Sverre (1942): *Nasjonal Samling og lovverket*, Gunnar Stenersen forlag, Oslo.
- Riisnæs, Sverre (1942/43): *Nasjonalsosialistens livssyn. Vårt grunnlag og vår pakt med naturlovene*, Kamban, Oslo.
- Solberg, Nico (1941): ”Vern om og atterreisning av de norrøne livsverdier”, i *Det nye Norge* (del en), utgitt av Nasjonal Samlings Propaganda-avdeling i kommisjon hos Blix Forlag, Oslo.
- *Straffesak mot Vidkun Abraham Lauritz Jonssøn Quisling* (1946), Eidsivating lagstols landssvikavdeling, Oslo.
- Tveiten, Hallvard (1943): *Studieplan i emnet det nasjonale og historiske grunnlag for NS*, NS Opplæringsavdeling, Oslo.
- Tveiten, Hallvard (1943): *Plan for NS studeringer*, NS opplæringsavdeling, Oslo.
- Östrem, Sigurd (1942): *Rettskildenes teori og forhold til det praktiske rettsliv*, Universitetets studentkontor, Oslo.
- Østrup, Johannes m/fl. (1919): *Gyldendals illustrerende verdenshistorie*, bind 1, Nordisk forlag, København.
- Aall, Herman Harris (1941): *Norges politiske nyreisning*, i kommisjon hos J. M. Stenersens forlag, Oslo.

Aviser og tidsskrifter

- Aftenposten: 1947 og 1948.

- Fritt Folk: 1936-1945.
- NS Månedshefte: 1941-1945.

Litteratur

- Andenæs, Johs. (1998): *Statsforfatningen i Norge*, (8. utg.), Universitetsforlaget, Oslo.
- Andenæs, Johs. (1987): *Et liv blant paragrafer. Juridiske spørsmål slik jeg så dem*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Andenæs, Johs. (1979): *Det vanskelige oppgjøret*, Tanum-Norli, Oslo.
- Borge, Baard H. (1992): *NS og makten. En studie av den norske førerstaten 1940-1945*, hovedoppgave i sammenliknende politikk, Universitetet i Bergen.
- Borgersrud, Lars (2010): *Årstall og holdepunkter i Norgeshistorien*, Spartacus Forlag, Oslo.
- Bruknapp, Dag Olav (1976): "Ideene splitter partiet", i Rolf Danielsen og Stein Ugelvik Larsen, *Fra idé til dom. Noen trekk fra utviklingen av Nasjonal Samling*, Universitetsforlaget, Bergen.
- Castberg, Frede (1974): *Rett og revolusjon i Norge*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Corell, Synne (2010): *Krigens ettertid. Okkupasjonshistorien i norske historiebøker*, Scandinavian Academic Press, Oslo.
- Dahl, Hans Fredrik, Hagtvatn, Bernt og Hjeltnes, Guri (2009): *Den norske nasjonalsosialismen. Nasjonal samling 1933-1945 i tekst og bilder*, Pax Forlag, Oslo.
- Dahl, Hans Fredrik (1999): "Quisling-rollen i komparativt perspektiv", i Stein Ugelvik Larsen (red.), *I krigens kjølevann*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Dahl, Hans Fredrik m/fl. (red.) (1995): *Norsk krigsleksikon 1940-1945*, J. W. Cappelens Forlag, Oslo.
- Dahl, Hans Fredrik (1992): *Vidkun Quisling. En fører for fall*, Aschehoug, Oslo.
- Dahl, Hans Fredrik (1991): *Vidkun Quisling. En fører blir til*, Aschehoug, Oslo.
- de Figueiredo, Ivo (2004): *Fri mann. Johan Bernhard Hjort - en dannelseshistorie*, Aschehoug Profiler, Oslo.
- de Figueiredo, Ivo (1994): *Nasjonal Samling 1937 – 1940. En analyse av partiets politiske og ideologiske utvikling fra juli 1937 til april 1940*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.

- Dyrvik, Ståle (2005): *Året 1814*, Det Norske Samlaget, Gjøvik.
- Ekker, Mette, Kolsrud, Ole og Lange, Åsa A. (red.) (2011): *Nasjonal Samling. Møteprotokoll 1934-1945*, Riksarkivet, Oslo.
- Fure, Odd-Bjørn (1999): "Norsk okkupasjonshistorie. Konsensus, berøringsangst og tabuisering", i Stein Ugelvik Larsen (red.), *I krigens kjølevann*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Greve, Tim (1964): *Det Norske Storting gjennom 150 år*, bind III, Oslo.
- Grimnes, Ole Kristian (1999): "Kollaborasjon og oppgjør", i Stein Ugelvik Larsen (red.), *I krigens kjølevann*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Grimnes, Ole Kristian (1983): *Norge under okkupasjonen*, Aschehoug, Oslo.
- Hagemann, Gro (1997): *Aschehougs Norges historie. Det moderne gjennombruddet 1870-1905*, (bind 9), Aschehoug, Oslo.
- Hansen, Jan-Erik Ebbestad (red.) (2001): *Norsk tro og tanke*, bind 3, Universitetsforlaget, Oslo.
- Hermansen, Hans Petter (2010): *Uten 1814 er du fortapt? En historisk introduksjon til det norske politiske system*, bind 1, Læringsforlaget, Stjørdal.
- Høidal, Oddvar (1988): *Quisling. En studie i landssvik*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Kolsrud, Ole (2004): *En splintret stat*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Kvisler, Ottar (1971): *En diktergigant. Hallvard Tveiten – Liv og diktning*, J. Saabyes Forlag, Oslo.
- Nordby, Trond (2004): *I politikkenes sentrum. Variasjoner i Stortingets makt 1814-2004*, (2. utg.), Universitetsforlaget, Oslo.
- Pryser, Tore (2010): *Svik og gråsoner. Norske spioner under 2. verdenskrig*, Spartacus forlag, Oslo.
- Ringdal, Nils Johan (2004): *Gal mann til rett tid. NS-minister Sverre Riisnæs. En psykobiografi*, Aschehoug, Oslo.
- Skodvin, Magne m/fl. (red.) (1960): *Studentene fra 1935*, bokkomiteen for studentene fra 1935, Oslo.
- Steen, Sverre (1951): *1814*, Oslo.
- Sjøhoel, Jannicke (1997): *Historien som argument. Nasjonal Samlings historiesyn belyst gjennom bevegelsens politiske argumentasjon og et forsøk på å avklare historiesynets viktigste forbilder*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Sørensen, Øystein m/fl. (2008): *Tre essays om liberalisme*, Civita, Oslo.

- Sørensen, Øystein (red.) (1998): *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*, Gyldendal, Oslo.
- Sørensen, Øystein (1993): *Verdenskrig og velferd: Britiske, tyske og norske sosialpolitiske planer under Annen verdenskrig*, Cappelens forlag, Oslo.
- Sørensen, Øystein (1991): *Solkors og solidaritet: Høyreautoritær samfunnstenkning i Norge ca. 1930-1945*, Cappelens forlag, Oslo.
- Sørensen, Øystein (1989): *Hitler eller Quisling. Ideologiske brytninger i Nasjonal Samling 1940-1945*, Cappelens Forlag, Oslo.
- Sørensen, Øystein (1986): *Ideer om frihet*, Cappelen Forlag, Otta.
- Thaule, Jimi (2007): *På nasjonal grunn. Nasjonal Samlings bruk av ritualer og historiske symboler 1933-45*, masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Wyller, Thomas Chr. (1953): *Fra okkupasjonsårenes maktkamp. Nasjonal Samlings korporative nyordningsforsøk 9. april – 1. februar 1942*, Forlagt av Johan Grundt Tanum, Oslo.
- Wyller, Thomas Chr. (1953): ”Hovedtrekk av Nasjonal Samlings idéer om stat og samfunn 1930-40”, i *Statsvitenskapelig tidsskrift*, Fahlbeckska stiftelsen, Lund.
- Østerud, Øyvind (2007): *Hva er nasjonalisme?*, Universitetsforlaget, Oslo.

Internett

- Store norske leksikon (snl.no)
- Wikipedia.no
- Litteraturen om 1814 – en historiografi av Odd Arvid Storsveen:
<http://www.nb.no/baser/1814/histori.html>

Illustrasjon: Per Egil Øyri

